

БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

БЄЛОВА ЮЛІЯ ЮРІЇВНА

УДК 378.147.03

**ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ –
МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ
ХУДОЖНЬО-ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.02 – теорія і методика трудового навчання

Дисертація

на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Науковий керівник-

Гусєв Віктор Іванович

доктор педагогічних наук,

професор

Бердянськ, 2004

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ	
	13
1.1 Національні цінності в свідомості українців як історичне явище	13
1.2 Соціально-педагогічні аспекти формування національних цінностей учнівської молоді	29
1.3 Педагогічне обґрунтування змісту художньо-трудової діяльності як засобу формування національних цінностей студентів.....	54
ВИСНОВКИ до першого розділу	79
Розділ 2. ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ	
	.84
2.1. Стан сформованості національних цінностей у студентів факультетів підготовки вчителів трудового навчання	86
2.2. Дидактичні умови для формування національних цінностей майбутніх вчителів трудового навчання в процесі художньо-трудової діяльності.....	116
2.3. Дослідно-експериментальна оцінка сформованості національних цінностей студентів в процесі опанування українською побутовою культурою	150
ВИСНОВКИ до другого розділу	172
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	181
ДОДАТКИ	196

ВСТУП

Завдання, поставлені у Державній національній програмі “Освіта (Україна XXI століття)” та проблеми державотворення потребують подальшого розв’язання цілого ряду питань, серед яких чільне місце займають виховання громадянина-патріота, формування його духовно-моральних цінностей та відродження української національної культури. На вирішення цих питань націлюють і Конституція України, і Закон України “Про освіту”, і Концепція національного виховання.

Нагальна потреба у їх розв’язанні зумовлена такими чинниками: необхідність розуміння підростаючим поколінням своєї національної приналежності; збереження та розвиток національної культури і залучення молоді до її джерел; поліпшення патріотичного виховання підростаючого покоління; боротьба з поширенням негативних явищ у молодіжному середовищі (вживання алкоголю та наркотиків, падіння нравів тощо) прищеплення учнівській молоді ціннісних орієнтацій притаманних високорозвиненому суспільству.

Усе це вимагає від сучасної педагогічної освіти нових науково-практичних підходів до проблеми формування національних морально-духовних цінностей у студентства. Удосконалення й перебудова змісту, форм і методів підготовки фахівців у галузі навчання та виховання, насамперед через залучення їх до власного самовираження у художній творчості, надасть можливість збагатити національно-культурний досвід майбутніх учителів.

Проблема формування національних морально-духовних цінностей завжди приваблювала дослідників і вивчалась у аксіологічному, філософському, соціологічному, педагогічному та психологічному аспектах. Аналіз накопиченого наукового досвіду свідчить про відсутність у педагогіці єдиного підходу до проблеми цінностей.

Також наукові дослідження свідчать, що народні звичаї та традиції, як художні форми національної культури, містять у собі величезний виховний

потенціал, реалізація якого діє як у сфері впливу на свідомість, так і у сфері впливу на емоції людини. Цей вплив значно посилюється завдяки використанню вивчення народних традиційних ремесел та широкого використання методів активізації учасників навчально-виховного процесу. У разі доцільного їх використання народні традиції та звичаї справляють посилений виховний вплив на учасників навчально-виховного процесу.

Теоретичні засади національного виховання закладено у дослідженнях українських учених-психологів М.Боришевського, Г.Ващенко, Д.Віконської, Д.Донцова, О.Кульчицького, Ю.Липи, В.Москальця, Ю.Римаренка, І.Сікорського, Б.Цимбалюка, Д.Чижевського, М.Шлемкевича, В.Яніва, Я.Яреми та інших.

Дослідженню проблеми формування національних цінностей присвятили свої праці О.Вишневський, В.Довбишенко, П.Дроб'язко, Р.Захарченко, П.Ігнатенко, В.Каюков, В.Кузь, І.Мартинюк, Ю.Руденко, З.Сергійчук, М.Стельмахович, Б.Ступарик, Є.Сявавко, Д.Тхоржевський та інші. В них акцентується увага на тому, що основою змісту формування національних цінностей є історико-культурна народна спадщина.

Проблема впливу культурної спадщини, а саме народного мистецтва на свідомість особистості, була предметом уваги О.Данченко, Д.Джоли, І.Зязюна, В.Лосюка, В.Мазепи, Л.Оршанського, М.Стрункої, Д.Фіголя та інших.

Окремі педагогічні аспекти формування національних цінностей під час підготовки фахівців в умовах педагогічного вузу розглянуто у дисертаційних дослідженнях Р.Берези, Т.Кравченко, О.Лихолат, В.Мусієнка, С.Павх, Г.Разумної, В.Рака, Т.Тхоржевської, С.Чебаненка.

Найчастіше наукові дослідження пов'язані з питаннями формування самосвідомості та національних цінностей у школярів (Є.Антонович, Л.Бойко, Я.Журецький, Ю.Коломієць, О.Красовська, А.Малихін, І.Охріменко, А.Фасоля) або у дітей дошкільного віку (Л.Єнтіс, Г.Кловак, М.Чепіль). Це пов'язано з тим, що процес самопізнання особистості, рефлексія національного становлення відбувається саме на початку життя людини, коли формується його свідомість.

Але процес формування національних цінностей не завершується у тому чи іншому віці, а триває впродовж усього життя і набуває особливого значення під час становлення людини як фахівця. Певною мірою ця проблема висвітлена у працях вітчизняних науковців (М.Борисова, М. Боришевського, Ю.Руденка, Л.Савки, Т. Сиротенко та інших).

Аналіз психолого-педагогічної літератури і дисертаційних досліджень з проблеми формування національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання свідчить, що у науковій літературі цю проблему розглянуто недостатньо. Практика вказує на те, що формування національних цінностей у школярів на сьогоднішній день не відповідає соціальному замовленню, а стан сформованості національних цінностей учнів викликає тривогу.

Аналіз програм з трудового навчання підтверджує, що національне та трудове виховання перебувають у тісному взаємозв'язку. У зміст предмета „Трудове навчання” закладено великі можливості для формування національних цінностей учнів. Особливо це стосується занять з технології обробки матеріалів (харчових продуктів, текстильних матеріалів, металу та деревини).

Але на сучасному етапі між теорією і практикою реалізації змісту занять з трудового навчання в загальноосвітній школі склалися суттєві суперечності. Це пояснюється відсутністю науково обгрунтованого, національно спрямованого матеріалу у програмах та науково-методичній літературі з національного виховання учнів. Отже, для реалізації завдань духовно-морального виховання учнів необхідна цілеспрямована підготовка майбутнього вчителя трудового навчання.

Саме ці обставини і зумовили вибір теми дисертаційного дослідження “Формування національних цінностей у студентів – майбутніх вчителів трудового навчання у процесі художньо-трудової діяльності”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження входить до планів науково-дослідної роботи кафедри професійної педагогіки та методики трудового навчання Бердянського

державного педагогічного університету і належить до проблеми „Зміст та науково-методичне забезпечення підготовки вчителя трудового навчання”, затвердженої вченою радою Бердянського державного педагогічного інституту (протокол № 3 від 26 жовтня 1995 р.). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Бердянського державного педагогічного інституту імені П.Д.Осипенко (протокол № 6 від 17.02.98 р.) і погоджено в бюро Ради з координації наукових досліджень в галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 6 від 18.10.99 р.).

Розпочинаючи науково-педагогічний пошук, ми визначили об’єкт, предмет, мету та основні завдання дисертаційного дослідження.

Об’єкт дослідження – процес професійної підготовки вчителя трудового навчання.

Предмет дослідження – формування національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання в процесі художньо-трудової діяльності.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці змісту художньо-трудової діяльності, збагаченої народознавчим компонентом, з метою формування національних цінностей у студентів педагогічних вузів.

Гіпотеза дослідження: національні цінності у студентів – майбутніх учителів трудового навчання будуть сформовані якісніше, якщо:

- 1) до їх професійної підготовки включити складовий компонент відповідного змістового спрямування, який буде містити народознавчі відомості про українське народне житло та історичний досвід оформлення його інтер’єрів;
- 2) процес засвоєння передбаченого компонента буде спрямовано на виховання національно самосвідомої особистості;
- 3) викладання передбаченого компонента буде забезпечено відповідними дидактичними засобами.

Згідно з метою і гіпотезою дослідження визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати стан проблеми, що досліджується.
2. Дослідити специфіку професійної підготовки вчителя трудового навчання й теоретично обґрунтувати зміст художньо-трудової діяльності, спрямований на формування національних цінностей особистості.
3. Розробити і науково обґрунтувати зміст програми спецкурсу „Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру” для формування національних цінностей у студентів – майбутніх учителів трудового навчання в процесі художньо-трудової діяльності.
4. Розробити критерії рівнів сформованості національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання.
5. Експериментально перевірити ефективність запропонованих педагогічних умов для формування національних цінностей у студентів - майбутніх учителів трудового навчання в процесі художньо-трудової діяльності.

Методологічну основу дослідження становлять базисні положення теорії пізнання й перетворення дійсності; філософські положення про взаємовплив і взаємозалежність явищ об'єктивної дійсності; філософія гуманізму, відповідно до якої людина є найвищою цінністю суспільства; принципи історизму, системного підходу й аналізу, гуманізації і демократизації, єдності навчання і виховання (загальнолюдського і національного); психолого-педагогічні теорії щодо ролі трудової діяльності у формуванні та розвитку особистості; принципи об'єктивно-діяльнісного підходу до створення навчально-виховної системи, спрямованої на формування національних цінностей у студентів. Теоретичною основою дослідження є концепція педагогічної науки щодо шляхів формування національних цінностей майбутніх учителів трудового навчання; концептуальні положення про реформування навчального процесу в загальноосвітніх школах викладені в Державній національній програмі “Освіта. (Україна XXI століття)”. У дисертації використано деякі теоретичні й методичні розробки етнографів,

фольклористів, літераторів, діячів культури. Використовуються також положення і висновки науковців щодо формування особистості та її розвитку в процесі діяльності (Б.Ананьєв, А.Асмолов, Л.Виготський, І.Бех, Л.Божович, О.Леонтьєв, С.Максименко, О.Мороз, С.Рубінштейн, В.Семиченко, О.Скрипченко, Н.Тализіна); формування педагогічної майстерності майбутніх учителів (Г.Грінченко, Н.Гузій, Н.Дем'яненко, І.Зязюн, Л.Кондратенко, О.Кондратюк, О.Мороз, Н.Ничкало, В.Прокопчук, О.Савченко, І.Синиця, С.Сисоєва, М.Солдатенков, Л.Хомич, М.Ярмаченко).

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів** дослідження. До **теоретичних** належать: теоретичний аналіз наукових джерел (філософських, історичних, соціологічних, культурологічних, педагогічних, психологічних, мистецтвознавчих та народознавчих); вивчення та узагальнення досвіду роботи вищих навчальних закладів освіти з проблем національного виховання; аналіз навчально-методичної документації з підготовки вчителів трудового навчання; аналіз; синтез; систематизація отриманих даних. **Емпіричні** включають: педагогічне спостереження; анкетування; інтерв'ювання вчителів трудового навчання та студентів індустріально-педагогічних факультетів; бесіди; педагогічний експеримент; порівняльний аналіз, методи математичної статистики і обробки одержаних експериментальних даних.

Організація дослідження. Дослідження проводилося поетапно протягом 1997-2003 років.

Перший етап (1997-1998 рр.) включав вивчення й аналіз філософської, психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з проблем формування національних цінностей в учнівській молоді, вивчення стану обізнаності студентів з культурою та мистецтвом українців в теорії й практиці; проведення відбору навчального матеріалу та розробку програми спецкурсу „Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру”;

відбір методики діагностування рівнів сформованості національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання; розробка системи критеріїв для експертної оцінки вищезазначених рівнів.

Другий етап (1999-2000 рр.) – початок дослідно-експериментальної роботи у педагогічних вузах з метою уточнення змісту розробленого спецкурсу та методичних підходів до проведення занять; аналіз одержаних матеріалів стосовно доступності змісту навчального матеріалу та вироблення остаточного варіанта програми.

Третій етап (2001–2002 рр.) – експериментальна перевірка оновленого варіанту програми спецкурсу “Макетування українського народного житла та оформлення його інтер’єру” з метою формування національних цінностей у студентів; визначення ефективності розробленої методики формування національних цінностей; систематизація й узагальнення результатів дослідження; формулювання висновків стосовно педагогічних умов, змісту, форм і методів формування національних цінностей у студентів у процесі художньо-трудової діяльності.

Четвертий етап (2003 р.) – літературне оформлення дисертаційної роботи; впровадження результатів дослідження в навчальний процес педагогічних вузів.

Базою для проведення дослідно-експериментальної роботи обрано індустріально-педагогічні факультети Бердянського державного педагогічного університету, Миколаївського державного педагогічного університету та Харківського педагогічного університету імені Г. Сковороди. Усього дослідженням було охоплено 374 студенти, 36 учителів трудового навчання загальноосвітніх шкіл.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає у визначенні й теоретичному обґрунтуванні дидактичних умов формування у студентів національних цінностей в процесі художньо-трудової діяльності засобами збагачення змісту професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання народознавчим компонентом, який ґрунтується на основі

вивчення української побутової культури та мистецтва; визначенні поняття „художньо-трудова діяльність”, притаманної вчителю трудового навчання; вдосконаленні організації художньо-трудової діяльності студентів з метою прилучення учнів до української побутової культури; розробці критеріїв та рівнів сформованості національних цінностей; у здійсненні наукового обґрунтування вимог до змісту й експериментальної перевірки програми спецкурсу “Макетування українського народного житла та оформлення його інтер’єру”.

Практичне значення дослідження визначається тим, що:

– розроблено і впроваджено в практику професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання спецкурс „Макетування українського народного житла та оформлення його інтер’єру” з метою формування у них національних цінностей особистості в процесі художньо-трудової діяльності;

– розроблено та апробовано методику формування національних цінностей у студентів через залучення їх до вивчення народної побутової культури та мистецтва;

– експериментально перевірено педагогічну результативність запропонованих методичних рекомендацій та дидактичних засобів формування національних цінностей у студентів – майбутніх учителів трудового навчання в процесі художньо-трудової діяльності.

Особистий внесок дисертанта полягає у теоретичному обґрунтуванні змісту художньо-трудової діяльності студентів з метою формування в них національних цінностей; в розробці програми спецкурсу “Макетування українського народного житла та оформлення його інтер’єру”; розробці методики формування національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання; безпосередній участі в організації та проведенні дослідно-експериментальної роботи; в аналізі та узагальненні результатів проведеного дослідження.

Вірогідність одержаних результатів забезпечується методологічною

обґрунтованістю його вихідних позицій; використанням комплексу взаємодоповнюючих методів, адекватних меті, завданням та логіці дослідження; тривалою дослідно-експериментальною перевіркою теоретичних ідей; єдністю кількісного та якісного аналізу експериментальних даних; адекватним статистичним аналізом наслідків експерименту.

Апробація та впровадження результатів дослідження повідомлялись на засіданнях кафедри професійної педагогіки та методики трудового навчання Бердянського державного педагогічного університету (1997-2003 рр.), на щорічних звітних науково-практичних конференціях Бердянського державного педагогічного університету (1999-2002 рр.).

Окремі матеріали дослідження доповідались на Всеукраїнських та міжвузівських науково-практичних конференціях: „Трудова підготовка учнівської молоді: стан та перспективи” (м. Тернопіль, 1999 р.), „Теоретичні і методичні проблеми підготовки педагога професійної школи до впровадження інноваційних та інформаційних технологій навчання”(м. Київ, 2001 р.), „Сучасні проблеми підготовки вчителя трудового навчання в системі ступеневої освіти”(м. Бердянськ, 2002 р.) та на Другому Всеукраїнському з’їзді працівників освіти з питань підготовки вчителя сучасної школи (м. Бердянськ, 2002р.) .

Матеріали дослідження впроваджено у практику роботи Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 52/655-08 від 19.04.01 р.), Херсонського державного педагогічного університету (довідка № 03.10/ 1744 від 5.09.02 р.) Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 04.10/1661 від 11.11.03 р.), Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (довідка № 04-11/1027 від 10.09.03 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дослідження відображено у 7 друкованих одноосібних працях: 4 статті надруковано у збірниках матеріалів конференцій, 3 статті – у наукових фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, 2 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (205 найменувань) та 5 додатків. Повний обсяг дисертації становить 224 сторінки машинописного тексту, із яких основного тексту 183 сторінки. Дослідження містить 12 таблиць, 2 рисунки та 6 діаграм.

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ

1.1. Національні цінності в свідомості українців як історичне явище

Тривалий час, особливо протягом останніх десятиліть штучно створювалися численні перешкоди формуванню національних цінностей у молоді. Було зруйновано національну школу, сплюндровано національну педагогічну науку, спаплюжено народну мораль, породжено бездуховність, нігілізм, спотворено традиції виховання. До того ж таке становлення підсилювалося наростаючою економічною кризою та несформованістю національного самоусвідомлення значної частини населення. За таких умов постала необхідність формування національних цінностей у молодій людині, щоб у найкоротший час відродити національну самосвідомість, гідність і честь, високу духовність, здавна властиві українському народові, подолати комплекс меншовартості набутий багатьма громадянами за роки тоталітарного режиму, в період якого під офіційною забороною опинились і були вилучені з навчально-виховного процесу або фальшиво трактовані здобутки українських науковців та діячів культури. За словами О.Дорошкевича “Без культури народ не прийме як слід національних і навіть соціальних принципів, без культури він піде за якою-небудь марою – більшовизмом, анархізмом і загрузне...” [51, с. 50].

За часи тоталітарного державного устрою були приречені на забуття найкращі пласти української педагогічної культури. Було створено безлику, бездуховну радянську педагогіку, тому в суспільстві запанувала подвійна мораль. Фальш і лицемірство, ігнорування елементарних норм людської поведінки, кастові пільги та привілеї для окремих осіб підірвали педагогічні позиції. Внаслідок цього виникла парадоксальна ситуація, коли людина, вихована на засадах народних чеснот та норм християнської моралі, національної свідомості зазнавала нескінчених митарств. Прищеплення дитині

людяності, принциповості і правдивості, вірності Україні ставало небезпечним. Національні виховні ідеали на фоні спотвореного суспільного життя сприймалися як облуда. Це призвело до безвідповідальності, розпусти, появи мафії, корупції та багатьох інших асоціальних явищ. Та все ж у глибині свідомості народу уявлення про національні цінності завжди залишалися живими.

З'ясування історичних підвалин виникнення моральної духовності дуже важливе для нашого дослідження, оскільки дозволяє не тільки визначити “природу” цього феномену, але й розкриває виховний аспект можливостей формування морально-духовних цінностей особистості, які були закладені у правилах і нормах людської поведінки, у взаємовідносинах між людьми ще з часів первісного суспільства. Стосунки і діяльність людей у сфері моралі підкріплювалися великою силою традицій. Вони вважаються нормами порядності в кожній соціальній спільноті, характеризуються стійкістю і закріплюються у звичаях. Звичай, у свою чергу, стає засобом відбору і збереження моральних цінностей та передачі їх наступним поколінням. Через нього відбувається моральна наступність поколінь і соціальна спадковість духовних багатств.

Людський рід існує на землі близько двох мільйонів років. Завдяки вченим-археологам, історикам, етнографам ми оперуємо багатьма фактами про фізичний стан давніх людей, їх матеріальну і духовну культуру. Однак, прямої інформації про духовне життя первісної людини ми, на жаль, не маємо, тому що “відкопаних” мов наука не знає. Але вивчення мов первісних народів, які збереглися на планеті, дало можливість з'ясувати походження деяких моральних понять та звичаїв [105].

Дослідження вчених стверджують, що предки українців жили ще в епоху античності, у часи трипільської культури. Так, М.Грушевський у своїх працях про племена, які населяли територію сучасної України писав, що вони різнилися між собою своїми звичаями і побутом – “мали кожде свої обичаї, закони і науку батьків своїх і свої нориви кожде. Але сі ріжниці не були великі,

і далеко більше в житті і побуті всіх цих племен було однакового або подібного” [38, с. 36]. Отже, вже в той час українці мали свої традиції.

Етнографами був складений “словник” мови давніх “тасманійців”[170]. Тасманійцям не були знайомі слова, які позначали абстрактні поняття “дух”, “тепло”, але вони мали багато слів для означення моральних якостей: добрий, веселий, злий, сварливий та інші. У тасманійців існували поняття “тітка”, “бабуся”. Ці обставини проливають світло на взаємини між батьками і дітьми, підтверджують тісний зв’язок між поколіннями.

Орії, світоносні люди, заселяли Орію – землю, на якій вони займалися хліборобством [198]. Їх прихильність та повагу до землі можна розглядати як прояв духовності. Саме земля є “отим кРаєм, кРаїною, вкРаїною” [170], тим зеленим раєм, де людина себе відчуває в гармонії зі світом.

Для українця також земля була головним складником світобудови. Про це свідчать давні українські міфи, в яких реальні образи взяті на Землі. Для того, щоб зібрати добрий врожай, щоб у городі було зілля, густі копни, рясні снопи, багато різної худоби, птиці, народ звертався до святих небесних сил. Предки українців цінили землю, відчували магічний зв’язок із нею. “Земля – мати наша”, бо вона годує людей і тварин. Її цілували при поклонах, нею клялися. Землю порівнювали з жінкою, з весною. Земля в середині наповнена, як людське тіло, вона весною буває вагітна, як жінка [126]. Повага та пошана до землі передавалася з покоління в покоління. Ставлення до землі, як до святині – одна з важливіших морально-духовних якостей народу. Шанобливе ставлення до природи, до всього живого – це цінна якість українського менталітету.

Звертаючись до джерел моральності у первісному суспільстві, ми розглядаємо працю. Праця первісну людину зробила дисциплінованою. Первісні люди працювали у колективі, що сприяло розвитку в них почуття взаємодопомоги, здатності до жертвності в ім’я колективу. У первісних людей існували різноманітні моральні звичаї: вітання, прощання, поховання та інші. Так, кожне нове покоління синантропів навчалося у попередніх навичкам праці, передавалися від старших до молодших членів роду засвоєні правила

поведінки, уважного ставлення до дітей та старших членів роду. Археологічні знахідки в неандертальських похованнях свідчать про нове ставлення до померлих, турботу про дітей. Все це засвідчує, що вже у первісному суспільстві складалась і формувалась людська духовність.

В. Жмир стверджує, що духовність людини виникає раніше, ніж уявлення людей про власну духовність [61]. Цей фактор діяв вже тоді, коли був нагодований слабкий член первісного колективу, який вважався тягарем для інших членів роду, коли зупинилася піднесена рука над немічною людиною, коли не був полишений життя смертельно поранений мисливець [118]. Адже, ще в прадавню епоху виникає тенденція роздвоєння світу свідомості людини на світ природний і світ неприродний [7].

Світ в уявленні людини поділявся на світ богів і світ людей, що давало імпульс для народження мистецтв (ритуали, обряди, танці й інше). Це мистецтво через рух власних думок було символом, копією навколишнього середовища. Як пояснює О.Артемова, деякі предки вірили, що природа живе, розмовляє поміж собою, думає, умирає, тобто має свою душу. І що всі сили природи можна “умовити” на добро людини за допомогою сили слова, магії, дії. Анімістичний світогляд, тодішні вірування з віками дійшли до нас та збереглися в народних піснях, казках, звичаях та обрядах.

В епоху матріархату, коли жінка-мати стала центром колективу, виникли нові форми моралі та поведінки. Американський вчений Л.Морган, вивчаючи життя індіців-ірокезів, серед моральних норм властивих матріархату, виділяє: 1) участь жінок у виборах військового провідника; 2) заборон вступати в шлюб поміж членів роду; 3) виявлення допомоги членам роду; 4) дотримання і збереження родових релігійних церемоній, обрядів; 5) проведення родових поховань у визначеному місці [111].

Культом для української душі також стала добра, лагідна, вродлива, ніжна Жінка. Жіноче начало проявлялося у фольклорі, обрядовості, в усьому укладі життя. Жінка вела господарство, виховувала дітей, краще, ніж чоловік обходилася біля землі. В українському фольклорі жінка домінує над чоловіком.

Так, в обряді весілля головну роль відведено матері, в календарних дійствах весняного та літнього циклів участь чоловіка обмежена. “Жінка за три кути хату держить, а чоловік – за один”, “Дім держиться не на землі, а на жінці” - кажуть у народі. Таке шанобливе ставлення до жінки є особливою цінністю українців. Недаремно жінку називали “душею” сім’ї [2]. Культ жіночого начала позначився на патріотизмі українців. Воїн захищав рідну землю, яка для нього, насамперед, була домівкою, сім’єю, матір’ю, дружиною [31].

Ідеалом жінки була жінка-мати, берегиня сімейного вогнища, яка вміла шити, готувати їжу, охороняти спокій роду, самовіддано ставитися до праці. Духовним надбанням цього періоду стали моральні стосунки: дружба між членами роду, колективна праця, спільна турбота про виховання підростаючого покоління, формування стійкого шлюбу, який засновувався на моральній рівності подружжя.

Українські жінки прищеплювали своїм дітям любов до землі, рідної природи, патріотичне ставлення до Вітчизни. Найкращою була вона для них на чужині. У народному прислів’ї про це говориться так: “Дорога тая хатка, де родила мене matka”. І не відступала людина ні на крок, не віддавала ворогу ні своєї домівки, ні землі, ні Вітчизни.

Жінці – хранительниці духовності притаманні такі риси національного характеру, як емоційність, ліризм, чутливість, лагідність, доброта, гостинність. Лагідний материнський спів з самого малечку засівав душу дитини любов’ю та добром.

Жінка-мати є істотою, що єднає коло себе родину, тому ще однією якістю національної духовності є шанобливе ставлення до батьків та старших членів сім’ї: “Шануй батька і неньку та буде тобі скрізь гладенько”, “Годуй діда на печі, той сам будеш там”. Великий гріх лежав на тих, хто зневажав рідних [60].

Усі моральні цінності, набуті людиною, передавалися з покоління в покоління. Але людині здавалося, що цей новий духовний світ творить якась невідома сила, що має надприродний характер і яку особистість спочатку осягала як діяння природи, а вже потім як зверхню істоту, що стояла над усім.

Отже, в духовному житті родової общини існували і розвивалися елементи раціонального світогляду. Однак, спостерігаючи за природою, вона відчувала своє безсилля, тому поряд із раціональним світоглядом виникають релігійні вірування в різних формах.

Так, на певному етапі розвитку суспільства розповсюджується тотемізм (від англ. *totem* із мови індіців означає “його рід”). Це “віра у тісний зв’язок між видом тварин – тотемом і родовою групою. Тотем був загальними пращуром роду” [181, с. 150].

Головний вплив на формування цінностей людини мав фетишизм (від франц. – *fetiche*, від португ. – *feltico* – амулет) – ототожнення суспільних функцій предмета з його природними якостями, зумовлене процесом опредмечування спеціальних стосунків між людьми і персоніфікацією речей [181, с. 121].

Зробила свій внесок у формування народної обрядовості і магія (лат. *magia* – чаклунство) – сукупність обрядів, пов’язаних із вірою в надприродні здібності людини. Первісні магічні обряди, пов’язані з практичною діяльністю: лікуванням, любов’ю, промислом. До первісних магічних обрядів сягають своїм корінням всі основні християнські обряди – таїнство, цілющі заговори із згадуванням імен святих [181, с. 174].

Віра в духів і душі, які начебто керують людьми, тваринами, предметами і явищами навколишнього світу (так званий анімізм від лат. *animo* – дух, душа) [181, с. 57] надихнула давніх людей на створення значної кількості обрядів, а спільні праця, відпочинок, радощі і горе виробили в них почуття духовної близькості. Весь духовний світ первісної людини був пов’язаний з землею, на якій вони жили. Духовна єдність з нею проявлялася у тотемних обрядах, що давали почуття захищеності та впевненості. До того ж релігійно-магічні обряди вносили у життя емоційну розрядку. Однак, у родовому суспільстві релігійні вірування і обряди не існували самі по собі, вони були пов’язані з накопиченими знаннями, моральними уявленнями, мистецтвом, комплексом духовної культури суспільства, про що свідчать міфологія і фольклор [26].

Такий устрій життя склав умови для формування особистостей з достатньо багатогранною внутрішньою організацією [37, с. 197].

“Одухотворення всієї природи і поділ її на добре і зле начало, - пише академік Б.Рибаков, – дуже давнє уявлення, яке виникло у мисливців кам'яного віку”[142, с. 242]. На ґрунті визнання сили сонця, дощу, грому та ін. у слов'ян виник культ богів: Перуна, Ярили, Купала. Обряди, що були пов'язані з культом богів, виявляли риси моральності, закріплювали норми поведінки, які були накопичені попередніми поколіннями - це бажання благополуччя, добра та щастя у родині [92].

Як свідчать приклади з історії, морально-духовні цінності мають мінливий характер, що зумовлено соціально-економічною структурою суспільства. Історія людства знає декілька підходів до своєї класифікації моралі. Так, умовно поділяють мораль на античну, феодальну, буржуазну, соціалістичну.

Бути духовно-моральним у античні часи означало бути здоровим тілом, сильним, мужнім, благородним захисником вітчизни. Легендарні міфи греків та римлян оспівували бережливе ставлення до природи та красу, возвеличували героїзм і мужність [173, с. 65-92].

З розподілом майна, коли моральність одержала класовий характер, їй була надана релігійна форма. І саме їй належить важлива роль у вихованні моральності і духовності людини. Важливе місце серед світових релігій зайняло християнство, яке розповсюдилося на теренах України, потиснівши залишки язичеських вірувань. Прийняття християнства на Русі стало епохальною подією тисячолітньої історії українського народу. Християнська віра дала змогу закласти нові суспільні відносини, сприяла зростанню культури та освіти.

Згідно з християнським віровченням моральні норми народів були дані Богом, а моральним законом християни визначають заповіді Нагірної проповіді Ісуса Христа. Ідеї християнства про просту і величну істину, що людина – головна цінність світу і вона повинна бути духовною, піднесеною – пронизують усе християнське віровчення [68].

Заповіді Христа, за якими людство йшло тисячоліттями, стали головними моральними нормами людських взаємин. Мораль від Бога проголошувала в основних заповідях рівність людей, гуманізм, добро, чесність. До речі, незалежно від віровчення всі релігії визначають божественне виникнення моральних норм та правил поведінки. Наука ж про це говорить, що люди в процесі праці та спілкування, об'єднавшись для боротьби зі суворими силами природи, регламентували свої вчинки тим, що виробили систему заборон, “табу” [173].

Йшов час. Змінювався зміст моральних вимог, змінювалися моральні ідеали. Так, гуманісти епохи Відродження, представники феодальної моралі, вбачали ідеал у гармонійно розвиненій людині, яка поєднувала б у собі мудрість вченого, талант художника, відвагу воїна. У розумінні ж деяких буржуазних філософів ідеалом людини був власник.

У часи Київської Русі система етнонаціонального виховання набуває чітко окреслених національних ознак. У школах проповідували християнські істини та вчення про Бога, а вдома, в спільних громадських справах молодь привчали до трудового життя. Дітей навчали обробляти землю, доглядати худобу, виготовляти ужиткові речі, в них виховували пізнавальний інтерес до природи, любов до всього живого, бережливе ставлення до рослинного і тваринного світу. Велику увагу приділяли засвоєнню дітьми знань про погоду, від якої залежав майбутній врожай, а отже і добробут сім'ї [136]. Дорослі передавали дітям досвід і віру у народні звичаї і повір'я. У системі цінностей утверджувався культ людини і природи. Виховні засоби були настільки високоефективними, що діти чуйно ставились до всього живого. Громадською думкою, звичаями заборонялося, наприклад, бити палицею землю, бо врожаю не буде. При зустрічі з дорослими діти низько вклонялися, бажаючи їм здоров'я, сили і наснаги. Система цінностей культивувала глибокі гуманістичні засади особистості [144].

Засобами виховання було вивчення дум, козацьких патріотичних пісень. Діти, слухаючи кобзарів, які виконували похідні та ліричні пісні, героїчні думи

про подвиги українських козаків, гетьманів, видатних полководців, вчилися розрізняти добро і зло, красу і химерне. Вони розуміли, що означає для козака дотримати свого слова, захистити скривдженого, прийняти рішення [78].

На жаль, українська духовність у силу певних історичних причин зазнавала руйнації, “нівелювалися споконвічні чесноти свободи, гідності, сумління” [177, с. 4]. Стосовно цього, сумною є хроніка історичних подій: заборона книгодрукарень у кінці XVII ст. при Петрі I; знищення Києво-Печерської бібліотеки, започаткованої ще Ярославом Мудрим; скорочення мережі українських шкіл; перетворення Києво-Могилянської академії у звичайну школу; вихід Валуєвського циркуляра, який забороняв вживати слова “Україна”, “українець”, друкувати книжки українською мовою та співати українські пісні, здійснювати українські обряди; поширення русифікації в 30-70-ті роки XX ст.

Наслідок знищень, заборон зробили свою лиху справу – вразили духовність, залишили тяжкі рани в українській душі, якій дозволялося часто робити вибір між життям і смертю, чесністю і хитрістю, свободою і рабством, працьовитістю і гультьайством, ніжністю і жорстокістю [59].

Поневолення українського народу спричиняє занепад національної культури. Уже з II половини XVIII століття Україна поступово зазнає русифікації. Основою такої політики стало намагання козацької старшини домогтися дворянських звань і наслідувати в усьому звичаїв російських вельмож. Царський уряд втілює у життя указ Катерини II про знищення Запорізької Січі, кредом якої був вислів: “Безграмотним народом легше управляти”. До 1800 року було знищено всі ознаки української держави, а Україну перетворено в російську провінцію [21].

Відміна кріпацтва в 1861 році викликало пробудження народних мас, стимулювало зростання політичної активності, потяг до національної освіти і мистецтва, тобто назріла потреба відродження національної культури.

У II половині XIX ст. на всіх українських землях під впливом ідей народності, які зародилися в Європі і проповідували рівність усіх народів, волю

та право на життя всіх людей, виникають національні рухи, утворюються організації, метою яких стало відродження і розвиток нації [166, с. 279].

У 90-х роках ХІХ ст. розпочинається нова сторінка боротьби за чільне місце в суспільстві української мови, за видання книг українською мовою. У цей період розпочали діяльність видавництва “Вік” у Києві і “Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг” у Петербурзі, які друкували українською мовою книги з різних галузей: економіки, історії, природознавства, соціальних проблем, а також твори видатних українських учених та письменників: С.Васильченка, Б.Грінченка, М.Грушевського, М.Вовчка, П.Мирного, Ю.Федьковича, І.Франка, Т.Шевченка та інших.

Пробудження національно свідомої інтелігенції, підтримка нею поборників за відродження української мови та національної культури, позитивно вплинуло на відкриття різних типів шкіл, зокрема, для навчання простого народу, в тому числі і дорослого населення. Учителі та духовні наставники почали приділяти більше уваги вихованню в учнів поваги до людей праці, любові до рідної природи, відродженню національних традицій українців. Провідна роль у навчанні і вихованні відводилась народознавству [53].

Вагомий внесок у боротьбі за національне виховання зробили громадські організації, педагогічні товариства, молодіжні об’єднання, які стали на той час центрами українського культурно-просвітницького життя. До них належали: “Кирило-Мефодіївське братство”, “Просвіта”, “Руське товариство педагогічне”, “Рідна школа”, “Січ”, “Пласт” та ін. Діяльність цих організацій ґрунтувалася на національних культурно-історичних виховних традиціях та духовних цінностях. Товариства домагалися радикальних змін у світогляді українців, виховували в них почуття гідності, національної свідомості, громадської активності, формували навички цивілізованого господарювання, залучали їх до духовних скарбів світової культури та животворних джерел національних традицій [144; 145].

Серед молодіжних організації заслуговує особливої уваги діяльність “Пласту”, створеного 1912 року на зразок молодіжного патріотичного об’єд-

нання. Зміст, ідейно-моральні засади цієї організації ґрунтувалися на культурно-історичних традиціях народу і відповідали інтересам української нації. Завданням об'єднання було виховання національних почуттів у юнацтва і підготовка його до громадського життя.

Після I світової війни зміни у політичному житті Європи спричинили змістову еволюцію школи. Так, на сході Європи основою шкільного змісту стали соціально-класова освіта і виховання, на Заході шкільні програми були пронизані ідеєю батьківщинознавства, тобто національна освіта і виховання були покликані формувати державно-національних патріотів. Прикладом таких поглядів можуть стати галицькі школи, стрижнем розбудови у яких було визначено культуру народу [191]. Школи були покликані відтворити повний образ українця, його погляди на життя і світ, мислення та психіку. Ця концепція дістала відображення у програмах навчання українських дітей. Так, наприклад, вивчаючи історію вони мали усвідомити, що жоден народ у світі не досягне поза державою найвищого розвитку. Такий підхід відповідав загальноєвропейській тенденції ставити в основу виховання культ Нації та Батьківщини [164].

У 20-70 рр. ХХ ст. мораль громадян Радянської України ототожнювалась з політичною доцільністю, з партійно-ідеологічними, практичними потребами Радянської держави, будівництва комуністичного суспільства. Відкидалися морально-духовні надбання попередніх поколінь. Тезу про формування нової комуністичної моралі В.Ленін у промові на III з'їзді РКСМ проголосив так: "...наша моральність підпорядкована цілком інтересам класової боротьби пролетаріату. Наша моральність виходить з інтересів класової боротьби пролетаріату" [98, с. 108]. Моральним вважалось все те, що слугувало справі класової боротьби, інтересам панівної партії. Якщо терор, з погляду більшовицької партії, слугував її інтересам, то дії вершителів терору були "справою повністю моральною".

У 60-70 рр. ХХ століття мораль на тлі нашого розвитку стала розглядатися як відносний феномен, що зумовлюється економічними інтересами, партійними і класовими цілями.

Поряд з класовими нормами моралі існували норми, які були загальнолюдськими для всіх історичних епох. Вони тісно пов'язані з простими нормами взаємин людей, які зафіксовані ще в Біблії: “Шануй свого батька та матір свою”, “Не вбивай”, “Не чини перелюбу”, “Не кради”, “Не свідчи неправдиво проти свого” [13, с. 187]. Ці прості норми моралі об'єднують людей, а це важливіше, ніж те, що їх поділяє.

Проаналізувавши історичну минувшину, ми можемо зробити висновок, що російські, польські, австро-угорські правителі, загарбавши українську територію, прагнули знищити здавна існуючу систему українських національних цінностей, підрізати коріння національного виховання, які споконвіку живили національну свідомість українців, їхню самобутню культуру. Знищувалися українські школи, колегіуми, академії, заборонялася рідна мова, знищувалася історична пам'ять народу. Загарбники нав'язували українській молоді чужу культуру, релігію, традиції, звичаї, мову. Однак, незважаючи на постійні утиски національного виховання, після його остаточного витіснення із громадських та державних установ, воно продовжувало жити в побуті народу, сім'ї, середовищі української інтелігенції, збагачувалось невичерпаним джерелом народного таланту. Національно свідомі українці берегли як святиню і розвивали національні цінності українського народу. Вони розуміли, щоб народ не загинув, не перетворився в безлику масу рабів, йому потрібна незалежність, рідна мова, рідна культура, правдива історія, власна національна система цінностей. Бо лише така система виховання може відродити дух українського народу, громадянина своєї держави, яка буде прагнути процвітання своєї нації [90].

Духовність нашого народу, хоч і потаємно, але жила в кожній людині, незважаючи на політичні фактори. І допомагали їй вижити видатні діячі культури, філософи, письменники, етнографи, науковці [204]. Вони впливали

на духовну атмосферу цілих поколінь. Духовне надбання українського народу стало скарбом, який увійшов у загальнолюдський фонд морально-духовних багатств [187].

Період бездуховності, падіння моральності продовжувався довго, віками складалася система, яка з одного боку, виявляла тоталітаризм, а з іншого – бездуховність. В основу світогляду підростаючого покоління тривалий час закладалася бездуховність, бездумність, змінювалася і занепадала національна свідомість, милосердя, добродійство. Але в усі часи і епохи духовний розвиток суспільства тримався на традиціях народу, на його історії, культурно-духовних надбаннях, що залишалися, були збережені у вигляді фольклору, обрядовості, звичаєвості, писемних пам'яток [132].

Упродовж віків складався загальнонаціональний ідеал українця, для якого характерні такі морально-духовні цінності, як доброта, чесність, працьовитість, вірність, безкорисність, скромність, сердечність, стриманість, мужність, сміливість, порядність, благородність, гуманізм, милосердя, національна гідність тощо. До того ж, у всі часи засуджувалися жорстокість, пожадливість, лицемірство, підлість тощо.

Духовні цінності належать до світу розумової й емоційної діяльності людини і суспільства. Вони є для людини орієнтирами в її соціальній діяльності. Ціннісні уявлення про предмети та явища, співвідношення з ними потреб, способів та можливостей їх задоволення орієнтують людину, викликають вибіркоче ставлення до них. У зв'язку з цим виникає своєрідна оціночна поведінка, яка орієнтує особистість в її діяльності, поведінці, вчинках, відносинах, спілкуванні [106].

Система українських національних цінностей – це історично зумовлена і створена українським народом сукупність поглядів, родинних цінностей, ідей, переконань, традицій та звичаїв, яка спрямована на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, виховання їх на національних засадах історичного розвитку держави та скарбах матеріальної і духовної культури української нації.

Спадкоємність – принцип розвитку цінностей у кожній національній духовній системі. Матеріально-духовні надбання українського народу ми розглядаємо як осередок національно-духовних цінностей, вони розкривають спадкоємний зв'язок соціокультурного розвитку нації і одночасно відображають своєрідність духу, поведінки, мислення, традицій, світосприймання українців [192].

Формування духовного образу української нації зазнало складного історичного шляху: морально-духовні цінності попередніх поколінь (первісних родів і племен) з часом трансформувалися в національний образ українців, який базується на спадкоємності поколінь та їх нерозривному зв'язку, тому що майбутнє не існує без минулого. Національна духовність самодетермінує в усній народній творчості, в історичних творах, що відображають сутність та специфіку національних духовних цінностей українців. В історичному процесі рух від покоління до покоління збагачувався новими джерелами, відшліфовувалася їх своєрідність [104; 195].

Характеристику історичного розвитку духовності в Україні треба починати з національних підвалин, які називаються національним світоглядом. “Національний світогляд є національно-зумовлене ставлення народу до світу та життя. Він виявляється і в тім, що цей народ в світі любить, чого в житті він уникає, що в людині найвище оцінює, до чого ставиться негативно і т.п. Розуміється протягом віків народний світогляд не залишається все тим самим” [195].

На формування світобачення, поведінки, характеру українського етносу впливали різні фактори: географічні, історичні, соціологічні, культурологічні [25, с. 30].

Український етнос через віки зберігає особливу психоповедінку, спільну мову і культуру, мораль. Він проніс через час етнічну самосвідомість, притаманну тільки українській нації [69].

Ментальність – це дух нації або ж “душа народу”. Зрозуміти душу людини нелегко, ще складніше дати оцінку душі цілого народу. Душа народу

виявляється в його характері. Одним з перших аналіз українського характеру зробив Д.Чижевський, який безумовними рисами психічного складу українця вважав емоційність, сентиментальність, чутливість та ліризм, релігійність, гумор, артистизм, індивідуалізм та прагнення до свободи, неспокій, величність [195]. Вітчизняний філософ М. Юркевич акцентував увагу на духовному усамітненні, прагненні до зовнішньої та внутрішньої гармонії, релігійності українців [202].

Відомий історик М. Костомаров серед важливих рис нашого народу називав такі: духовність, внутрішню глибину духу, релігійність, обрядовість, терпимість, повагу до іншої віри, ліризм, духовність в особистих стосунках [87, с. 317-321].

Аналізуючи особливості української психіки, Г.Ващенко і Я.Ярема виділяли такі характерні риси, як охайність, чемність, гостинність, високий моральний стан, лицарську мужність, пошану до людської гідності, взагалі повагу до волі, до себе, до рідної землі, культурну духовність [25].

На мужність, лицарство, сміливість, благородство, традиціоналізм, мужність українців звертає увагу Д.Донцов [49, с. 185].

Ф. Красильников, мандруючи Україною і вивчаючи життя, побут, характер місцевого населення, звертає увагу на те, що “українець живе особливим життям на відміну від росіян, дорожить своїми звичаями, легендами, мовою, співає пісні про історичне минуле, зберігає давні обряди, які набагато яскравіші, ніж у росіян, шанує віру, релігію, але поряд з цим наголошує на тому, що українцям характерні повільність у поведінці та у відповідях на запитання, хитрість” [89, с. 2].

Про працелюбність і працездатність українського народу, про його вміння створити “рай” навколо себе, а не шукати його, розмірковував О.Кульчицький. Для українця справою честі є діло, яке треба досконало зробити, щоб не мати сорому від людей [95].

На родинність у національному характері українців вказує Б. Цимбалістий. На його думку значний вплив на формування національного

характеру має життя української родини і найперше становище в ній жінки, зокрема, жінки-матері. Україна в свідомості інших народів асоціюється з матір'ю, ненькою, у релігійному житті українців поширеним є культ Богоматері [177, с. 75].

Дослідник Є.Онацький божим даром називає емоційність українців. Справжні емоції, які виходять з самого серця, вважає він, треба берегти і плекати, щоб вони не переросли в безсердечну сухість, жорстокість, безплідний сентименталізм [177, с. 81].

Дослідник духовної культури нашого народу В. Супруненко, вдивляючись в історичний образ українців, вбачає в їх характері острах певних змін у житті та звикання до місць знайомих з дитинства. Він пояснює появу таких рис як недовірливість, пожадливість. Замислюючись над майбутнім народу, дослідник розмірковує над тим, які риси національного характеру можна було б взяти за взірєць, які “підправити”, “піднести”, а з чим просто змиритися [167, с. 2].

Аналіз робіт дослідників характеру та ментальності українського народу дають змогу підсумувати, що в національному характері нашого народу викристалізуються такі риси, як емоційність, чутливість, любов до землі, ліризм, духовність, моральність, обрядовість, звичаєвість, артистизм, схильність до гумору, гостинність, естетизм, лицарська мужність, повага до себе й інших, волелюбність, родинність, працелюбність.

Можна зробити висновок, що це найбільш характерні риси українського характеру. На нашу думку, вони представляють собою морально-духовні цінності, які набувалися і збагачувалися багатьма поколіннями українців.

За результатами аналізу науково-історичної літератури можна зробити висновок, що сформованість духовного світу людини відповідає її життєвим потребам, національній природі особистості. Важливими засадами успіху освоєння духовних цінностей індивідуальністю є звернення до загальнолюдських духовних цінностей.

Основною характеристикою української духовності є моральність людини. Бути моральним – означає діяти відповідно до норм загальнолюдської моралі, яка ґрунтується на гуманізмі, плюралізмі, розумінні свого “я”, совісті.

Духовність визначається як процес творення особистості, який включає високі моральні принципи, характеризується інтелектуальною культурою, культурою моральних й естетичних почуттів та поведінки. Морально-духовні цінності набувалися в процесі існування людства й передавалися з покоління в покоління через ритуали, звичаї, обряди. Під впливом виховання особистість сприймає і засвоює морально-духовні надбання етносу. Морально-духовні цінності родів і племен, що мешкали на території сучасної України, з часом трансформувалися в національний образ українців. Характерні риси українського менталітету, які набувалися поколіннями, являють собою морально-духовні цінності народу.

Важливим шляхом, за яким до сучасних поколінь приходить досвід, знання, моральні начала, духовні смаки є фольклор, звичаї, свята, обряди. Саме в народній обрядовості найяскравіше виявляються безумовні риси психічного складу українців [107].

1.2. Соціально-педагогічні аспекти формування національних цінностей учнівської молоді

Головними у формуванні національних цінностей молоді є соціальний та психолого-педагогічний аспекти, які стають важливими завданнями педагогічної науки в удосконаленні всього навчально-виховного процесу. Тому в Законі України “Про освіту”[115] та Державній національній програмі “Освіта” (Україна XXI століття) йде мова про те, що особистість, її духовний розвиток, формування світоглядної культури і життєвої позиції повинні бути у центрі діяльності всіх освітянських закладів [45].

Виховання національної свідомості в майбутніх вчителів – складова і невід’ємна частина вирішення функціональних проблем підготовки націона-

льних педагогічних кадрів. Щоб успішно будувати демократичну, правову і цивілізовану державу, необхідно, щоб її громадяни, насамперед представники інтелігенції, мали високий рівень сформованості національних цінностей [71].

Проблема цінностей – має тривалу наукову історію. За точку відліку при розгляді цієї проблеми прийнято вважати Баденську школу неокантіанства, засновниками якої були В.Віндельбанд та Г.Ріккер. Це не перші вчені, які ввели поняття цінності, але не підлягає сумніву, що вони чимало сприяли тому, щоб проблема формування цінностей була визначена як одна з найважливіших [172].

Формування людських цінностей є однією з найбільш складних філософських та соціальних проблем, яка ще здавна хвилювала філософів Стародавнього світу – Фалеса, Сократа, Сенеку, Марка Аврелія, Платона та Аристотеля.

Вивчення творів цих авторів переконує, що найяскравішою ідеєю стосовно формування особистості виступає ідея національного виховання – як відповідь на суспільну потребу привести у відповідність інтереси суспільства та інтереси особистості. Згадана ідея практично втілювалася в життя грецьких міст-держав і Римської імперії. Як зазначає Н.Поліщук, саме в цей період закладається поняття „нація-держава”. Слово „natio” (лат. „бути народженим”) було усвідомлено лише громадянами Римської імперії, але його зміст, так би мовити, передпоняття нації, був чинним і в стародавній Греції. Він стосувався міста-полісу, у створенні якого домінантою слугувала територіальна і етнокультурна належність [72].

За Платоном, мета виховання полягає в тому, щоб здійснити такий вплив на людину, який би з дитинства спонукав її пристрасно бажати, прагнути стати досконалим громадянином [130]. Найбільш позитивною рисою концентрації національного виховання Платона є розроблений ним принцип гармонії, якому він надає і морального, і соціального значення. За Платоном, гармонія є сукупність гідностей людини, яка виявляється в її зовнішності, вчинках, висловлюваннях і створюваних речах. Фактично у творах цього автора ідея

національного виховання вперше набуває концептуального оформлення. Багато видатних мислителів, і серед них Ж.-Ж.Руссо, І.Песталоцці, А.Макаренко, пізніше намагатимуться розв'язати проблему гармонії, оптимально поєднавши національне з людяністю.

Аристотель першим висловив думку про те, що національне виховання є основою добробуту й стабільності існуючої держави. “Законодавець повинен поставитися із винятковою увагою до виховання молоді, оскільки в тих державах, де цього немає, сам державний лад завдає шкоди” [5].

Отже, завдяки зусиллям Сократа, Платона, Аристотеля та інших мислителів ідея національного виховання, що виникла в античності як відповідь на суспільну потребу розв'язати суперечність між інтересами індивіда і держави, остаточно сформувалася і стала традиційною для всіх гуманітарних і суспільних наук.

Епоха Відродження стала зовсім новим періодом розвитку самооцінки людини в усіх своїх життєвих проявах. Ця епоха заклала основи гуманістичного світогляду нового часу, поставила людину у центр філософських досліджень, літератури, науки, мистецтва. Саме в цей період формується ідея індивідуальної самосвідомості, в основі якої лежить розуміння цінностей кожною людською істотою.

Своєрідною є думка французького просвітителя XVIII ст. Ж.-Ж.Руссо щодо проблеми національно-громадського виховання. Він вважав, що коли виховання поставлене належним чином, то всі на кого воно спрямоване, набувають високих національних чеснот. Але ж Руссо стверджував, що національне в особистості придушує індивідуальне, а тому їх не слід поєднувати. Можна виховувати або людину, яка живе для себе, або громадянина, який живе для інших. У першому випадку індивід перебуватиме в конфронтації із суспільними установами, а в другому – у суперечності з власною природою [147].

Сучасник Руссо К.Гельвецій пропонує концепцію органічного поєднання в кожній особистості моральної людини і громадянина, стверджуючи, що

моральним є той, хто водночас є добрим громадянином, уміє досягти гармонії особистого й суспільного. Зрозуміло, щоб досягти цієї гармонії, необхідна відповідна освіта громадян: „Існують знання, потрібні для кожного громадянина; такими є знання принципів моральності і законів своєї держави” [30].

Для французького мислителя XVIII ст. П.Гольбаха ідеалом людини виступає особистість, яка думає про благо свого народу, пломеніє любов'ю до батьківщини, трудиться заради примноження її щастя. До людських чеснот він відносить почуття громадськості, яке спонукає людину жити спільно з подібними їй істотами [33]. Значною заслугою П.Гольбаха є й те, що він уперше поставив питання про значущість людських чеснот не тільки для народу, а й для самого її носія, тобто для індивіда.

Проблема формування національних цінностей набула значення у німецькій класичній філософії – працях Шилінга, Гегеля, Фіхте, Канта та ін. Ця проблема ототожнювалася цими авторами з проблемою людини, за своєю суттю зводилась до її світогляду. Саме у працях цих філософів людські цінності розглядаються як проблема і ставиться питання про можливість існування і сутність даного феномену. Також проблема людських цінностей знайшла свій розвиток у творах Л.Фейєрбаха, К. Маркса, Ф. Енгельса, які постійно з різних позицій ставили та розглядали проблему особистості, її свідомості та самосвідомості.

Як свідчить аналіз робіт вищезазначених авторів, однозначного трактування людських цінностей немає. Одні філософи розподіляють цінності на матеріальні та духовні, інші – ототожнюють ці явища між собою, треті – розглядають загальнолюдські цінності як вищу форму розвитку свідомості та самосвідомості. Остання точка зору здається нам найбільш прийнятною. Зокрема, вчені Л.Бондаренко [17], О.Спіркін [159], І.Чеснокова [193], досліджуючи цю проблему, довели, що самосвідомість у процесі історичного розвитку людства (соціогенезі) формується на більш високих етапах розвитку, ніж свідомість.

Другою важливою проблемою є проблема генезису (походження) людських (національних) цінностей, розуміння того, як, коли й у зв'язку з чим виникають питання, проблеми в загальнолюдських і, відповідно, національних цінностях.

Ми згодні з думкою В.Шинкарука [199], що виникнення будь-яких цінностей було наслідком виділення людини з природного середовища в результаті утворення соціальної організації і застосування знарядь праці. Відірвавшись від природи і протиставивши себе їй, людина була змушена усвідомити свої відносини з навколишнім світом, щоб впевнено регулювати їх [199].

У працях усіх розглянутих вище авторів присутня спільна точка зору про те, що духовні цінності є вищим рівнем відображення свідомості людини, дійсності та регуляції діяльності, на якій особистість піднімається до усвідомлення своєї відмінності і своїх співвідносин з оточуючим соціальним середовищем, своїх інтересів і цілей діяльності. Людські моральні цінності орієнтовані на усвідомлення своїх дій, думок, мотивів поведінки, почуттів, інтересів. Моральні та духовні цінності дозволяють людині ставитися “до актів власної свідомості критично, тобто відділяти все своє внутрішнє від усього зовнішнього, аналізувати його і порівнювати із зовнішнім, тобто вивчати акт власної свідомості” [17].

З цього виникає висновок про те, що не просто існує інтерес людини до себе, не випадковим є співвідношення внутрішніх переживань із зовнішнім світом, а необхідність оволодіння колективною діяльністю, духовне закріплення, організація суспільних відносин й підкорення їм індивідуальних дій, вироблення більш досконалих засобів соціального контролю та регуляції діяльності людини – ось головні причини виникнення людських цінностей у розвитку суспільства.

Людська діяльність будь-якого роду містить у собі три підсистеми: задум, реалізацію і наслідок [173]. Задум, у свою чергу, складається з цінності, мети і плану. М е т а відповідає на запитання: що треба зробити?; п л а н – на

запитання: як це зробити? Здавалося б, до чого тут цінності? Справа в тому, що реалізація одних і тих самих цілей і планів може мати різні життєві сенси, ціннісне значення. (Специфіку цінності, що становить основу життєдіяльності, можна пояснити давньою байкою. Подорожуючий запитує у трьох робітників, які возять цеглу: “Що ви робите?”. Один відповідає: “Цеглу вожу”, другий: “На хліб заробляю”, а третій: “Собор будую”. Дії однакові, а ціннісні орієнтації – різні). Можна заперечити, що у нашому прикладі йдеться про більш значущі цілі, їх ієрархію. Але це не так. Цінність суттєво відрізняється від цілі та інших етапів свідомості, які керують діяльністю. Аби з’ясувати її специфічну роль, охарактеризуємо стани психічної діяльності, з якими так чи інакше співвідноситься цінність (життєвий сенс), і покажемо відмінність між ними.

На підставі аналізу робіт таких вчених, як Л.Виготський [28], Ю.Жуков [62], А.Здравомислов [66], П.Каптарева [75], Я.Рокич, С.Швець[206], Р.Герберт [205] що вивчали цінності з точки зору психологічної та соціальної проблеми, ми прийшли до з’ясування природи цього феномену особистості.

У психології вироблено низку понять для відображення регуляції як окремих дій людини – потреби, інтереси, цілі, мотиви, ціннісні орієнтації тощо.

Потреби – це головний імпульс активності людини, усвідомлення нею необхідності у чомусь: чи то для життєдіяльності організму, чи для розвитку особистості. Потреби перебувають в основі інтересів, які означають сконцентрованість діяльності людини на тому предметі, який здатний задовольняти ту чи іншу її потребу.

З поняттям інтересу тісно пов’язано поняття мотиву, який відповідає на запитання, чому, з яких причин інтерес людини зосереджений саме на цьому предметі. Однакова за змістом дія може бути спричинена різними мотивами. Ідеальне уявлення результату, який має бути досягнутий в діяльності, відображається у понятті – ціль. Цілі можна поділити на дві основні групи: 1) конкретні цілі – передбачувані результати безпосередньої дії чи діяльності людини; 2) абстрактні цілі – уявлення про якийсь загальний принцип, ідеал, задля якого здійснюється діяльність [179]. Цілі високого рівня узагальнення

називаються соціальними цінностями. Це життєві, моральні та естетичні вимоги, які вироблені людською культурою і визначаються у суспільстві як загальнозначущі. Окрема людина не творить соціальні цінності, але має можливість обирати, які з них є для неї більш значущими. Ті соціальні цінності, які виступають для людини в якості стратегічних цілей її діяльності, називаються ціннісними орієнтаціями особистості. Вони посідають найвищий визначальний щабель у мотиваційно-регулятивній системі, бо виконують функцію довгострокового визначення поведінки, діяльності й життя людини взагалі, роблячи життя людини осмисленим і послідовним, визначаючи зміст і спрямованість більш конкретних регуляторів – потреб, мотивів і інтересів.

Поряд з ціннісними орієнтаціями послідовними ступенями внутрішньої регуляції життя людини виступають життєві цілі та плани. Життєві цінності не мають такої чіткої визначеності у часі, як цілі та плани, вони визначають спрямованість життєвого шляху, магістральну лінію життя, на якій особистість вважає за необхідне сконцентрувати свою енергію та зусилля. Постановка цілей передбачає визначення конкретного варіанта, причому у певні терміни, життєві плани – це конкретизація цієї цілі у низці цілком певних подій [185].

Відсутність у свідомості особистості проміжних ланок між ціннісними орієнтаціями та життям у вигляді життєвих планів та цілей веде до мрійливості, нездійсненності певної життєвої цінності. Цінності людини можуть бути прекрасними, але без їх конкретизації у просторі й часі може настати мить, коли людина з жахом констатує той факт, що життя даремно пройшло, хоча ціннісні орієнтири не були втрачені [134].

Кожна людина має свій набір життєвих цінностей, одні з яких для неї є вирішальними, а інші – похідними. Для однієї людини основний зміст її життя становить праця і усе, що з нею пов'язано, для іншої – сім'я, для третьої – власне самовдосконалення. Система цінностей слугує компасом, що дає напрям, вектор життя.

Ціннісна ієрархія людини не є раз і на завжди сталою, вона змінюється протягом життя, до того у деяких ситуаціях на першій план можуть виходити

цінності, які зовсім не є основними регуляторами життя людини. Проте можна твердити про наявність у кожній людини більш-менш визначеної, хоч і не завжди усвідомленої системи пріоритетів, які визначаються залежно від епохи, суспільства, типу особистості [85].

Ці ціннісні ієрархії є предметом значного інтересу представників різних наукових дисциплін – філософів, психологів, соціологів, істориків, етнографів. Так, у філософії деякі дослідники виділяють моделі ціннісних ієрархій, які проходять через усю європейську культуру [173]:

1. Діонійська ієрархія: першість посідають такі цінності, як споживання та комфорт.
2. Геркулесівська ієрархія: прагнення влади, панування над іншими.
3. Прометеївська ієрархія: служіння надіндивідуальним груповим цілям.
4. Аполонічна ієрархія: головним рушійним чинником життя стає творчість та пізнання.
5. Сократична ієрархія: прагнення насамперед пізнати себе, свій внутрішній світ та тип особистості.

Спрямованість на реалізацію будь-якої цінності утворює певні типи особистості. Так, психолог Є.Шпрангер виділяє шість таких типів, відповідно до провідної життєвої цінності: 1) економічна людина господарства; 2) теоретична людина науки; 3) естетична натура; 4) соціальна людина любові та самовдачі; 5) політична людина влади; 6) релігійна людина.

У соціології та соціальній психології проблема ціннісних орієнтацій особистості вивчається через переважне значення для тих чи інших сфер діяльності – праці, сім'ї, пізнання, дозвілля, споживання, політичної діяльності тощо. Першочерговість будь-якої сфери діяльності означає, що саме тут концентрується життєвий час, енергія та зусилля індивіда.

У соціальній літературі поняття “ціннісні орієнтації” не отримало чіткого й однозначного трактування. Всі вони об'єднані теоретичним недоліком: фіксуючи притаманний свідомості момент надання переваги певним зовнішнім і внутрішнім факторам діяльності, вони не містять в собі причинних і логічних

основ зв'язку між перевагою і відповідними діями та вчинками. Адже та обставина, що певний компонент матеріальної і духовної культури розглядається особистістю як цінний, гідний володіння ним, використання і т.п., зовсім не обов'язково веде до дій, які спрямовані на реалізацію цінності, не детермінує сам по собі певну лінію соціальної поведінки. Позитивна оцінка явищ певним чином впливає на процеси мотивації, але не дає ще ніяких підстав для однозначного прогнозу поведінки. Цілком справедливо вказує Б.Доданов, що ми визнаємо цінностями масу об'єктів, які не мають суттєвого впливу на нашу діяльність [48, с. 11].

Система ціннісних орієнтацій особистості може бути узгодженою, послідовною, а може бути суперечливою, несумісною. Суперечливість ціннісних орієнтацій може бути двоякою: якщо ціннісні орієнтації у принципі несумісні і коли вони однаково важливі й необхідні людині для повноти реалізації.

Суперечливість ціннісної системи особистості, наявність у ній несумісних цінностей виникає через те, що засвоєння суспільних цінностей індивідом відбувається кількома шляхами:

1. Первинна соціалізація у сім'ї, коли дитина вбирає цінності свого оточення. Саме так передається ціннісна визначеність соціальних прошарків та груп, риси національного характеру. Цим шляхом передаються життєві цінності, притаманні попередньому поколінню батьків.
2. Соціально орієнтована система виховання, освіти та культури – дошкільні заклади, школа, освітні та культурні заклади, державно керована система ідеологічного впливу, що через них поширюються цінності, які вважають основоположними для даної соціальної системи.
3. Вплив різних формальних і неформальних груп, наприклад, оточення ровесників, чії цінності можуть відрізнятися від суспільно визначених та сімейних.

4. Власний досвід, коли людина “випробує” засвоєні ціннісні орієнтації на їх відповідність своїй індивідуальній визначеності, в результаті чого може статися історична ресоціалізація, тобто переоцінка цінностей.

Основним чинником, що формує ціннісні орієнтації є, звичайно, суспільство. Як вже зазначалося у першому підрозділі, кожний історичний час, кожний окремий етап розвитку суспільства характеризується своєю системою цінностей, яка виступає щодо індивіда як нормативна, з якою він має співвідносити свої особистісні цінності. Радикальні соціальні зміни зумовлюють докорінну зміну базових життєвих цінностей, перегляд масових уявлень про те, що є цінним, значущим, а що ні.

У радянські часи, коли домінувала філософія марксизму, наукова теорія цінностей довгий час взагалі не розглядалася. (Теорія цінностей (аксіологія) сформувалася в 20-50 рр. ХХ ст. в роботах німецьких і американських філософів М.Шелера, Н.Гартмана, Р.Перрі, С.Пеппера та ін.). Тільки у 60-70 роки наукова теорія цінностей, основні проблеми і методи їх вирішення почали інтенсивно обговорюватися. Особливо це сталося після конференції з питань філософської теорії цінностей, яка відбулася у 1965 році в Тбілісі. До авторів радянської аксіології відносяться В.Тугаріков [176]. (Особливо його праця “О ценностях жизни и культуры”), В.Мшвенєрадзе, О.Бакурадзе, В.Василенко та ін. У ті роки з’явилося чимало наукових праць, в яких розглядалися загальні проблеми теорії цінностей, а також її застосування в теорії культури, етиці, науці і т.ін. Однак, у той же час проблема цінностей у багатьох радянських науковців викликала негативне ставлення, бо у “ціннісному підході” вони вбачали антитезу науковому визнанню об’єктивних законів, стверджували, що це “прості перейменування давно відомих марксизму проблем і понять”, “життєвська термінологія, яка насичена емоційними мотивами”, “сурогат знання” тощо [56, с. 5-9]. О.Дробницький вважає, що історичний матеріалізм не містить в собі нічого іншого, крім наукових знань, тим більш не потребує ціннісного доповнення саме тому, що ідеали і цілі людей тут включені в саму

структуру історичного процесу [56, с. 16]. Автор вважає, і з цим не можна не погодитись, що, якби людська історія розвивалася так, що необхідно працювала на здійснення відомої, ідеальної, задалегідь поставленої мети, якби закони природи і суспільства були б внутрішніми принципами діяльності людини, то проблема вибору і проблема цінностей була б зайвою. В дійсності ж людська історія здійснюється в умовах відносності знань про закони природи і суспільства. Сама історія суспільства не є лінійним процесом зміни однієї формації іншою, а людське життя є багатогранне і безмежне, що виключає однозначність теоретичного опису предмету рефлексії [56].

Фіксація у провідних ціннісних орієнтаціях молоді дозволяє діагностувати глибинні трансформації, які відбуваються в суспільстві. Колишнє соціалістичне суспільство надавало пріоритет суспільним цінностям над приватними. Упровадження цих цінностей в масову свідомість було метою і першочерговим завданням ідеологічної та виховної політики держави. Проте, починаючи з 60-х років XX ст., розпочався процес змін панівної системи ціннісних орієнтацій, що призвело до співіснування двох систем цінностей: декларованої (провідне місце посідали цінності громадсько-політичного життя, самовідданої праці, служіння людям) і: реальної (першість правили особисті цінності – міцне здоров'я, матеріальна забезпеченість, сім'я, діти, спілкування з друзями). Соціальні дослідження 70-80 рр. XX ст. зафіксували зрушення у ціннісних орієнтаціях молоді на цінності вільного часу, дозвілля, сім'ї, зростання споживчих запитів [179].

Ця тенденція різко посилилась у 90-х рр., коли місце цінностей-лідерів міцно посіли сім'я, здоров'я, матеріальний добробут, відтіснивши навіть цінності кар'єри, професійного успіху і, посунувши аж на самий кінець ієрархії цінностей, суспільно-політичну діяльність. Подібна ціннісна структура свідчить про формування в нашому суспільстві звичайного для західного суспільства масового типу особистості, яка понад усе цінує своє приватне життя, насамперед, сім'ю та її матеріальне забезпечення [85].

Повернемося назад в історію та зробимо спробу проаналізувати яку увагу приділяли формуванню людських та національних цінностей, як трактували цю проблему українські вчені, діячі освіти та культури.

Історія теоретичних досліджень нації та національної свідомості налічує не один десяток років. Ще у XIX – на початку XX ст. спостерігалися перші спроби теоретичного осмислення відповідних явищ у житті суспільства, здебільшого пов'язані з ідеологічною і політичною кон'юнктурою того часу. В період між світовими війнами цими питаннями цікавилися переважно історики та етнографи, іноді соціологи і політичні аналітики. Після другої світової війни до них приєдналися представники різноманітних галузей наукових знань.

Зазначимо, що інтерес до проблем національної свідомості має досить вагому історію як у сфері ідеологічних розробок (Д.Донцов, В.Липинський, С.Бандера та ін.), так і в наукових дослідженнях (О.Бочковський, В.Старосольський, І.Лисяк-Рудницький та ін.). Серед праць, присвячених формуванню національної самосвідомості українців, які побачили світ за кордоном, слід відзначити праці С.Русової та Г. Ващенко.

Стосовно ж питань національної самосвідомості і національних цінностей у педагогіці, за радянських часів панувала чітка установка на інтернаціональне, патріотичне, комуністичне виховання, метою якого було формування нової радянської людини [18].

Одним із провідників української ідеології національного романтизму був М.Костомаров, який намагаючись зрушити національний індиферентизм українців, відстоював думку про те, що Україна „не пропала”, бо зберегла віру в Бога, а тому може сподіватися на відродження. Він зазначав, якщо в окремій людині жевріє повага до історії і духовних надбань українства, високо поціновується національна свобода, то Україна, нація „не пропаде” і в майбутньому [88].

Неоцінний внесок у боротьбу за національну освіту та виховання зробили такі відомі прогресивні діячі, як Т.Шевченко, І.Франко, Леся Українка, О.Духнович, М.Драгоманов, П.Куліш, К.Ушинський та інші. Вони стверджува-

ли, що виховання за змістом має бути народним, ґрунтуватися на культурі народу, на власних національних цінностях.

Т.Шевченко, наприклад, у своєму “Кобзарі” замислюється: “Чия правда, чия кривда і чиї ми діти?”[197]. У своїх роздумах він відстоював пріоритет у вихованні дітей рідною мовою. З метою піднесення колонізованої нації до вищого рівня освіченості засобами народної педагогіки, народознавства, добра, злагоди, любові до бога поет видав український Буквар, а своєю поезією Т.Шевченко намагався відродити в українцях сам інстинкт панування на своїй землі [99].

Подібно до Сократа геніальний український філософ Г.Сковорода поклав в основу своїх праць тезу “Пізнай самого себе”. Він підкреслював: “Кожен повинен пізнати свій народ і в народі пізнати себе”[157]. Тобто пізнаючи світ, людина пізнає себе, а це є часткою пізнання народом своєї історії, душі, мудрості. Відстоюючи принцип природовідповідності виховання та необхідність відродження національної системи цінностей через виховні традиції, він зазначав: “Якщо ти українець, будь ним. Якщо ти – поляк, то будь поляком. Ти німець? Будь німцем. Ти француз? Будь французом. Татарин? Будь татариним. Все добре на своєму місці і своєю мірою, і все прекрасне, що чисте, природне, тобто непідробне”[157]. Творча спадщина Г.Сковороди про виховання в цілому сильна духом і стоїть на рівні вчення Я.Каменського, який мету виховання вбачав не тільки у тому, щоб дати підростаючим поколінням відповідні знання, а й сформувані у них кращі моральні якості, притаманні тому народові, до якої він належить.[163, с. 5].

У працях педагогів і громадських діячів початку ХХ ст.(М.Грушевський, А.Артимович, М.Василенко, С.Василенко, Б.Грінченко, О.Іванчук, С.Русова, І.Степко, С.Сірополко, Ф.Сушицький, П.Холодний, І.Ющишин та ін.) засадничими у формуванні національних цінностей визначено принцип народності у вихованні, народна філософія, національний дух і національний ідеал. Головною стає вимога національної школи до потреб українського суспільства, бо тільки „націоналізація школи”, – на думку М.Грушевського, –

може дати українській людині підстави успішного культурного, суспільного й економічного розвитку”[36, с. 2]. Б.Грінченко наголошував, що справа просвіти в українців є „справою національного відродження”[34, с. 31].

До національних традицій виховання, відстоюючи їх пріоритетність перед вітчизняними і зарубіжними теоріями виховної роботи серед учнівської молоді, постійно звертались і пропагували їх невичерпані можливості М.Драгоманов, І.Огієнко, К.Ушинський.

Так, І.Огієнко наголошував на тому, що духовне відродження нації неможливе без оновлення школи на духовно-національних засадах. Це на його думку є провідним напрямом роботи, від якої залежить доля майбутніх поколінь. Підростаючому поколінню потрібна така ідеологія, яка б використовувала кращі національні традиції і надбання національної культури, а також була б здатна увібрати етичні норми, гуманістичні принципи, патріотизм і національну гідність, яка шанує духовні цінності [121].

Цінності, за словами М.Драгоманова, – це системотворне ядро програми, задуму, діяльності і внутрішнього духовного життя людини [52].

Суспільство, держава, нація, вважали вищезгадані вчені, виробляють свою систему цінностей, що фіксується у матеріальній і духовній культурі народу. М.Драгоманов, І.Огієнко, К.Ушинський вважали національні цінності основоположними і нетлінними святинями, традиціями, звичаями, моральними принципами і нормами, заповідями, ідеалами, ідеями, виробленими народом упродовж свого історичного розвитку, які відображають світогляд, риси характеру і вдачі, менталітет народу і вирізняють його з поміж інших собі подібних.

За глибоким переконанням І.Огієнка, найголовнішою цінністю українців є національна ідея – одвічне бажання мати свою самостійну, незалежну державу та зберегти себе зі своєю своєрідною культурою, освітою, системою виховання та духовністю [119].

Комплексом духовних цінностей, на думку І.Огієнка, виступає менталітет української нації, що невіддільний від релігійної свідомості. Релігійна

свідомість зміцнює в душі людини віру в добро, справедливість і чесність і тим самим сприяє формуванню певного типу поведінки.

Відомий український вчений Д. Чижевський також приділяв великої уваги взаємозв'язку “впливів релігійності” з “емоціоналізмом і сентименталізмом”, “чуйливістю, ліризмом, а також індивідуалізмом і прагненням до свободи” українців [194, с. 17]. Ці взаємозв'язки досліджував й І.Мірчук [152, с. 18] та І.Ющишин [203], а переконливу наукову аргументацію толеранції української душі до християнства, його морального вчення можна знайти у працях В.Липинського [102, с. 22, 30-32].

Від цінностей, якими керуються індивіди, наголошував М. Драгоманов, в значній мірі залежать не просто зміст і напрями людської історії, але й те, чи буде ця історія мати продовження, чи вона обірветься.

Позицію про те, що виховання повинно мати яскраво виражений національний характер, здавна підтримували видатні філософи, педагоги, психологи. Як немає людини взагалі (абстрактної, безликої, без конкретної національної належності), а є людина – українець, росіянин, японець, так немає виховання взагалі, а є німецьке виховання, японське тощо. “Ставши одним із чинників духовного життя народу, виховання пішло у кожного народу своїм особливим шляхом, і тепер кожен європейський народ має свою окрему характеристичну систему” [180]. Цю думку вслід за К.Ушинським повторювали М.Бердяєв, Д.Донцов, М. Драгоманов, Г.Ващенко, І.Огієнко, С.Русова, сучасні науковці О.Вишневський, М.Стельмахович, Ю.Руденко, І.Мартинюк, М.Чепіль, Б.Червак та ін. Наявність національного змісту у виховному процесі сприятиме поверненню до джерел, до першовитоків, заступить місце суспільній бездуховності, виробить ідеали національної гармонії [139].

Важливого значення впровадженню національного виховання в навчально-виховний процес школи надавав Г.Ващенко, який зазначав: “Ми мусимо будувати й організовувати свою національну школу, яка не лише давала б нашим дітям знання, а й виховувала їх відповідно до тих історичних завдань, що стоять перед нашим народом” [23, с. 112]. Метою виховання, на його погляд,

має бути сприяння досягненню основної задачі нашого народу – здобуття для себе свободи. Найважливішою умовою цього є національна єдність і солідарність, усвідомлення того, що лише своя самостійна держава забезпечить добробут і високий культурний розвиток нації, ґрунтовна і досконала підготовка молоді до діяльності в усіх галузях духовної і матеріальної культури [165].

Серед учених-педагогів радянського періоду проблемою виховання учнів на національних традиціях найбільш глибоко і змістовно займався видатний український педагог-навігатор В.Сухомлинський. Видатний педагог казав: “Народ живе, вічне джерело педагогічної мудрості. Якби у нас не було постійного духовного спілкування з людьми, ми не могли б успішно вчити і виховувати молоде покоління” [169, с. 18].

Етнопедагогіка українського народу не тільки надихала В.Сухомлинського вдосконалювати свою працю, а й орієнтувала на пропаганду ідей виховання у молоді любові до України, любові до трудової людини, готовності подати допомогу в біді. Педагог наголошував на вихованні в дітях пошани до праці, трудової майстерності й кмітливості. В.Сухомлинський радив звертати увагу на виховання в учнів дбайливого ставлення до багатств природи рідного краю, духовного збагачення людини у поєднанні із спілкуванням з природою [169, с. 539].

У своїх педагогічних поглядах з питання формування національних та загальнолюдських цінностей В.Сухомлинський [168] радив дотримуватись таких положень:

- 1) гуманістична сутність педагогічних поглядів, включення національних цінностей у навчально-виховний процес;
- 2) опора на народні традиції, народність педагогіки;
- 3) розвиток творчих сил кожної окремої особистості в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб, які спрямовані в кінцевому підсумку на творчу працю;

4) культ природи. як найважливішого засобу виховання почуття прекрасного і гармонії.

Ще на початку ХХ ст. українські педагоги відмічали, що цілі і завдання національної системи виховання досягаються, насамперед, через глибоке і всебічне оволодіння учнями змістом освіти, який має містити в собі національні цінності і реалізовуватися такими основними шляхами, як рідна мова, родовід, рідна історія, релігійні виховні традиції, краєзнавство, природа рідного краю, національна міфологія, фольклор, національне мистецтво, народний календар, національна символіка, народні прикмети та вірування, родинно-побутова культура, національні традиції, звичаї та обряди [15; 22; 100; 108; 109; 127; 160; 171; 196].

Наукові дослідження О.Духновича, П.Юркевича, С.Русової, Я.Чепіги, Г.Ващенко, М.Стельмаховича, П.Ігнатенка, Ю.Руденка, В.Наумко, Є.Сявавко, В.Поплужного, О.Вишневського, Б.Ступарика, В.Кузя, З.Сергійчука, В.Каюкова, Д.Фіголя, В.Іванишина, П.Дроб'язка та ін. видатних вітчизняних освітянських діячів і педагогів, переконливо доводять, що особистість повинна мати чітку відповідь на питання: хто я, якими були мої предки, яка наша українська духовність, у чому сенс життя і яке покликання людини – громадянина України. При цьому пробуджуються природні задатки кожної людини, стимулюється їхня пізнавальна активність, формуються суспільно-корисні цінності. Можна з упевненістю сказати, що саме такий шлях приводить до формування у молоді національних цінностей, прагнення стати чесними людьми, палкими патріотами, стійкими громадянами України [124].

Відомі українські просвітителі та громадські діячі М.Костомаров, П.Куліш, М.Драгоманов, Леся Українка, І.Франко, Б.Грінченко, М.Грушевський, С.Валильченко, вчені-дослідники та педагоги О.Духнович, М.Бердяєв, Д.Донцов, С.Русова, Я.Чепіга, Г.Ващенко, М.Стельмахович, П.Ігнатенко, Д.Тхоржевський, Ю.Руденко, В.Поплужний, Є.Сявавко, І. Мартинюк, В.Кузь, З.Сергійчук, Д.Фіголь, І.Тимошенко, М.Тименко, Б.Ступарик, П.Дробязко, І.Зайченко, Б.Червак також переконливо доводили високу ефективність

національного виховання. Вони робили все, щоб відродити і розвинути духовність, культуру рідного народу, закласти міцний фундамент для розвитку національного виховання в майбутньому[121]. Отже, виховний процес, на думку українських науковців, повинен бути зорієнтований на гармонійне виховання особистості для потреб нації, держави і всієї людської цивілізації [55].

Видатний педагог К.Ушинський писав: “ Як немає людини без самолюбства, так і немає людини без любові до Батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з його поганим: природними, сімейними, родинними нахилами” [180, с. 237]. Завдяки власним спостереженням та дослідженням науковець у своїй творчості об’єднав зусилля і досягнення антропологічних наук та здійснив педагогічний синтез наукових знань про людину [180, с. 237]. Провідне місце у працях К.Ушинського займає ідея народного виховання і формування в особистості національних цінностей. Визначаючи найважливіші аспекти виховання дитини, він наполягав на тому, що любов до Батьківщини повинна поєднуватися зі знанням рідної мови, кращих традицій і звичаїв народу, його культури та мистецтва. За його словами, виховувати – означає прищеплювати дітям почуття обов’язку перед Батьківщиною [180]. У кожного народу існує своя особлива, неперевершена система національного виховання, своя особлива мета і власні засоби досягнення цієї мети. А паралельно із виконанням цієї системи виховання у особистості формуються національні цінності і невідмінно виникає потреба в їх збереженні та поповненні [11].

Наполеглива праця К.Ушинського з питань національного виховання дає змогу зробити висновок, що він – засновник наукових основ формування національних цінностей особистості. К.Ушинський стверджував, що вивчення рідного краю, його культурних традицій, народного мистецтва, звичаїв та побуту народу – це головне у формуванні національних цінностей. У своїх наукових педагогічних працях він визначив основні вимоги до змісту навчальних предметів та особливостей організації навчально-виховного

процесу з метою формування у дітей національних цінностей, підкреслював важливу виховну роль художньо-трудової діяльності в прилученні молодої людини до національної культури та мистецтва.

На базі народної мудрості етнопедагогіки складали свої педагогічні ідеї видатні українські вчені кінця XIX – XX ст. Це усім відомі імена: Б.Грінченко, С.Русова, І.Стешенко, Я. Чепіга, С.Черкасенко, Г.Шерстюк та ін.

Так, С.Русова відзначала, що “міцнішою нацією в наші часи виявляє себе та, яка краще від інших вичерпала в своєму вихованні свої глибинні національні скарби й національній психології дала вільний розвиток” [146].

У своїх педагогічних працях вона підкреслювала, що через формування національних цінностей дитина здобуває ґрунт для самостійного розвитку й навчання. Дитина вчиться шукати й знаходити у народній культурі моральні, наукові та художні скарби, які можуть стати для неї рідними та складати її внутрішній духовний світ. Саме формування національних цінностей виробляє в особистості моральність, цілісність, відчуття себе часткою своєї нації. С.Русова була впевнена в тому, що національні цінності є основними критеріями зміцнення моральних сил підростаючого покоління і є оновленням відродженої душі народу. Услід за К.Ушинським, С.Русова відстоювала думку про те, що навчально-виховний процес, який відбувається в стінах школи кожного дня може здійснюватися лише у тому випадку, якщо ця школа та навчально-виховний процес будуть народними. Національне виховання, за переконанням С.Русової, є головною кузницею національних цінностей.

Ідеал національного виховання широко розкрив у своїх працях український педагог Г.Ващенко. Його праці, які стали відомі останнім часом “Загальні методи навчання”, “Організаційні форми навчання”, “Система освіти в самостійній Україні”, “Виховний ідеал”, “Виховна роль мистецтва” та інші відзначаються пошуковим ідеалом, до якого повинні йти вихователь та вихованець поруч. В основу свого розуміння ідеалу національного виховання автор вкладає загальнолюдські та національні цінності, що є, за його словами, духовним надбанням народу [24]. До таких ідеалів педагог відносить

моральний закон творення добра та боротьби зі злом, пошук справедливості, визнання ідеалів краси та любові.

Серед досліджень проблеми формування свідомості, як однієї з головних факторів загальнолюдських цінностей, слід відмітити праці М.Антонця [3], Л.Виготського [28], О. Кононко [83], К.Платонова [131], Л.Рубінштейна [140], І.Чеснокової [193] та ін.

Останнім часом у сучасній періодиці з'явилися результати дослідження психологічного та соціологічного обґрунтування засад української національної школи. Цю проблему ґрунтовно досліджують І.Бех [12], О.Киричук [96], В.Москалець [110], А.Фурман [188], В.Клименко та ін. Так, український вчений-психолог О.Киричук [96] підкреслює роль педагога в процесі формування свідомості школяра, його особистісного впливу на формування в учня загальнолюдських цінностей. При цьому “духовне розкриття себе іншому, засвоєння його внутрішнього світу поєднується з усвідомленням своєї унікальності, відмінності від інших, з набуттям внутрішньої цілісності і незалежності” [96].

З цього можна зробити висновок про те, що роль педагога є неоціненою у процесі поповнення знань, забезпеченні стійкої внутрішньої мотивації школяра, стимулюванні його творчості у навчанні. Учитель має безліч можливостей через свій навчальний предмет прилучити школяра до краси, добра, культури та інших загальнолюдських цінностей [81;120;123;133;154; 155; 181; 182].

Занепокоєння сьогодні викликає девальвація загальнолюдських духовних цінностей, їх відірваність від національних джерел. Зарадити справі може формування в новому поколінні національної самосвідомості, любові до свого народу, забезпечення духовної єдності поколінь, шанобливого ставлення до культур усіх народів, що населяють Україну, виховання духовної культури особистості. Формувати ці риси особистості може лише національна система виховання та освіти, про що свідчать наукові дослідження видатних вітчизняних освітянських діячів і педагогів, які у своїх працях переконливо

доводять, що особистість повинна перебувати під постійним впливом матеріальної і духовної культури свого народу.

Досвід світової і вітчизняної філософської, просвітницької та педагогічної думки (Я.Каменський, Д.Локк, Ж.Поль, М.Драгоманов, О.Духнович, І.Крип'якевич, С.Русова, Г.Сковорода, К.Ушинський, Т.Шевченко) і сьогодення (М.Антонець, Ю.Бондаренко, О.Вишенський, В.Довбищенко, І.Зязюн, О.Ковальчук, Є.Пасічник, В.Поплужний, М.Стельмахович, Д.Тхоржевський, П.Хропко, М.Чумарна, Ю.Руденко та ін.) переконливо доводять, що система освіти молоді повинна спиратися на національні коріння.

Постійне перебування особистості під впливом матеріальної і духовної культури рідного народу необхідне для найповнішого розкриття і розвитку її природних здібностей, оскільки саме за таких умов етнопсихологічні особливості підростаючого покоління певного народу використовуються найдоцільніше. С.Русова з цього приводу писала, що національне виховання "... забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли його (виховання) творчі сили не будуть покалічені, а навпаки дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу, і воно через пошану до інших народів приведе нас не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами і націями" [146, с.135].

Усе сказане є підставою для висновку про те, що виховання національної свідомості, почуття етнічної ідентичності, засноване на високих національних і загальнолюдських цінностях є стрижневим завданням, головним орієнтиром і мірилом усієї навчально-виховної діяльності в Україні [192]. Ефективність цієї діяльності вирішальним чином залежить від здатності й бажання вчителів-вихователів здійснювати її. У свою чергу ця здатність визначається сформованістю у самих учителів-вихователів національної свідомості. Цим зумовлюється актуальність розробки і впровадження психолого-педагогічних методів виховання названих утворень у психіці особистості майбутнього вчителя у процесі його підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах.

При цьому дані методи повинні бути такими, щоб студент засвоював їх і міг використовувати у своїй майбутній професійній діяльності [57].

Аналіз наукової, насамперед, педагогічної літератури свідчить про те, що зроблено лише перші кроки в дослідженні проблеми формування у студентів – майбутніх учителів національних цінностей [39; 46; 50; 79; 122; 140]. Загальні аспекти цієї проблеми в Україні досліджують А.Алексюк, А.Бойко, В.Майборода, І.Мартинюк, О.Нікуленко та ін. Шляхи формування у студентів педагогічних вузів національної самосвідомості виявляються і обґрунтовуються в працях Т.Донченко, С.Бевзенка, І.Голубенка, С.Єрмоленко, Л.Мацько, Є.Пасічника, Д.Тхоржевського, П.Хропка та ін. Філософські аспекти формування в майбутніх вчителів національної самосвідомості з'ясовуються дослідниками І.Бичком, О.Завгородньою, І.Надольним та ін. Важливі педагогічні аспекти формування у студентів національної самосвідомості в процесі вивчення історії досліджують Д.Рященко, Є.Перегида, О.Пометун та ін. Однак, при цьому не приділяється належної уваги формуванню в майбутніх учителів світоглядних компонентів національної самосвідомості. Не проводилося спеціальних педагогічних досліджень проблем формування в майбутніх учителів національних цінностей.

Аналіз сучасних робіт науковців свідчить про те, що кожному викладачеві необхідно прагнути планомірно і цілеспрямовано виробляти у студентів – майбутніх учителів усвідомлене ставлення до матеріальних і духовних цінностей рідного народу, уміння творчо використовувати кращі здобутки культури та науки цивілізованих держав [172].

В умовах незалежної України, яка століттями зазнавала національного гніту, руйнування вітчизняної системи виховання підрастаючих поколінь, реформування навчально-виховного процесу в вузах означає, насамперед, відродження культури, духовності народу, його національних традицій і звичаїв. Це сприяє успішному формуванню у студентській молоді національних цінностей.

Дослідження проблеми формування національних цінностей на сучасному етапі свідчать про те, що педагогічна теорія і практика в нашій державі повинна мати яскраво виражений національний характер. Лише в такому разі закономірності, принципи навчання і виховання, підходи, ідеї в процесі їх реалізації набуватимуть соціально-етнічного наповнення. Завдяки цьому наукова інформація, навчальні матеріали, ідеї та закономірності навчально-виховного процесу повинні набувати таких форм, які стали б для студентів доступними, мали б можливість глибоко сприйматися і осмислюватися ними. У разі застосування ідей, підходів, засобів української педагогіки, кожен викладач вузу торкатиметься, образно кажучи, найпотаємніших глибин, струн серця і душі кожного студента. Це сприятиме досягненню поставлених педагогічних цілей і завдань з формування в майбутніх учителів національних цінностей.

У Концепції національного виховання України наголошується, що саме правильно організоване національне виховання формує повноцінну особистість, суверену індивідуальність, яка цінує свою громадянську, національну і особисту гідність, честь та совість. Національне створює умови для найповнішого врахування природних задатків, формування національного складу психіки, характеру, способу мислення і відчуття молоді. Мова йде про систематичне й цілеспрямоване виховання національної свідомості, формування національного типу особистості, що забезпечує духовну єдність поколінь, наявність національної культури й безсмертя нації [84].

Перед педагогічною наукою встає питання: що потрібно зробити, щоб сьогоднішні випускники закладів освіти стали носіями і провідниками національної ідеї, здатними виховувати патріотів і громадян України. Відповідь зрозуміла – треба підготувати такі молоді педагогічні кадри, які б, володіли знаннями про історичне походження своєї Батьківщини, про історію виникнення на території країни поселень українців. Майбутній вчитель повинен знати про досягнення свого народу в історичній, духовній, культурній, матеріальній, господарській, побутовій та політичній сферах життя. Важливою

ланкою у підготовці вчителя є його знання про побут та культуру українців [151].

Сьогодні у педагогічних вузах країни намітилися позитивні зрушення у справі відродження національної системи виховання. Так, наприклад, до змісту сучасної програми з педагогіки включено теми не тільки з дидактики, методики виховної роботи, а й з історії освіти в Україні, педагогіки народного календаря, родинної педагогіки, народної дидактики, української козацької педагогіки тощо. Студенти під час навчання у вузі опрацьовують такі питання як родовід, родинні традиції, культ матері, культ роду і народу, традиційні домашні ремесла і промисли, формування національних рис характеру засобами народних звичаїв і традицій.

Програма з педагогіки зараз передбачає вивчення уявлень про основні чинники формування особистості, усвідомлення єдності національного та загальнолюдського в українській етнопедагогіці.

Іншим вагомим прикладом може стати методологічна концепція сучасного курсу українського народознавства, яке зараз є обов'язковою дисципліною блоку гуманітарних та соціально-економічних дисциплін навчального плану підготовки спеціаліста. Цей курс ґрунтується на основних ідеях національної і загальнолюдської культури і моралі [63]. Зміст програми з українознавства включає в себе систему матеріальної і духовної культури, традиції, звичаї, обряди, які сприяють збереженню і розвитку національної свідомості. Одним із завдань курсу народознавства є виховання шанобливого ставлення до матеріальних і духовних цінностей українського народу та формування у молоді потреби берегти, примножувати й продовжувати культурні надбання, впроваджувати у свій побут національні традиції та обряди.

Як свідчать спостереження, на сучасному етапі роль у формуванні загальнолюдських та національних цінностей у студентів у багатьох вузах України належить кафедрам соціально-гуманітарного та політологічного цик-

лів. Головні завдання, якими вони керуються зараз у підготовці нового покоління вчителів можна сформулювати так:

1. Зосередження уваги студентів на проблемі діалектичної єдності орієнтацій на національні духовні цінності у процесі викладання історії України, українознавства, філософії, економічних теорій, політології і дисциплін культурологічного циклу

2. Орієнтація на практичну, виробничу діяльність, на створення матеріальних цінностей ні в якому разі не виключає необхідності розвитку теоретичного мислення, прагнення до пошуку істини, відповідей на світоглядні питання. Культура спеціаліста, його творчість і продуктивність у створенні матеріальних цінностей взаємозумовлюють і взаємопередбачають одна одну [125].

Сучасний стан виховання педагогічних кадрів опирається на національно-орієнтований зміст освіти, що входить у суперечність з наукою, природою, технічним прогресом. По-перше, світобачення, об'єктивні пізнання складаються не лише з емпіричних знань, бо це лише частина змісту освіти. По-друге, жодна освітня система не може обходитися без іншої важливої частини освіти, що відображає дух, історію, характер, самосвідомість народу.

І.Підласий вважає, що найкращими порадами для педагогів щодо формування цінностей є ті, що викладені в сучасних методичних рекомендаціях. На його думку, українське виховання (фізичне, моральне, релігійне, естетичне, екологічне) повинно носити національний характер, тобто відповідати стратегічним цілям нації і держави. В основу сучасного виховання треба закласти цінності традиційно-християнські, а саме: українська ідея, державна незалежність України, самопожертва в боротьбі за свободу нації, патріотизм, готовність до захисту Батьківщини, єдність поколінь на основі віри в національну ідею, почуття національної гідності, історична пам'ять, громадянсько-патріотична активність, пошана до державних і національних символів, до державного гімну, любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій, пошана Конституції України, підтримка владних чинників у

відстоюванні незалежності та розбудови атрибутів державності, орієнтація власних зусиль на розбудову Української держави і розвиток народного господарства, прагнення побудувати справедливий державний устрій, протидія антиукраїнської ідеології, готовність стати на бік народів, які борються за національну свободу, сприяння розвитку духовного життя українського народу [129]. Саме ці національні цінності, на нашу думку і треба формувати у майбутніх вчителів під час їх навчання у вищому навчальному закладі.

Розглянутий аналіз досліджень формування національних цінностей вітчизняними та зарубіжними вченими засвідчує, що цій проблемі приділяється достатньої уваги. Але ця проблема вирішувалася більш на теоретичному рівні, що може стати методологічною основою проведення нашого дослідження. Разом з тим наведений аналіз та виявлені фактори підкреслюють актуальність обраної для дослідження проблеми.

1.3. Педагогічне обґрунтування змісту художньо-трудої діяльності як засобу формування національних цінностей студентів

Сьогодні вузівська освіта в Україні виходить на якісно новий рівень, зумовлений змінами у суспільно-політичному житті, що засвідчений Декларацією про державний суверенітет України [42], Законом “Про освіту”, Державною національною програмою “Освіта” (Україна XXI століття), концепціями гуманітаризації освіти, національного виховання. Особливо гостро постає проблема відродження української духовності та формування національних цінностей. Показник духовності стає зростаючою цінністю на шкалі духовної перебудови, основна мета якої – максимальне виявлення творчих можливостей людини.

Рівень вимог до фахівців освіти сьогодні потребує уважного ставлення при підготовці спеціаліста, до його духовних та інтелектуальних якостей, які не лише відзначають його суто професійні характеристики, а й спосіб мислення та рівень культури [91].

Вирішенню проблем відродження і формування національних цінностей повинна сприяти українська культура в контексті загально історичних культурних цінностей. “Повернення до джерел української та світової культури сприяє й зверненню до себе, усвідомленню своїх можливостей і здібностей, коли духовна цінність стає особистісно значущою. Лише за цієї умови можна вважати, що діалог поколінь і культур відбувся” [141, с. 21].

Серед широкого кола питань культурно-гуманітарної діяльності однією з найважливіших виступає художня культура [77]. Її розвиток, функціонування пов'язані, з одного боку, з виробництвом художніх цінностей, а з іншого – зі створенням умов для масового засвоєння суспільством художнього багатства. Відомо, що в сфері функціонування художньої культури, є можливість повнішого розкриття творчої особистості, виявлення творчих здібностей людини. Виділяючи художню культуру в самостійну галузь існування, такі вчені як Ц.Арзананьян, В.Давидович, М.Каган та ін., підкреслюють, що мова йде про “особливу цілісну структуру”, в якій матеріальне і духовне органічно поєднуються.

Школі зараз потрібні педагоги, які своїми професійними і людськими якостями відповідали б вимогам часу та суспільства. Основна тенденція сучасного розвитку школи полягає в тому, що праця набуває все більш творчого характеру. Так, на думку О.Кленікова та І.Кучерявого, творча активність, в основі якої – праця, є перед усім доцільна діяльність, сутність якої полягає у тому, що вона завжди опосередкована ідеальною розумовою творчістю, конструюванням того, що повинно бути втілено у дійсність [76, с.30].

Специфіка підготовки вчителів трудового навчання потребує об'єднання вмінь, навичок трудової діяльності з формуванням рівня освіченості студентів у системі художніх цінностей [8]. До того ж ці цінності повинні відповідати тенденціям часу, тобто виховувати у молоді інтерес до національної культури, а тому цінності повинні бути національними.

Дослідження О.Мороза, О.Киричука та ін., що пов'язані з розробкою професіограм майбутнього вчителя дають змогу вивести такі фактори формування його духовного потенціалу: спрямованість особистості, підготовленість вчителя до творчої праці, особливості психологічних процесів, які забезпечують високий рівень естетичного і національного виховання учнів, творчі навички й уміння.

Процес професійної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання набуває творчого характеру завдяки зверненню до гуманістичного потенціалу творів усіх видів мистецтва [32]. Сама специфіка занять працею, що виражається в поєднанні творчих умінь, навичок та знань, потребує виконання на уроках трудового навчання широкого кола питань у галузі художньої та народної культури. Отже, головною метою якісної професійної підготовки вчителя трудового навчання є рівень його національної художньої культури, підвищення інтелектуального рівня, активізація творчої ініціативи майбутніх фахівців. Уведення курсів мистецтвознавчого та народознавчого характеру надасть змогу використання на практиці широкого спектру творів народного образотворчого мистецтва, що допоможе вихованню творчого підходу до результатів праці, який є домінантним у вимогах до професійної підготовки вчителя [101].

Як засвідчив цілий ряд досліджень [4; 64; 105; 107; 120; 122; 123; 124; 125; 133; 139; 150; 158; 161; 190] важливим чинником у формуванні національних цінностей майбутнього вчителя виступає народне мистецтво, яке здатне пробудити і реалізувати творчий потенціал, закладений в кожній людині. Народне мистецтво в системі формування національних цінностей, на нашу думку, є неповторним джерелом пізнання особливостей духовного життя кожної епохи. За допомогою народного мистецтва особистість отримує безліч інформації про життя, побут, культуру людини у різні історичні епохи, про навколишній світ, про розвиток суспільства [137].

Існує велика кількість науковців, які наполягають на тому, що із загальної кількості проявів національної культури, найбільший вплив на формування

особистості, на її духовно-моральний потенціал має мистецтво. За твердженням Б.Прокоповича [139], це пов'язано з тими функціями, які мистецтво виконує як елемент суспільної та індивідуальної свідомості.

До функції мистецтва можна віднести наступні функції:

1. Функцію самореалізації особистості (А. Блахут, цей процес пов'язує в першу чергу із трудовою діяльністю [14]).

2. Пізнавальну функцію (А. Канцедикас акцентує увагу на об'єднуючому впливі мистецтва, на його комунікативних можливостях [74]).

3. Функції самореалізації та ретрансляції (М.Селивачов вважає, що ретрансляція – це перенос духовних цінностей та ідей суспільної свідомості у індивідуальну [153]).

М.Каган наполягає на тому, що мистецтво є невід'ємним елементом усіх видів діяльності людини: пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної та перетворювальної. Він стверджує, що в результаті перетворюючої та художньої діяльності народжуються твори предметної праці і мистецтва: декоративно-прикладне мистецтво, архітектура, дизайн і т.ін.

Щоб сформулювати власне розуміння художньо-трудової діяльності, нами було здійснено понятійний аналіз цього терміну. Так, у словнику [86] є таке визначення слова “мистецтво”: 1) Мистецтво – це художня творчість у цілому – література, архітектура, скульптура, живопис, графіка, декоративно-прикладне мистецтво, музика, театр, танок, кіно та інші види діяльності людини, які втілюють у собі художньо-образні форми відображення дійсності, спосіб прояву творчого потенціалу особистості та задоволення її естетичних потреб; 2) Мистецтво – у вузькому значенні слова – образотворче мистецтво; 3) Мистецтво – висока ступінь прояву майстерності у будь-якій сфері діяльності.

Якщо проаналізувати роботи вчених-мистецтвознавців, то можна прийти до висновку, що мистецтво поділяється на професійне (художнє) та народне. Професійним мистецтвом займаються професіонали (танцівники, письменники, архітектори, художники та ін.), тобто дипломовані фахівці. Народним мистецтвом займаються люди, для яких мистецтво виступає як захоплення. До

того ж любителі практично не вносять зміни у традиційні народні промисли та ремесла, а відроджують їх, втілюючи у своїх роботах.

Структуру художнього мистецтва можна відобразити у вигляді двох галузей: духовно-художньої та матеріально-художньої. Кожна з цих галузей об'єднує декілька видів художньої творчості.

Таблиця 1.1

Структура художнього мистецтва

Духовно-художня галузь	Матеріально-художня галузь
образотворче мистецтво (живопис, графіка, скульптура) кіномистецтво література музика хореографія театр телебачення цирк	архітектура декоративно-прикладне мистецтво художнє конструювання (дизайн)

У контексті нашого дослідження доцільним буде розглянути складові матеріально-художньої галузі структури художньої культури та дати цим складовим певне визначення.

Отже, першою складовою матеріально-художньої галузі, як видно з таблиці, є архітектура. У словнику є таке тлумачення цього поняття: “Архітектура – система споруд та забудівель, що створюють художньо організований простір” [10]. Специфіка архітектури полягає у тому, що цей вид мистецтва синтезує в собі матеріальну та художню сторони.

Наступною складовою художньо-матеріальної культури є декоративно-прикладне мистецтво. У словнику [43] декоративно-прикладне мистецтво визначено як вид художньої діяльності, пов'язаний зі створенням предметів побуту, які поєднують естетичні та практичні якості. Специфічною рисою декоративно-прикладного мистецтва є його біфункційність, тобто симбіоз, органічне поєднання утилітарної та естетичної функцій. У декоративно-прикладному мистецтві широко використовуються різноманітні матеріали, а

також безліч художніх та технічних прийомів виготовлення виробів [43]. Походження цього виду мистецтва сягає сивої давнини та пов'язано із усією трудовою діяльністю та практичним життям людей [139]. У декоративно-прикладному мистецтві важлива роль належить композиції, матеріалу, технічним засобам виконання, колориту, співвідношенню форм та декору. Формо-творчими принципами цього виду мистецтва є чіткість конструкції, масштаб, пропорції, співвідношення окремих частин форми. До того ж велике значення приділяється орнаментальному оздобленню виробу.

Останньою складовою художньо-матеріальної галузі є художнє конструювання та дизайн. Дизайн (від англ. design – проектувати, конструювати) – вид діяльності, пов'язаний з проектуванням предметного середовища, що найбільш повно відповідає матеріальним та духовним потребам людини [9].

Не викликає сумніву й той факт, що дизайн пов'язаний з художнім конструюванням, а перше втілення дизайнерського задуму передбачає макетування майбутнього об'єкту. Макетуванням у художньому конструюванні називається об'ємно-просторове створення існуючої або проектованої споруди, комплексу будівель, предметів, виконане в зменшеному, натуральному або збільшеному масштабі в умовних матеріалах [10]. Макет допомагає пошуку засобів пластичної та архітектурно-художньої виразності, прийняттю найкращого композиційного рішення.

Зараз стало очевидним, що легкість, простота експозиції, сумісність з навколишніми предметами, загальна емоційна та естетична привабливість та інші якості речей не витікають самі з ефективності та надійності інженерно-технічної конструкції, які покладені в їх основу. Вони не можуть бути забезпечені завдяки “художньому оформленню”. Такі якості визначаються сукупністю особливостей створення виробу – взаємним розташуванням та пропорційністю окремих частин, їх урівноваженням, єдністю та композиційним поєднанням в єдине ціле, матеріалом, кольором, фактурою та загальним образом предмета, що сприймається та несе різноманітні асоціативно-сміслові значення, інакше кажучи, факторами, що належать до сфери візуально-

пластичного мистецтва, а не інженерного конструювання технічних пристроїв. Виходячи з вищесказаного можна зробити висновок, що рішення такого роду задач досягатимуться тоді, коли проектувальник володітиме здібностями та навичками художньо-образного мислення та діями у поєднанні з методами аналітичного дослідження та глибоким знанням виробничої технології.

Засоби художнього конструювання успішно застосовуються під час розв'язання багатьох проблем, пов'язаних з оптимізацією функціонування виробництва та споживання, а також підвищенням культури праці та побуту.

Метою художнього конструювання є естетична організація виробничої сфери та процесів, що в ній відбуваються з метою підвищення привабливості праці та встановлення відповідного соціально-психологічного клімату в колективах [43].

Не менший вклад художнє конструювання вносить у формування предметного середовища, пов'язаного з організацією культурного дозвілля. Виключні перспективи відкриваються перед художнім конструюванням у навчальному та виховному процесах, тому що будь-який його прояв допомагає подолати розрив поміж матеріальною та духовною сторонами діяльності, між емоційно-інтуїтивним та раціонально-технічним мисленням, між гуманітарними та точними знаннями.

Таким чином, художнє конструювання виступає в якості посередника між рухом науково-технічного прогресу та традиціями художньої творчості. Художнє конструювання приймає участь в організації цілісної й гармонійної єдності культури.

З вищесказаного приходимо до висновку про те, що складові матеріально-художньої галузі мистецтва мають у своїй основі два види діяльності: трудову та художню.

У сучасній науковій літературі нами не було виявлено чіткого визначення художньо-трудової діяльності. Лише в деяких дисертаційних дослідженнях нами було знайдено розрізнену інформацію щодо досліджуваного питання.

Так, В.Тименко, проектуючи зміст художньо-трудої діяльності для предмета “Художня праця”, що вивчається школярами початкової школи, дає таке визначення художньої праці – “це діяльність, мета якої – створення матеріально-духовних цінностей образотворчими, конструктивними та декоративними засобами, що у найбільшій мірі відповідає потребам, здібностям та можливостям дітей молодшого шкільного віку, бо при цьому враховується взаємозв’язок сфер художнього мислення молодших школярів (конструктивної, образотворчої, декоративної) та форм художньої діяльності (побудова, зображення, оформлення)” [174, с. 154].

За видами діяльності художню працю цей автор поділяє на мистецтво художнього оранжування, образотворчу діяльність, художнє конструювання, художньо-побутова діяльність; елементи декоративно-прикладного мистецтва.

До цілей художньої праці В.Тименко відносить: естетичний, художній, інтелектуальний та політехнічний розвиток [174], а складовими змісту він визначає елементи кольорознавства, графіки, композиції, декоративно-прикладного мистецтва і дизайну, паркового і рекламного мистецтва [138].

З нашої точки зору зміст художньо-трудої діяльності набагато ширший. Тому виникла необхідність розробки нових підходів до створення інтегрованих курсів, які були б засновані саме на художньо-трудої діяльності. За задумом нашого дослідження, визначальною умовою успішного формування національних цінностей у новій генерації вчителів є конструювання такого змісту художньо-трудої діяльності, який адекватний інтересам і потребам студентської молоді, беручи до уваги тенденцію сьогодення – повагу та зацікавленість до витоків національної культури та її відродження. Завдяки ідеям гуманізації, посиленню розвивального напрямку навчання, відродженню традицій народної художньої творчості сучасна педагогічна наука має всі можливості оновити зміст художньо-трудої діяльності, що стане запорукою сформованості у підростаючого покоління національних цінностей та національної самосвідомості [127].

Усе це підкреслює необхідність чіткого визначення художньо-трудової діяльності. Аналіз робіт науковців у галузі художньої творчості, художньої праці, декоративно-прикладного мистецтва, а також розробки змісту трудового навчання, дав нам можливість визначити основні етапи організації процесу художньо-трудової діяльності [174]:

1. Організаційно-спонукальний етап. Мета – формування стійких вражень від естетично привабливого середовища матеріально-художньої галузі мистецтва.
2. Етап пояснення та планування. Мета – створення пізнавальних ситуацій для ознайомлення з обладнанням, інструментами, пристроями, технологіями, способами обробки матеріалів та послідовності виготовлення декоративно-ужиткового виробу. Результатом роботи на цьому етапі стане позитивне відношення до нових знань у галузі художньо-трудової діяльності, самостійне планування послідовності операцій цього виду діяльності; використання правил користування інструментом у практичних та розумових діях під час складання технологічної документації на виготовлення виробу.
3. Виконавчий та контрольний-оцінювальний етап. Мета – досягнення оптимального темпоритму діяльності та окремих дій, а також визначення критеріїв само- та взаємооцінки якості художньо-трудового процесу та його кінцевих результатів.

Чимало вітчизняних та зарубіжних учених характерною рисою художньо-трудової діяльності вважають формування спеціальних знань, умінь та навичок з різних видів народних художніх ремесел. Так, дидактичні аспекти визначення змісту такого навчання досліджували М.Скаткін, В.Краєвський, І.Лернер, В.Ледньов, сутність художньої освіти та розвиток учнів досліджували Є.Каятковський, Ю.Юсов, Б.Каменських, особливості організації різних видів художньо-трудової діяльності у школярів розглядали Б.Бистров, В.Благінін, В.Ждан, Г.Калініна, Н.Кузан, С.Новіков, Л.Оршанський та ін.

Іноземних досвід у організації художньо-трудової діяльності як інтегрованого курсу підтверджується таким прикладом: в Англії організація трудового навчання в багатьох школах здійснюється через предмет “Технологія”, у якому об’єднані три напрямки: ремесло, технологія та дизайн.

Як свідчить аналіз літератури у дослідженні змісту художньо-трудової діяльності та формах її організації, трудове навчання інтегрують із образотворчим мистецтвом. Так, велику увагу приділяють художньо-трудової діяльності у канадських школах.

Аналіз теоретичних передумов дозволяє виокремити характерні особливості художньо-трудової діяльності. Так, у ній поєднуються побутові та художні потреби людини, праця, естетичне задоволення, обряди та процеси праці, колективні або індивідуальні форми виконання.

Художня праця тісно пов’язана з ручною працею, яка дозволяє досягти цілісної системи на зразок: “око-думка-рука” [174, с. 50], поєднувати мотиваційну та операційно-технічну сфери особистості; широко використовувати декор, орнамент, традиційні і нетрадиційні матеріали та способи їх обробки. За словами В.Тименка, специфічною особливістю художньої праці є подвійна її природа: результати праці втілюють дві взаємопов’язані функції: утилітарну та художньо-естетичну, тобто поєднують у собі гармонію раціонального та естетичного.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що художньо-трудова діяльність – це такий вид трудової підготовки, завдяки якому формуються конструкторсько-технологічні та декоративно-прикладні знання, вміння та навички.

Визначене нами поняття художньо-трудової діяльності перекликається із наступним баченням декоративно-прикладного мистецтва таким автором, як В.Мусієнко. Під декоративно-прикладним мистецтвом він розуміє індивідуальне або частково механізоване виробництво речей, що поєднують утилітарно-ужиткові та художньо-декоративні якості [112]. Самостійними галузями декоративно-прикладного мистецтва цим дослідником визначено

ремесло та декоративне мистецтво. Так, ремесло – це виробництво ужиткових речей з відсутністю або мінімальною декоративністю, а декоративне мистецтво – трудова діяльність, продуктом якої є художні твори без ужиткової спрямованості.

Якщо мова йде про виробництво речей, то для їх виготовлення потрібен будь-який технологічний процес, який би втілював у своєму змісті певні технологічні операції, рухи та дії. Інакше кажучи, людина, яка виготовляє будь-який виріб повинна знати що вона виготовляє, у якій послідовності треба виконувати операції для отримання кінцевого вигляду виробу, яким інструментом треба користуватися для прискорення та зручності виконання окремих операцій, мати знання про властивості матеріалу, який обробляє виконавець. А усі ці відомості об'єднують у собі конструкторсько-технологічні знання, вміння та навички, тобто це – перша, за нашим визначенням, складова художньо-трудової діяльності.

Якщо одержаний виріб виконавець намагається оздобити у будь-якому стилі, художньо оформити, то в силу вступають декоративно-прикладні знання, вміння та навички, тобто друга складова художньо-трудової діяльності.

З вищесказаного приходимо до висновку, що зміст художньо-трудової діяльності та зміст декоративно-прикладного мистецтва дуже схожі між собою. Різниця полягає лише у тому, що коли мова йде про будь-який вид декоративно-прикладного мистецтва, то маємо на увазі лише одне ремесло (окремо вишивка, окремо ткацтво, окремо килимарство і т.ін.), а коли мова йде про художньо-трудова діяльність, то маємо на увазі, що виготовлення виробу поєднує декілька технологій різних ремесел (наприклад, вишивання і ткання, різьблення та інкрустація тощо) та обов'язкову присутність ручних оздоблювальних робіт. До художньо-трудової діяльності відносимо виготовлення ручним або частково механізованим способом речей та їх художнє оздоблення, що мають практичне та естетичне значення. Поверхню цих речей оформляють таким чином, що декорування не вступає у протиріччя з утилітарною формою, а перебуває у тісному зв'язку з нею, утворюючи єдине

ціле. До таких речей, в першу чергу, слід віднести художньо оздоблений посуд, меблі, одяг, декоративні тканини, килими, вишивку, розпис, народну архітектуру тощо.

Поняття художньо-трудової діяльності можна визначити як культуру професійних навичок та технічних прийомів художньої обробки будь-яких матеріалів. Досвід у художньо-трудої діяльності складається з поступового накопичення цих ефективних прийомів роботи, з яких формується техніка художньої обробки матеріалів.

Виходячи з того, що в основі художньо-трудої діяльності і декоративно-прикладного мистецтва лежить народне художнє ремесло, можна стверджувати, що саме воно було основним шляхом розвитку народного мистецтва, коли від попередніх поколінь передавалися секрети майстерності, під впливом яких формувалися професійні вміння та навички, передавався моральний кодекс нації та художні цінності народу.

Художні ремесла, будучи складовою художньо-трудої діяльності – це не тільки духовне надбання народу, але й важливий компонент національної культури [41]. Художньо-трудова діяльність, що була започаткована у домашніх ремеслах, також є складовою духовної спадщини народу, оскільки стала джерелом мистецтва та основою народної педагогіки. Навчання народним художнім ремеслам виховувало поважне ставлення до праці та формувало моральні якості особистості, зокрема, працелюбність, повагу до людей праці, відповідальне ставлення до неї, естетичні смаки, що вважалося не менш цінним, ніж формування професійних умінь [139].

Розкриваючи суть поняття народне декоративно-прикладне мистецтво і виходячи з того, що це складова художньо-трудої діяльності зазначимо, що художньо-трудова діяльність – це одна із форм суспільної свідомості і суспільної діяльності. У декоративно-прикладному мистецтві, на думку багатьох мистецтвознавців і етнографів, домінує “закон живої традиції” [174]. До того ж відомо, що декоративно-прикладне мистецтво розвивається на основі народних традицій, які передаються з покоління у покоління, воно національне

за своєю природою та породжується зі звичок, звичаїв, вірувань народу і безпосередньо наближене до його виробничої діяльності, до його побуту [139]. Існує також таке визначення, що “мистецтво – це вид духовного засвоєння дійсності людиною” [201]. Тому з впевненістю можна стверджувати, що художньо-трудова діяльність має всі можливості для формування національних цінностей особистості майбутнього вчителя.

Вищезазначене потребує від вищої педагогічної школи нових підходів щодо розробки змісту, форм, методів і засобів підготовки майбутніх учителів. Особливе місце в цьому повинен зайняти перегляд та оновлення змісту професійно-орієнтованих навчальних предметів, доповнення його відомостями та фактами виховного впливу на свідомість студентів, їх світогляд та культуру.

Можливість виховного впливу на студентів через зміст навчальних предметів ґрунтується на емоційному сприйнятті кожною особою тих поглядів, подій та фактів, що утворюють основу самосвідомості та вихованості [65]. Важливого значення при цьому набуває процес перетворення конкретного навчального матеріалу в особистісні цінності, які будуть визначати відношення студентів до свого народу, його історії, його духовних та культурних надбань.

Процес засвоєння студентами особистісних цінностей і створення на основі цього конкретних переконань та поглядів пояснюється механізмами теорії цінностей [143]. Ця теорія визначає, що саме на основі оцінювання вивчається цінність тієї чи іншої інформації для особистості. Така оцінка має як інтелектуальний, так і емоційний компонент, які у взаємозв'язку сприяють формуванню емоційних, моральних норм та принципів відносно конкретних явищ, подій та фактів. Пізнання цінності і відповідна емоція завжди сприяють утворенню цінності та свідомого відношення до чогось. Включаючи у собі пізнавальний та емоційний компонент, оцінка сприяє як пізнанню, так і певному ціннісному відношенню. Ціннісне відношення тісно пов'язане як з пізнавально-оцінювальним характером діяльності суб'єкта, так і з його перетворювальною діяльністю. Виходячи з цього, в основі виховуючого

навчання повинна лежати оцінка студентами тих цінностей, які можуть бути сприйняті ними у процесі засвоєння змісту навчальних предметів.

Слід підкреслити, що засвоєння студентами того навчального матеріалу, що може вплинути на процес формування національних цінностей, передбачає не тільки його оцінювання та усвідомлення, але й емоційне відношення до нього. Це можна пояснити тим, що вербальне оцінювання особистісного розуміння значення викликає відповідне особистісне відношення, особливий оціночно-реактивний стан, внутрішню поведінку, переживання одержаного знання.

Суттєвого значення для усвідомлення таких відомостей набуває уява студента, завдяки якій забезпечується поглиблення зв'язку між знаннями та почуттями, між інтелектуальним та емоційним. Уява в цьому випадку сприяє мислительно-емоційному перенесенню студента в ситуацію або середовище тих подій, про яке він дізнається через зміст навчального предмета. На думку Л.Виготського, у цьому випадку знаходить прояв закон реальності почуттів, механізми якого якраз і спрямовують особистість на усвідомлення свого власного відношення до закладених у зміст навчального матеріалу фактів.

Дуже сприятливі можливості для виховного впливу на студентську молодь має включення її в художньо-трудова діяльність, пов'язану з народними ремеслами: художньою обробкою деревини і металів, лозоплетінням, гончарством, писанкарством, вишивкою тощо [139].

Як вже зазначалося вище, художні ремесла та декоративно-прикладне мистецтво є складовою художньо-трудова діяльності, тому залучення студентів до цього виду діяльності впливає як на їхнє естетичне виховання, професійну майстерність, так і формує в них національні цінності. Задоволення цієї потреби вимагає від студента цілеспрямованості, наполегливості, завзятості. Засвоєння лише технічних прийомів не викликає позитивного емоційного збудження, призводить до незадоволеності студентів своєю діяльністю. Тому на таких заняттях повинна панувати творча атмосфера, яка

вимагає від студентів певних інтелектуальних та емоційних зусиль та несла б насолоду.

На наш погляд, позитивні емоції, отримувані студентами, підкріплюють вищі соціальні мотиви, а також виступають додатковим стимулом, поштовхом до індивідуальної діяльності. Такий навчально-виховний процес створює оптимальні умови для забезпечення єдності трудового, морального та естетичного виховання студентів та надає усіх можливостей для формування національних цінностей.

Ознайомлення з творами народного мистецтва сприяє формуванню в студентів потреби творити прекрасне власними руками, розвиває почуття любові до рідної землі, шанобливе ставлення до самотнього народного мистецтва та його творців.

Зміст, якісні характеристики декоративно-прикладного мистецтва (далі розглядаємо декоративно-прикладне мистецтво як основу змісту художньо-трудої діяльності) залежать від історичних, соціально-економічних, культурно-побутових та географічних умов, традицій, напрямів і ступенів духовного розвитку народу [32]. Воно являє собою надзвичайно багату сферу художньої творчості, яка носить колективний характер, є носієм багатовікових традицій. Основне у традиціях декоративно-прикладного мистецтва – це матеріал, технологія його обробки та техніка декорування, характер виготовлення предметів, а також прийоми втілення задуманого образу. До видів декоративно-ужиткового мистецтва належать: художня обробка деревини, каменю, шкіри, кістки і рогу, художня кераміка, скло, метал, художнє ткацтво, в'язання, килимарство, вишивання, розпис, писанкарство, карбування, плетіння та ін.[43].

Це якраз ті види художньої праці, які несуть в собі могутній виховний потенціал, завдяки високому рівневі естетизації викликають найоптимальніший емоційний стан для формування національних цінностей. Це саме той засіб етнопедагогіки, в якому найяскравіше виражені всі етапи формування культури

особистості – етапи виявлення, засвоєння, створення та передачі цінностей. [139].

У зв'язку з тим, що декоративно-прикладне мистецтво тісно пов'язане з народним побутом, воно виступає складником матеріальної культури. Якщо декоративно-прикладне мистецтво несе в собі духовний потенціал, який передається з покоління в покоління, то воно виступає й ознакою національних особливостей кожного народу. Саме декоративно-прикладне мистецтво виконує властиву лише йому функцію розкриття перед людиною світу краси, яка відіграє значну роль у формуванні переконань, поглядів, норм і правил поведінки. Декоративно-прикладне мистецтво через психолого-фізіологічний механізм активно впливає на чуттєву, емоційну сферу особистості, на її громадську активність, стимулює до певного виду діяльності, формує мотиви і цим самим виконує важливу функцію у формуванні національних цінностей [27].

Як вже зазначалося, В.Мусієнко під декоративно-ужитковим мистецтвом розуміє індивідуальне або частково механізоване виробництво речей, що поєднує утилітарно-ужиткові та художньо-декоративні якості [112].

Б.Тимків зазначає, що декоративно-прикладне мистецтво – це один із видів художньої діяльності, твори якого поєднують естетичні та практичні якості. Декоративне, на його думку, означає прикрашувальне [175].

Дієвість художньо-трудої діяльності у процесі формування національних цінностей майбутнього вчителя трудового навчання складає художнє сприйняття. Уміння сприймати інформацію у творах народного мистецтва – певний досвід інтелектуальної діяльності, осягнення емоційно-образного змісту мистецтва, вміння віддзеркалити весь творчий процес від початкового задуму майстра до його втілення в матеріалі. У творчому процесі спілкування з творами народного мистецтва, що супроводжується емоційними реакціями різної динаміки, засвоєння логічної послідовності способів дій, осмислення процесу створення образу, формуються національні цінності через художньо-трудоу діяльність майбутнього вчителя.

Цей вид діяльності є могутнім засобом духовного піднесення особистості та її морального вдосконалення, бо втілює в собі народний духовно-моральний потенціал. “Лише тоді, коли норми моралі дійшли до серця людини, оволоділи її почуттями, вони стають власністю кожного. Розвиваючи культуру почуттів, усуваючи розрив між знаннями і переконаннями, між почуттями і поведінкою, у творчій праці можна формувати цілісну, досконалу, розвинену людину. Для розв’язання цього завдання важливу роль відіграє мистецтво, в тому числі декоративно-ужиткове, яке завдяки особливій близькості до життя надзвичайно сильно впливає на почуття людей” [20, с. 48].

Ми впевнені, що художньо-трудова діяльність повинна розглядатися як важлива цінність, що виконує численні функції: пізнавальну, комунікативну, естетичну та ін., за допомогою яких традиція органічно входить у сучасність, набуваючи нового, живого змісту.

Пізнавальна функція декоративно-прикладного мистецтва пов’язана з засвоєнням духовно-цінного, що було створене і набуто попередніми поколіннями. Тому можна говорити про пізнавальну силу і можливості художньо-трудової діяльності відтворювати на рівні свідомості особистості родові цінності, духовні здобутки народу, формувати національну самосвідомість. Адже народна художня творчість несе у собі духовну пам’ять, привертає увагу людей, робить її предметом послідовного і цілеспрямованого вивчення.

Творча функція забезпечує спілкування зі світом прекрасного за допомогою етнохудожніх цінностей, активізує людські емоції, викликає творчу уяву, стимулює фантазію, пробуджує почуття, збагачує образне мислення [139].

На думку відомих педагогів-дослідників, виховні можливості художньо-трудової діяльності зумовлені двома найістотнішими причинами: по-перше, мистецтво, що входить до його структури, служить засобом виховання культури сприйняття матеріальної форми; по-друге, така діяльність відіграє важливу роль у формуванні духовно-моральної культури, допомагає розвивати інтерес до творчості.

Художньо-трудова діяльність впливає на певні почуття людини. Характерною ознакою декоративно-прикладного мистецтва є його тісний зв'язок з навколишньою дійсністю, трудовою діяльністю, життям людини. Важко уявити інтер'єр, навколишнє середовище без предметів цього виду діяльності чи її елементів. Вони матеріалізуються у меблях, тканині, посуді, іграшках та інших речах.

Взявши за основу слова О.Рудницької, про те, що художньо-трудова діяльність – це сукупність процесів і явищ духовної практичної діяльності, яка створює, розповсюджує і опановує твори мистецтва та матеріальні предмети, що мають естетичну цінність, – ми визначили пріоритетні напрями нашого дослідження: через спілкування з народним мистецтвом – до формування національних цінностей особистості. При такому підході увага акцентується на тому, що за допомогою художньо-трудової діяльності відбувається ніби друге народження людини. Адже за законами природи людина народжується як біологічна істота, тоді як за законами мистецтва відбувається народження людини як суб'єкта пізнання та діяльності.

На думку сучасних вчених О.Добриводи, І.Зязюна, Б. Кублакова, В.Кудіна твори народного мистецтва дають людині багатий життєвий досвід [47; 70; 93; 94]. Сприймаючи їх, вона пізнає духовні цінності суспільства, які стають надбанням її власного досвіду, тобто народна художня культура стає внутрішнім змістом особистості. При цьому розширюється і збагачується індивідуальний досвід особистості, а смаки, почуття та потреби набувають національної форми.

Зміст творів декоративно-прикладного мистецтва акцентується на ідеях, думках, поглядах, ціннісних орієнтаціях, моральних ідеалах народу, що несуть у собі потенціал впливу на особистість.

Так, С.Черепанова визначає: “Безпосередньо діючи на почуття, а через них на інтелект, мистецтво глибоко впливає на соціальну практику. Універсальну функцію виконує продуктивна (творча) уява, об'єднуючи чуттєве

і логічне пізнання, активізуючи пошук нестандартних рішень у будь-якій сфері практичної діяльності” [179, с. 452].

Як відомо, зараз у науці філософи виділяють чотири види діяльності [185]: пізнавальну, перетворювальну, ціннісно-орієнтовану та комунікативну. Особливістю художньо-трудової діяльності є те, що в ній зафіксовані всі вище означені види людської життєдіяльності: перетворювальна входить сюди завдяки створенню художніх творів, комунікативна реалізує себе в процесі споживання художніх цінностей, ціннісно-орієнтована проявляється як оцінка творів мистецтва, методів, стилів, напрямів художнього розвитку, нарешті, пізнавальна діяльність виражається через вивчення художніх цінностей. У результаті художньо-трудова діяльність дає змогу відтворити людське життя в цілісності, забезпечує його продовження. На підставі цього можна зробити висновок, що художньо-трудова діяльність більш за все пов’язана з олюдненням людини, її гармонією й цілісністю, впливає на процеси виховання особистості засобами мистецтва.

Реалізація ціннісноформуючих функцій художньо-трудової діяльності – процес складний, він потребує спеціальної педагогічної роботи, спрямованої на прилучення студентів до скарбів національної культури.

Як зазначалося в першому параграфі, кожній історичній епосі були притаманні властиві їй духовні та матеріальні цінності. Як результат людської діяльності всі ці цінності з часом відображались у творчості народу, а вона віддзеркалювала дійсність в орнаментах, візерунках, малюнках, звичаях, фольклорі тощо.

Естетичне ставлення до соціального середовища є також виявом змісту народного декоративно-прикладного мистецтва. Теми краси морально-етичних відносин між людьми знаходять глибоке осмислення. Загальна система світосприймання, близькі способи мислення, спільні мотиви, все, що виявляється в національній свідомості, знаходить своє найповніше втілення у декоративно-прикладному мистецтві [67]. Це сприяє формуванню культури, цінностей, зміцненню історичної пам’яті. Національний досвід українського

народу, його ставлення до соціального середовища передаються через систему усталених образів декоративно-прикладного мистецтва, яке завжди правдиво відображало життя нації, її духовне багатство, рівень культури, творчі сили і здібності. За допомогою декоративно-прикладного мистецтва художньо передається у спадок генокод нації. На думку Б.Кублакова – це найперша доступна форма духовності, це перший етап оволодіння художнім стилем бачення [93].

Завдяки декоративно-прикладному мистецтву, яке втілене у художньо-трудовій діяльності, здійснюється зв'язок поколінь. Цінність художньо-трудової діяльності визначається багатством засобів, за допомогою яких втілюються творчі ідеї.

Засоби художньо-трудової діяльності можна поділити на виражальні та зображувальні (семантичні). Виразальні засоби, як емоційно-художні, включають фактуру, текстуру, колір, графічність, пластичність, ажурність. Зображувальні засоби (знак, символ, метафора, алегорія, емблема) виступають носіями функціонально-ужиткової інформації.

Аналогічний підхід до визначення засобів мистецтва знаходимо в дослідженні Д.Джоли та М.Щерби, які вказують, що є “два способи відтворення задуманого змісту, “кодування” його в матеріалі: зображення, що є уподібненням матеріалу зовнішнім ознакам предмета (кольорам, геометричній формі, розмірам, звучанню, ритму рухів і т.п.), і вираження почуттів, думок і прагнень героїв та автора” [15, с. 122]. Автори виділяють пряме зображення і вираження, коли передаються такі типові характерні зовнішні ознаки предмета, що вони здатні збудити думки про його зміст і про типове емоційне ставлення, пов'язане з ним. З погляду засобів декоративно-ужиткового мистецтва для нас важливим є вказівка на опосередковане зображення-вираження, коли відображуване характеризується асоціюванням з іншим предметом, що має подібні йому властивості або спричиняє подібне до себе ставлення у людей [139].

Зображувальні засоби зберігають відомості національної (або соціальної), логічно-образної орієнтації. Композиційні елементи форми твору (знак, символ,

метафора, алегорія, емблема) та оздоблення виступають носіями широкого спектру інформації.

Символ (знак або предмет) характеризує певні поняття. Він використовується для збереження та передачі інформації, естетичних цінностей. “Символ може містити в собі у згорнутому вигляді багатоманітність ціннісних значень, інформаційних та експресивних смислів, які у процесі сприйняття символу людиною розгортаються в її свідомості в естетичні уявлення і насолоди” [100].

Тут має місце символізм у мові народного мистецтва, в якій орнамент сприймався як ознака національної культури. Є. Кассієр розглядав усю культуру як виготовлення символів – культурних шифрів, що передаються через підсвідомість і в цьому ж контексті кожен твір відображав емблему своєї епохи.

Емблема зображає предмети, знаки або постаті символічного характеру та надає творам декоративно-ужиткового мистецтва відповідного ідейно-сміслового відтінку.

Таким чином, візуальною основою всіх зображувальних засобів декоративно-прикладного мистецтва є символічність і загадковість, грайливість і химерність, уподібнення й алегорія, сплетені в єдину художню і стильову структуру.

У контексті нашого дослідження впливу художньо-трудової діяльності на формування національних цінностей необхідно звернутися до розгляду питання традицій.

Традиції – широке філософсько-педагогічне поняття. Вони відображають наступність соціального досвіду через освіту, виховання, самопізнання і самотворення індивідууму як особистості. Як педагогічне поняття традиції – центральний компонент українського народознавства, зміст і комплексний засіб виховання [162]. Феномен традиції інтегрує звичаї, обряди, ритуали, свята, смаки, ідеали, певні моральні норми, правила поведінки, елементи духовної і матеріальної спадщини, що зберігаються, розвиваються і передаються протягом століть, органічно вписані у вікові засади буття рідного народу. Отже, цінність

традицій полягає в тому, що їх відродження забезпечує примноження кращих психічних якостей українського народу, його емоційних та інтелектуальних особливостей, усього менталітету нації. Таким чином, усі прогресивні традиції українського народу мають народознавчий, національно-культурний, високоморальний характер. Вони є реальними детермінантами навчально-виховної діяльності всіх типів сучасної національної школи.

Традиції в декоративно-прикладному мистецтві – це духовні цінності, здобуті колективним досвідом народу і передані наступним поколінням [43]. Вони є художніми заповідями і канонами, перевіреними часом, який відсіяв усе зайве й невизначене. У процесі розвитку декоративно-прикладного мистецтва під впливом часу, нових образів, сюжетів, орнаментальних мотивів ці цінності зберігають свою роль у вигляді зразка, ідеалу, вони і є тим, що допомагає нації вистояти перед усіма негараздами.

А.Данилюк виділяє декоративно-прикладні традиції, які сприяють розвиткові свідомого ставлення до праці і творчості, вдосконалюють і збагачують навички, методи, стиль роботи, формують естетичну культуру особистості, поруч із традиціями впорядкування житла, що містять знання про особливості й символіку розташування речей хатнього побуту, житлових і господарських приміщень (наприклад, стіл символізує єдність і спільність інтересів у родині, поріг – захист від ворогів, піч – тепло отчого дому) та виховують риси охайності, хазяйновитості, працьовитості [40].

Традиції в декоративно-прикладному мистецтві тісно пов'язані із народними традиціями в цілому. Традиції в етнографічному контексті виглядають як процес позабіологічної передачі від покоління до покоління, усталених культурно-побутових особливостей [35].

Аналізуючи категорію “традиції” з точки зору педагогіки, М.Стельмахович пропонує таке її визначення: “традиції – досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки та ін., що склалися історично і передаються з покоління в покоління. Педагогічне значення народних традицій полягає в тому, що вони одночасно виступає як результат виховних зусиль і як незамінний виховний

засіб. Через систему традицій кожен народ відтворює себе, свою духовну культуру, свій характер і психологію у своїх дітях” [161, с. 9].

Приймаючи наведені дефініції за основу наукового розуміння категорії “традиція”, ми вважаємо за необхідне наголосити на етимології цього слова (*traditio* – передача) і відповідно до неї акцентувати увагу на ролі традицій в житті народу саме як механізму передачі цінностей від старшого покоління до молодшого.

Американські вчені К.Сітарам та Р.Кодел зазначають, що “хоч багато національних та особистісних цінностей міняються досить часто, цінності, які застосовуються через традицію, змінити важко. Навіть коли такі зміни відбуваються, вони зачіпають вторинні, а не первинні цінності і виявляються результатом надзвичайно ефективних комунікаційних прийомів. Коли молоді люди кажуть, що їх “цінності” відрізняються від “цінностей” їх батьків, вони насправді мають на увазі не цінності, а переконання... Більш уважний погляд на історію як східних, так і західних народів показує, що їх первинні цінності не змінювались протягом століть” [80].

Молода людина, яка пропустила через душу традиції, культурні цінності свого народу, не може бути аморальною, бо педагогічна цінність традицій полягає в тому, що їх відродження забезпечує розвиток кращих рис і якостей народу, його менталітету, емоційних та інтелектуальних особливостей, примноження матеріальних та духовних надбань нації.

Традиції об’єднують і піднімають на рівень усвідомлюваної мотивації виховну дію звичаїв, обрядів, які є окремими елементами народної педагогіки.

Підкреслюючи значення звичаїв в етнопедагогіці, М.Стельмахович зазначає, що вони виступають як “форма вияву народної традиції, тому зміст і педагогічна роль їх обох по суті ідентичні, обидва служать засобом збереження і передачі від покоління до покоління досвіду народу, зміцнення порядку й форм життя, регламентації і контролю поведінки індивідів, посилення їх зв’язку з тою соціальною групою – нацією, формацією, до якої вони належать” [161, с. 9].

Отже, можемо зробити висновок, що звичаї є важливим засобом формування уміння жити серед людей, тобто засобом досягнення одного з ключових завдань народної педагогіки.

Г.Майборода, досліджуючи потенціал національних обрядів у системі формування морально-духовних цінностей особистості, визначає ряд функцій, що впливають на її становлення: “Пізнавально-світоглядна функція – життя повсякчас змінюється, а обряди виступають як етапи життєвого шляху, які дають їй можливість осмислити й оцінити пройдене, спланувати майбутнє. Ці події ґрунтуються на циклічних процесах, які відбуваються у природі, житті людини, суспільстві”.

Естетична функція допомагає пізнавати та сприймати довкілля за законами краси, що дають насолоду людині. Саме естетизм народного мистецтва характерний для української ментальності. Різнобарвність, яскравість притаманна новорічним, різдвяним, купальським та іншим обрядам. Краса людей виявляється в оспівуванні їхньої гідності, працьовитості, духовної величі.

Моральна функція дає можливість новим поколінням зрозуміти історію, сенс, мету життя, реалізувати інтереси, які співвідносяться з діяльністю, спрямованою на задоволення духовних запитів. Ідеї духовності, моральні норми завдяки образній формі обрядів краще усвідомлюються учасниками та присутніми на обрядах, глибоко співпереживаються ними” [105].

Ми повністю приєднуємося до висновків Г. Майбороди і вважаємо, що такі функції притаманні не тільки обрядам, але й творам декоративно-прикладного мистецтва, оскільки останні, як правило, завжди входили в обряди як невід’ємна їх частина.

Учитель мусить знати, що педагогічний вплив національно-культурних традицій на формування особистості дитини неперевершений. Учні сприймають їх від батьків і вчителів природно і без зусиль, зовсім не відчують, що їх виховують. Підтвердженням цієї думки є слова К.Ушинського, який наголошував, що “виховання, створене самим народом і

побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої не має в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях”[180, с. 232].

Основу національних традицій нашого народу складають узагальнені якості ідеалу українця: “людини лагідної і широкої, дотепної і жартівливої, талановитої і працюючої, правдолюбної і доброзичливої, витривалої і терпеливої з її високою емоційністю, чутливістю та ліризмом, що виявляють зокрема, в естетизмі українського народного життя, у звичаєвості та обрядовості, у прославленій пісенності, у своєрідному гуморі, в яскравості декоративно-прикладного мистецтва, у концентрованій спрямованості на самопізнання через природу та тонких рефлексіях на її красу. Ці якості визначають особливості характеру, певне світобачення і життєдіяльність народу – “дух нації”, або українську ментальність [178, с. 10-12]. Отже, з одного боку, на основі традицій формується сама нація і цінності українського народу, а з іншого – цінності відбиваються у звичаях, обрядах, національному мистецтві народу. Г.Ващенко зазначає: “Традиційним ідеалом треба визначити той, що витримав іспит історії, найбільш відповідає психології народу з його призначення, увійшов у психіку народних мас, відбитий у народній творчості і в творах кращих митців і письменників, що стали духовними провідниками свого народу” [24, с. 104]. Отже, у творенні і відродженні національних традицій, вихованні ідеалу українського народу значною є роль народної творчості, мистецтва. Водночас, у прилученні молоді до національних цінностей і втіленні, як і до національних традицій та їх розвитку, визначне місце належить учителям, навчально-виховним закладам, вихованню підростаючих поколінь.

Таким чином, національно-культурні традиції є унікальним педагогічним явищем, до якого наукова педагогіка і вчитель будуть постійно йти, щоб освіжитися “святою водою” народного генія [24, с. 7-17].

Українській нації притаманні високі морально-етичні цінності, які мають неабиякий вплив на практичну діяльність українців і можуть бути підставою для створення національно-орієнтованої системи трудової підготовки молоді.

Висновки до першого розділу

Теоретичний аналіз проблеми дозволив сформулювати такі висновки:

Система українських національних духовно-моральних цінностей має свою тривалу історію формування. Її перші ознаки можна спостерігати ще з часів первісно-родинного устрою, в міжусобних стосунках представників різних племен, які з часом утворили українську націю.

Упродовж століть, під впливом географічних, історичних, культурних, соціальних, економічних та політичних умов складався загальнонаціональний образ українця, для якого характерні такі морально-духовні риси, як доброта, чесність, працьовитість, вірність, скромність, стриманість, мужність, сміливість, благородність, гуманізм, милосердя, національна гідність тощо. Ці риси є складовими загальнолюдських цінностей, притаманних кожному народові. Поряд з ними існують такі морально-духовні цінності, які виступають національною ознакою саме українського народу. Це – емоційність (Є.Онацький), чутливість, родинність (Б.Цимбалістий), прив'язаність до звичаїв, схильність до гумору, артистизм (О.Духнович, В.Липинський), гостинність, естетизм (Д.Чижевський, І. Мірчук), благородність, ліризм (Д.Донцов), обрядовість, духовність, релігійність, терпимість, моральність в особистих стосунках (М.Костомаров), охайність, чемність, високий моральний стан, лицарська мужність, пошана до людської гідності, любов та повага до рідної землі (Г.Вашенко, Я.Ярема), працелюбність та працездатність (О.Кульчицький), волелюбність (І. Огієнко).

Саме ці ознаки впродовж складного історичного шляху формування духовного образу української нації склали систему українських національних цінностей, що ґрунтуються на спадковості поколінь та їх нерозривному зв'язку, відображаючи своєрідність духу, поведінки, мислення, традицій, світосприймання українців.

Але погляди вчених на проблему цінностей неоднакові: одні розподіляють цінності на матеріальні й духовні, інші – ототожнюють ці явища між

собою, треті – розглядають загальнолюдські цінності як вищу форму розвитку свідомості.

Виходячи з досліджень Л.Бондаренко, О.Спіркіна, І.Чеснокової, ми прийшли до висновку, що національні цінності – це вища форма розвитку самосвідомості людини завдяки виділенню її з природного середовища в результаті утворення соціальної організації і застосування знарядь праці. Природа цінностей особистості полягає в поєднанні таких понять як потреба, інтерес, ціль, мотив, ціннісна орієнтація. Ціннісна ієрархія є предметом інтересу філософів, психологів, соціологів, істориків, етнографів. Вони виділяють такі ієрархічні моделі, які проходять через усю європейську культуру: діонійську, геркулесівську, прометеївську, аполонічну, сократичну. Спрямованість на реалізацію будь-якої європейської культури утворює певні типи особистості: економічна людина господарства (діонійська культура), теоретична людина науки та естетична натура (апологічна ієрархія), соціальна людина любові та самовдачі (сократична культура), політична людина влади (геркулесівська культура), релігійна людина (прометеївська культура).

Ціннісні орієнтації можуть бути суперечливими. Це виникає внаслідок того, що засвоєння суспільних цінностей індивідом відбувається кількома шляхами: первинна соціалізація у сім'ї; соціально орієнтована система виховання, освіти та культури; вплив формальних і неформальних груп; власний досвід.

Основним чинником, що формує ціннісні орієнтації є, звичайно, суспільство. Радикальні соціальні зміни зумовлюють докорінну зміну базових життєвих цінностей, в процесі яких виникає перегляд суспільних уявлень про те, що є першорядним (цінним, значущим), а що – другорядним.

Отже, на сучасному етапі українського суспільства люди звертаються до першовитоків українських національних цінностей, що стосуються, перш за все, освітньо-виховних та культурологічних галузей країни. Так, у працях педагогічних і громадських діячів ХХ ст. (А.Артемович, М.Василенко, С.Василенко, Б.Грінченко, М.Грушевський, О.Іванчук, І.Огієнко, С.Русова,

І.Степко, С.Сірополко, Ф.Сушицький, П.Холодний, І.Ющишин та ін.) визначено основоположним принцип народності у вихованні і формуванні національних цінностей на основі етнофілософії і етнопедагогіки. До національної традиції виховання постійно звертались і пропагували її невичерпні можливості М.Драгоманов, К.Ушинський, Д.Чижевський, М.Бердяєв, Д.Донцов, Г.Ващенко, В.Сухомлинський. Цю саму думку підтримують і сучасні науковці: М.Стельмахович, Ю.Руденко, І.Мартинюк, Б.Червак та ін. Українські педагоги відмічали, що цілі і завдання національної системи виховання досягаються через глибоке і всебічне оволодіння учнями змістом освіти, який має втілювати в собі національні цінності.

Неоцінною у реалізації вищезгаданих завдань національної системи виховання є роль педагога. Саме вчитель має великі можливості через свій навчальний предмет прилучити учня до краси, добра, культури та інших національних чеснот. Досвід світової і вітчизняної педагогічної думки переконливо доводить, що постійне перебування особистості під впливом матеріальної й духовної культури рідного народу необхідне для найповнішого розкриття і розвитку її природних здібностей, оскільки саме за таких умов етнопсихологічні особливості підрастаючого покоління певного народу розвиваються найдоцільніше.

Як показав аналіз наукових джерел, нині зроблено лише перші кроки у дослідженні проблеми формування національної самосвідомості у студентів педагогічних вузів. Майже не досліджувалися педагогічні основи формування національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання, а також не визначено методики їх формування. До того ж специфіка підготовки вчителів трудового навчання потребує поєднання набутих умінь, знань і навичок трудової діяльності студентів з формуванням самовираження у художній творчості.

Професійна підготовка майбутнього вчителя трудового навчання ґрунтується на програмі з предмета „Трудове навчання” для учнів 5-11 класів загальноосвітньої школи. Так, студенти, крім педагогічної майстерності,

повинні оволодіти знаннями, вміннями та навичками з таких розділів програми, як: „Технологія обробки харчових продуктів”, „Технологія обробки текстильних матеріалів”, „Технологія обробки деревини”, „Технологія обробки металу” та ін. Цикл професійно орієнтованих дисциплін передбачає набуття майбутніми фахівцями знань про фізичні, технологічні, конструктивні особливості різноманітних матеріалів, оволодіння технологіями їх обробки та оздоблення, певними вміннями та навичками щодо конструювання та моделювання виробів. Крім цього, у змісті названих розділів програми для школярів закладено питання з декоративно-прикладного мистецтва. Таким чином, весь процес професійної підготовки майбутнього вчителя трудового навчання вимагає від студентів художньо-трудової діяльності.

Під художньо-трудою діяльністю ми розуміємо такий вид трудової підготовки майбутніх учителів, завдяки якому формуються конструкторсько-технологічні знання, вміння та навички, які створюють першу складову художньо-трудою діяльності й декоративно-прикладні уміння, знання та навички, що створюють другу складову художньо-трудою діяльності.

Підтвердженням цьому є дослідження Є.Антоновича, В.Мусієнка, Б.Тимківа, Б.Прокоповича та ін., які під декоративно-прикладним мистецтвом розуміють індивідуальне або частково механізоване виробництво речей, що поєднують утилітарно-вжиткові та художньо-декоративні якості.

Художньо-трудою діяльність, започаткована в домашніх ремеслах та промислах, виступає складовою духовної спадщини народу, прилучення до якої виховує поважне ставлення до праці, формує моральні якості особистості, естетичні смаки та норми поведінки.

Можливість виховного впливу на студентів через зміст навчальних предметів, що об'єднуються художньо-трудою діяльністю, ґрунтується на емоційному сприйнятті кожною особою тих поглядів, подій та фактів, що утворюють основу самосвідомості. Процес засвоєння студентами цінностей і створення на їх основі конкретних переконань та поглядів пояснюється теорією В.Вернадського про механізми цінностей, виходячи з якої, в основі виховую-

чого навчання важливого значення набуває процес перетворення конкретного навчального матеріалу в особистісні цінності, які будуть визначати ставлення студентів до свого народу, його історії, культурних та духовних надбань.

На основі теоретико-наукового аналізу та, взявши за основу визначення О.Рудницької, що художньо-трудова діяльність – це сукупність процесів і явищ духовної практичної діяльності людини, яка створює, розповсюджує, опановує твори мистецтва та матеріальні предмети, що мають естетичну цінність, ми визначили пріоритетні напрями нашого дослідження, а саме, через спілкування з народним мистецтвом до формування національних цінностей особистості.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

Теоретичний аналіз проблеми формування національних цінностей студентської молоді, оцінка сучасного стану їх сформованості показують необхідність посилення навчально-виховного процесу щодо формування цього важливого утворення особистості майбутнього вчителя.

На сучасному етапі професійної підготовки фахівців освіти важливого значення набуває проблема перетворення стихійного впливу вузівського середовища на студентство в науково обґрунтований процес плекання духовно багатого молодого покоління інтелегенції [122].

Дослідженню цієї проблеми було присвячено проведенний нами експеримент, завдання якого полягало у виявленні та аналізі стану сформованості національних цінностей студентської молоді, розробці підходів до збагачення змісту художньо-трудої діяльності студентів цінностями української побутової культури, експериментальній перевірці ефективності цих підходів, розробці методичних рекомендацій щодо формування національних цінностей студентської молоді у процесі художньо-трудої діяльності.

Реалізацію цих завдань передбачала програма проведення експерименту, яка включала такі етапи:

1. Розробити критерії оцінки рівнів та показники сформованості національних цінностей.
2. На підставі розроблених нами критеріїв та показників, використовуючи методи анкетування, тестування, інтерв'ювання, бесід, спостережень та ін., визначити фактичний стан сформованості національних цінностей майбутніх учителів трудового навчання.
3. Провести аналіз одержаних результатів.

4. Розробити підходи до збагачення змісту художньо-трудової діяльності майбутніх вчителів трудового навчання цінностями української побутової культури.

5. Визначити методiku впровадження експериментальної системи в навчально-виховний процес факультетів підготовки вчителів трудового навчання.

6. Визначити результати впровадження системи шляхом використання методів науково-педагогічного дослідження.

7. Подати одержані результати дослідження, використовуючи методи якісного та кількісного аналізу.

8. На підставі одержаних даних сформулювати висновки та методичні рекомендації щодо цілеспрямованого використання в навчально-виховному процесі факультетів вчителів трудового навчання української побутової культури з метою формування національних цінностей студентів у процесі художньо-трудової діяльності.

Вивчення стану сформованості національних цінностей студентів усіх курсів індустріально-педагогічного факультету Бердянського державного педагогічного університету проводилося, починаючи з жовтня 1999 р., щорічно до жовтня 2003 р.

Динаміка рівнів сформованості національних цінностей визначалася порівнянням показників, отриманих у процесі традиційного вивчення професійно спрямованих дисциплін майбутніми вчителями трудового навчання і після впровадження розроблених дисертантом підходів до збагачення змісту художньо-трудової діяльності студентів українознавчим компонентом.

Для експериментальної роботи залучалися студенти I, II, III, IV курсів індустріально-педагогічного факультету: набір студентів 1999 – 2002 років (16 академічних груп, в яких навчалось 314 осіб). Студенти восьми з цих груп (усього 161 особа), поряд з традиційним вивченням професійно спрямованих дисциплін, у 1998-1999, 1999-2000, 2000-2001, 2001-2002 та 2002-2003 навчальних роках опановували спецкурс “Макетування українського націо-

нального житла та оформлення його інтер'єру”, побудований на національній основі, впроваджували в практику студентських колективів українську народну побутову культуру, а також елементи запропонованих дисертантом підходів до формування національних цінностей.

Контрольними були визначені 8 груп Бердянського державного педагогічного університету 1993 та 1994 років набору, в яких протягом усіх років навчання відбувалося традиційне вивчення професійно спрямованих дисциплін, передбачених навчальними планами і програмами. У цих групах навчалося 193 студенти. У жовтні 1998 року від студентів контрольних груп, які були випускниками, отримана інформація, яка дозволила визначити рівні сформованості у них національних цінностей.

До опитування в листопаді 1998 р. були залучені також студенти перед-випускних і випускних курсів факультетів підготовки вчителів трудового навчання Харківського педагогічного університету імені Г.Сковороди та Миколаївського педагогічного інституту (по 90 чоловік кожного з цих навчальних закладів). У дослідно-експериментальній роботі групам студентів Харківського педуніверситету та Миколаївського педінституту також була відведена роль контрольних. Усього дослідженням було охоплено 687 осіб, серед них студентів експериментальних груп – 314 осіб, контрольних груп – 373 особи.

Широке охоплення контингенту студентів, які нас цікавлять, дає підстави вважати опитування представницьким, а одержаний за допомогою використання різноманітних методів дослідження матеріал, статистично надійним. У нижче викладеному розділі подаються результати констатуючого та формуючого етапів педагогічного експерименту.

2.1. Стан сформованості національних цінностей у студентів факультетів підготовки вчителів трудового навчання

У першому розділі нашого наукового дослідження ми прийшли до висновку про те, що притаманні українському народові національні духовно-

моральні цінності, які віддзеркалюються у народній побутовій культурі, повинні бути складовою загальної педагогічної культури вчителя трудового навчання. Щоб розробити ефективну методику формування національних цінностей майбутнього учителя, потрібно з'ясувати структуру національних цінностей особистості, її компоненти, виділити показники, розробити критерії та визначити і обґрунтувати рівні їх сформованості.

Специфіка духовно-моральних цінностей є специфікою почуттєвого ставлення, яке завжди є духовним процесом. Тому сфери, в яких естетичне відношення і національна духовна культура пов'язані з матеріальними об'єктами, наприклад, декоративно-прикладним мистецтвом або художньо-трудою діяльністю в цілому, також мають духовну специфіку [183]. Так на думку О.Рябіної, у процесі формування національної естетичної культури відбувається виховний вплив на духовний світ особистості в цілому, а рівень цієї культури є відбитком духовного розвитку учнівської молоді [148].

Проблема формування національних цінностей особистості завжди мала місце у житті народу, але ж державного значення ця проблема зазнала лише у 90- роки ХХ ст., коли багато філософів та педагогів почали досліджувати вплив національної культури на формування ціннісних орієнтацій та світогляд людини.

Незважаючи на ідеологічні нашарування у трактуванні цього поняття, вважаємо за доцільне використати концепцію про багатогранну структуру національних цінностей особистості, що являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів і носить системний характер.

Більшість дослідників проблеми формування національної культури основним параметром, який характеризує національні цінності особистості вважають національну свідомість або самосвідомість, у рамках якої визначаються більш конкретні структурні компоненти.

Національні цінності особистості виражають рівень розвиненості її національної свідомості, здатність і потребу у відродженні національної культури, бажання брати участь у художньо-трудою діяльності, основу яких

складають народних художніх ремесла (Н.Аніщенко, Є.Антонович, В.Бутенко, Н.Бутенко, А.Буров, Н.Дем'яненко, Л.Драчук, Я.Журецький, І.Зязюн, М.Каган, Г.Кловак, Ю.Коломієць, Н.Кузан, Б.Ліхачов, І.Охріменко, С.Павх, Л.Побережна, О.Поліщук, Б.Прокопович, О.Рябініна, Н.Сабат, Л.Савка, Н.Сивачук, Л.Фірсова, М.Чепіль та ін.).

Л.Бутенко визначає національну культуру як складову частину загальної культури особистості, що "... виступає як здатність і вміння людини емоційно сприймати й оцінювати явища життя і мистецтва, перетворювати природу, навколишній світ, самого себе" [19].

С.Павх компонентами національної свідомості особистості вважає знання про українську культуру, уміння та навички виконання виробів у народних традиціях, національну активність та естетичний смак [124].

Н.Дем'яненко [44], Л.Драчук [54], Я.Журавський [64] доводять, що національна культура особистості постає комплексною системою, яка складається з чуттєвих та індивідуальних особливостей людини і розглядається як накопичені людством, особистістю знання і як процес створення, збереження, поширення і споживання національних духовних і матеріальних цінностей.

Звідси випливає, що система національних цінностей інтегрує почуттєво-емоційний, інформативний, діяльнісний компоненти, які і є структурними складовими цього явища. Ці складові діють взаємопов'язано, доповнюючи і збагачуючи один одного.

Ми згодні з цією позицією, однак, виходячи зі специфіки нашого дослідження та спираючись на твердження М.Кагана, що найбільш високий тип індивідуальної культури пов'язаний із "прямою передачею іншим людям свого досвіду" [200, с. 18], ми вводимо ще один компонент – трансляційний. Як раз на цьому етапі розвитку особистість здатна проявити себе не тільки в ролі творця національних цінностей, але й у ролі їх розповсюджувача, пропагандиста своєї національної культури, вихователя національної свідомості у представників нових поколінь.

Таким чином, національні цінності майбутнього вчителя трудового навчання – це складне особистісне утворення, що виражає розвиток національної самосвідомості, наявність необхідних знань з національної культури, здатність і потребу сприймати і перетворювати дійсність за законами національних традицій, уміння реалізовувати свій досвід у власній педагогічній діяльності.

Процес формування національних цінностей є складним і суперечливим, тому що в ньому беруть участь багато чинників, дія яких може призвести до протилежних наслідків. Наприклад, захист держави та інтересів народу з одного боку та пасивне ставлення до дійсності – з іншого. Тому у процесі формування національних цінностей важливо навчитися розпізнавати позитивні й негативні явища, виділяти причини виникнення, усувати їх негативний вплив. Такий аналіз дає підстави запроваджувати зміст і методи формування національних цінностей [122].

Вивчення та аналіз наукової літератури з проблеми нашого дослідження показали відсутність цілісної системи ефективного формування національних цінностей студентської молоді, що ускладнило наше завдання. Малочисельні дослідження окремих сторін національного виховання студентської молоді, які проведені В.Безродною, А.Васецьким, Г.Гаєцькою, В.Максименко, Є.Носенко, Л.Савкою, Л.Соколовою, Н. Фроловою та ін., не висвітлюють повністю результативності цього процесу. Труднощі виявлення критеріїв сформованості національних цінностей пов'язані, на наш погляд, з багатогранністю та багатоступеневістю цього явища.

З метою виявлення рівня і розробки критеріїв сформованості національних цінностей нами було ґрунтовно вивчено праці науковців Л.Альшевської, О.Добриводи, В.Мусієнка, С.Чебоненка, М.Філатова, Н.Бондаренко, М.Стельмаховича, А.Фасолі, В.Галузинського, І.Мар'єнко, А.Куракіна, Б.Лихачова, С.Павх, Т.Сиротенко, В.Борисова та ін., які простежували взаємозв'язок культури і мистецтва зі свідомістю особистості і шляхи її формування в навчальному процесі. Всі вони одностайні в тому, що процес формування

національних цінностей – це цілеспрямований вплив певними засобами на психіку особистості, яка починає усвідомлювати свій соціально-політичний статус. Зокрема, Л.Альшевська вважає, що національні цінності не є вродженими, їх потрібно формувати та виховувати [1]. О.Вишневський у формуванні національних цінностей особистості виділяє три етапи, які відповідають віковим особливостям людини: етнічне самоусвідомлення, яке характерне для раннього дитячого віку; національно-патріотичне самоусвідомлення, яке характерне для підлітків; державно-патріотичне самоусвідомлення, яке характерне для юнацтва [29]. Саме від виховання, яке отримала людина в сім'ї, школі та вузі значною мірою залежатиме усвідомлення її етнічної приналежності, інтересів своєї нації, її ставлення до цінностей свого народу.

У своєму дослідженні Л.Альшевська визначила групу чинників, на основі яких формуються національні цінності і національна самосвідомість, це – спілкування рідною мовою, матеріальна та духовна культура народу, знання психічних особливостей свого етносу, наявність родинних зв'язків [1].

Вивчаючи вплив національної культури на формування національних цінностей О.Неменська визначила, що рівень сформованості національної свідомості характеризує відношення особистості до своєї нації, а саме: повага до історії свого народу, його культури, мистецтва, традицій, звичаїв, природи [116].

А.Іващенко вважає, що внаслідок цілеспрямованого педагогічного впливу студентської молоді розвивається самосвідомість, проявами якої є моральні переконання та погляди, згодом виробляються і морально-духовні ідеали народу [73].

Досліджуючи вплив естетичного виховання на формування національної самосвідомості В.Скатурич стверджує, що під впливом української національної культури на учнівську молодь формуються такі національні цінності, як вміння осмислювати історію, культуру, традиції, моральні цінності свого народу, віра в його духовні сили [156].

М.Філатов пов'язує розвиток національної психології з естетичним вихованням учнів у процесі занять народним мистецтвом. Він вважає, що під дією мистецтва у дитини виробляються певні естетичні смаки, які відображають оточуючу дійсність та в яких проявляється суспільне буття нації [184].

Вивчаючи вплив декоративно-прикладного мистецтва на формування національних цінностей у процесі трудового навчання С.Чебаненко [190] зазначає, що залучення учнівської молоді до народного мистецтва, що виникло і ґрунтується на стародавній культурі українського народу й здійснюється на основі національних традицій, духовної спадщини, максимально сприяє поглибленню духовності молоді, її моральних якостей та формуванню національних цінностей.

Треба звернути увагу на те, що автори вищезазначених досліджень доводять, що такий розвиток самосвідомості, а тому, і формування національних цінностей відбувається за нормальних умов. Однак, в українському суспільстві, яке тривалий час перебувало під зовнішнім колоніальним тиском, головною метою якого було руйнування української духовності й прилучення українців до чужої культури, не створено належних умов для повноцінного формування національних цінностей [187]. Школа в Україні ще не стала національною. За матеріалами О.Киричука, 60% старшокласників не ідентифікують себе з Українською державою [96].

Сьогодні ми можемо зустріти випускників шкіл, вищих навчальних закладів, які не тільки не досягли державно-патріотичного усвідомлення, але й не мають етнічного. Так, у дослідженнях І.Бешти встановлено, що 76% опитаних студентів не мають жодних ідеалів, 60% з них не вважають за потрібне їх мати, а не знаходять їх у сучасному житті 16%. Дослідження О.Петрунько та В.Максименко свідчать про те, що понад 36% опитаних навіть не знають, де проживали й чим займалися їхні діди [128]. Такий стан зустрічається не тільки серед учнівської і студентської молоді, а й серед більшості населення, навіть серед так званої національної еліти, куди входять кращі представники науки, освіти, культури, управлінської та бізнесової сфер тощо.

Отже, можна прийти до висновку про те, що у свідомості значної частини громадян України, у тому числі й студентської молоді, відсутні риси, що ідентифікують їх з українським етносом, нацією і державою. Тому не можна не погодитись з Р.Осипець, що національне виховання студентської молоді за трьома етапами, визначеними О. Вишневським, є цілком умовним, тому що при відповідній роботі у студентів можуть водночас формуватися риси, що відбивають як їх етнічне, так і національно-патріотичне та державно-патріотичне самоусвідомлення [122].

Для того, щоб з'ясувати зміст і напрями цієї роботи, важливо знати об'єктивний стан сформованості національних цінностей особистості.

Так, щоб виявити ефективність формування національних цінностей особистості та її власних зусиль щодо цього, нами була розроблена система критеріїв, яка забезпечує об'єктивність оцінки досліджуваного феномену.

Визначаючи основні критерії оцінки рівнів сформованості національних цінностей, ми керувалися природою цього явища, яка полягає в самоусвідомленні особистістю своєї причетності до нації та спонуканні до активної участі щодо опанування національними духовними та матеріальними цінностями, їх пропаганди, відстоюванні, розвитку.

Основним орієнтиром при розробці критеріїв оцінки рівнів сформованості національних цінностей було те, що вони діагностуються у нормальної людини "по її самозвітах і по характеру орієнтації в навколишній дійсності" [186]. Тому нами були розроблені опитувальні листи для студентів з метою з'ясування рівня сформованості в них національних цінностей (Додаток А, Б), а також велися бесіди та спостереження за їхнім навчанням, вивчалися різні види студентської діяльності й поведінки, давалися творчі завдання, створювалися спеціальні педагогічні ситуації, що давало можливість повно й об'єктивно визначити зрушення в самосвідомості кожної особистості.

У науковій і методичній літературі є декілька напрямів і тенденцій визначення критеріїв та показників ефективності виховання. Дослідженнями В.Білоусової, О.Бондаревської, О.Зосімовського, Б.Кобзаря, М.Красовицького,

О.Лебедева, М.Монахова, Н.Репи, А.Солдатенкова та інших стверджується, що ставлення особистості до тих чи інших явищ, людей, морально-духовних норм виявляється у її вчинках, у її поведінці в цілому. Вивчаючи критерії ефективності виховання молоді, М.Монахов робить висновок про те, що ознаками, котрі сукупно складають критерії оцінки розвитку конкретних якостей, можуть виступати стійкі ставлення, що відбивають специфіку тієї чи іншої якості особистості, а також чітко виражені результати її звичних дій.

Враховуючи те, що у процесі формування національних цінностей майбутні вчителі оволодівають новими знаннями, активізується інтелектуальна сфера особистості, відбувається інтенсивне становлення і розвиток світогляду, системи оціночних суджень, понять, виявляється певне емоційне ставлення до тих чи інших цінностей, звернення до них та використання їх у житті, ефективність сформованості національних цінностей студентської молоді визначається за такими критеріями: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-практичний та трансляційний.

На думку Р.Осипець [122], ці критерії оцінки рівнів сформованості національних цінностей дають можливість встановити ступінь наявності тих чи інших якостей особистості, які є показниками національного самоусвідомлення щодо кожного компоненту досліджуваного явища:

1. Уявлення про історію та культуру України.
2. Уявлення про українську націю, її духовні цінності.
3. Уявлення про Україну як незалежну державу.
4. Уявлення про українське суспільство.
5. Уявлення про національний самообраз особистості як члена національної спільноти.

Ми вважаємо, що доцільно ввести ще один компонент досліджуваного явища, а саме:

6. Уявлення про методи передачі власного досвіду наступним поколінняам.

Визначаючи основні критерії та показники сформованості національних цінностей, ми враховували специфіку вищої школи, особливості навчально-виховного процесу, спеціальності, контингенту студентів, їхню практичну діяльність у загальноосвітній школі, регіону, в якому знаходиться навчальний заклад тощо.

Їх з'ясування та аналіз здійснювався у нашому дослідженні з позицій загального змісту освіти, концепції Національної державної комплексної програми естетичного виховання [114] та Концепції національного виховання [84].

При розробці системи критеріїв та показників сформованості національних цінностей студентської молоді ми взяли за основу положення про триетапність цього складного утворення, що характеризує відповідно етнічне, національно-патріотичне та державно-патріотичне усвідомлення.

Сформованість національних цінностей ми визначали за трьома рівнями: високий, середній, низький.

Традиційно високий рівень тієї чи іншої якості особистості, що є показником вихованості, характеризується наявністю всіх ознак, властивих цій якості.

Середній рівень констатується при наявності половини чи більше половини ознак відповідно до кожного з критеріїв.

Низький рівень визначається, коли є менше половини від загального числа ознак, що розкривають критерії, чи у разі їхньої відсутності (Додаток Г).

Не можна не погодитись з І.Зязюном, який вважає, що під час опанування будь-якого виду мистецтва є така категорія, яка найбільш повно уособлює в собі висхідне начало, з якого розпочинається естетичне виховання. Це – естетичний досвід, основними складниками якого є емоції і почуття, погляди, смаки, інтереси, потреби тощо [70].

Ми також вважаємо, що саме емоційно-ціннісний компонент є провідним у формуванні національних цінностей майбутнього вчителя трудового навчання у процесі художньо-трудової діяльності, тому що процес національного

виховання починається з формування потреби і здатності сприймати народні символи, знаки, традиції, які втілені у декоративно-ужиткових виробках, що й викликає почуття й емоції як своєрідне особистісне відношення людини до навколишньої дійсності. Тому ми згодні з визначенням Т. Левчук, що “естетика – це наука про становлення чуттєвої культури людини” [97, с. 7].

До того ж заслуговує на увагу думка Б.Неменського про те, що мистецтво досліджує відношення людини до предмету, що накладає специфічний відбиток на методи викладання. Тому у процесі художньо-трудової діяльності почуття, емоції відіграють важливу роль, а естетичне виховання, тобто виховання почуттів, на яких базується свідомість, сприяє формуванню національних цінностей. І тільки тоді, коли ці почуття перебувають у звичній гармонії з навколишнім світом, формується особистість у всій її повноті [117].

Для того, щоб виділити показники емоційно-ціннісного компоненту, треба з’ясувати структуру національної свідомості людини, яка, як зазначалося вище, втілює в собі національні цінності.

Так, національна свідомість покликана відтворювати національний зміст явищ навколишньої дійсності. Визначаючи національну свідомість, як здатність особистості, яка формується у процесі освоєння суспільного досвіду та в результаті трудової діяльності індивіда, ми в той же час розглядаємо її як особливу педагогічну категорію, через яку формуються національні потреби, ідеали, мислення, тобто компоненти, які займають вищі ступені формування національних цінностей.

Будь-який акт чуттєвого пізнання є поетапним процесом, який складається з відчуттів, сприймання емоцій, переживань, почуттів, смаків, поглядів, формування ідеалів та потреб, які з часом стають мотиваційним фактором людської діяльності.

Як бачимо, емоційно-ціннісний компонент передбачає взаємодію суб’єкта з об’єктом через емоції і почуття. Для того, щоб визначити рівень сформованості цього компоненту скористуємось запропонованими Л.Фірсовою показниками почуттєво-емоційного компоненту естетичної культури вчителя [183].

Показники емоційно-ціннісного компоненту:

- сенсорна культура (відчуття кольору, ритму, форми, матеріалу);
- емоційно-естетичне сприймання творів декоративно-прикладного мистецтва (емпатійність сприймання, глибина проникнення в художній образ);
- розвиненість естетичних оцінних суджень.

Другий компонент сформованості у студентів національних цінностей – когнітивний. Він передбачає наявність певних знань з національної української побутової культури, теорії і практики різних видів народних ремесел, традицій та звичаїв українців.

Значення знань у структурі національних цінностей майбутнього вчителя зумовлюються їх внутрішньою структурою. Крім теоретичної, раціональної засади, естетичні знання містять й емоційне ставлення до об'єкта, оскільки формування знань про історію, культуру та побут українців може відбуватися не лише через теоретичні джерела, а, головним чином, у процесі набутого досвіду естетичних переживань. За своєю природою знання, які інтегрують інтелектуальну і почуттєву інформацію, є підсумковими і кваліфікуються О.Рябініною як узагальнюючі, а ті що набуті за посередництвом теоретичних положень та фактів – як інформативні. Вони утворюють орієнтир для подальшого пошуку інформації та її переорієнтації свідомості [148].

На підставі вище зазначеного приходимо до висновку про те, що знання характеризуються різними засобами одержання та ступенями узагальненості. Знання пов'язані з глибиною проникнення в суть явищ і повинні забезпечити єдність їх змісту із способами діяльності, які відкривають дійсні відношення до оточуючих подій та дійсності. Результат повноцінного засвоєння теоретичного знання дидактики пов'язують з відображенням у свідомості студента властивостей реального життя, закодованих у кожному виді знань. Наприклад, знайомлячись з матеріальною і духовною культурою народних свят українців, студенти дізнаються про найрізноманітніші види образного письма (мовлен-

невого, музичного, хореографічного, образотворчого, декоративно-прикладного) в їх органічному взаємозв'язку [183].

Показниками когнітивного компоненту визначаємо наявність узагальнюючих інформативних знань про:

- історію та культуру України;
- народні побутові традиції, звичаї та обряди;
- народні художні ремесла;
- специфіку художньо-образної мови декоративно-прикладного мистецтва;
- етнорегіональні особливості декоративно-ужиткових виробів і особливостей їх виготовлення;
- основні кольорові та семантичні ознаки національних орнаментів.

При визначенні когнітивного компоненту виявляється обсяг, повнота і глибина знань.

Наступним компонентом сформованості національних цінностей у майбутнього вчителя трудового навчання виступає діяльнісно-практичний компонент. Цей компонент полягає в орієнтації особистості на діяльність, на процес творення матеріальних і духовних цінностей.

Художньо-трудова діяльність – поняття, яке характеризує продуктивну, творчу та репродуктивну діяльність, що здійснюється за законами традицій народних художніх ремесел, народного естетичного смаку та відповідно до естетичних критеріїв виразності і краси.

Якщо прийняти за основу положення М.Кагана про три сфери естетичної діяльності [200] з погляду на художньо-трудова діяльність, однією із задач якої також виступає естетичне виховання, то можна виділити три сфери художньо-трудова діяльності:

- реально-практична, яка охоплює національні особливості матеріального виробництва;
- духовно-практична, яка включає національні духовно-моральні та естетичні якості художньо-трудова діяльності;

- духовно-теоретична, яка відображає аспекти національної духовної культури.

Художньо-трудова діяльність відбивається у формах національної свідомості та у предметно-практичних формах, що втілюють національні риси в конкретні предмети, вироби, культурні цінності. Художньо-трудова діяльність більш багата за змістом і структурою, ніж споглядальне або оціночне ставлення. Її результати, які створені за усвідомленими народними традиціями краси – це предметне вираження ставлення представника національного характеру до світу. Тому показниками діяльнісно-практичного компоненту сформованості національних цінностей у майбутнього вчителя трудового навчання виділяємо:

- мотивацію діяльності;
- національна усвідомлена активність;
- готовність до самостійної діяльності.

Останнім компонентом ви визначили трансляційний компонент, який виявляє рівень підготовленості майбутнього вчителя трудового навчання до формування національних цінностей у школярів.

Специфіка сформованості національних цінностей майбутнього вчителя трудового навчання полягає у професійній спрямованості художньо-трудової діяльності, в утворювальному рівні національної культури, який проявляється у прагненні та готовності до національного виховання дітей. Досягнення цього рівня вимагає особливої уваги до емоційно-інтелектуальних та практичних умінь студентів.

Вплив учителя на школярів обов'язково має естетичний, а значить емоційний характер. Тому дуже важливо вчителю, під час занять з трудового навчання з метою формування національних цінностей в учнів, оформити кабінет у національному стилі, розробити наочності з українознавчим змістом, розмовляти тільки українською мовою, а може й вдягати національний одяг під час проведення уроків.

Кожний урок проходить у тісному спілкуванні між вчителем та учнем, а це значить, що вчителеві необхідно вміти створити в класі емоційний настрій, стимулювати активність дітей, вміти переконувати, імпровізувати, вміти через власне сприймання трансформувати національні риси та якості об'єкта в певний вид національних цінностей. Крім того, професійна діяльність вчителя передбачає організацію та планування роботи з формування національних цінностей та свідомості школярів. Це й аналіз педагогічних завдань, відбір засобів та методів їх розв'язання у поєднанні з педагогічним аналізом та відбором навчального матеріалу, доцільне планування національного виховання учнів та контролю за його перебігом. З вище сказаного виділяємо такі показники трансляційного компоненту:

- методичні уміння;
- майстерність педагогічного спілкування;
- національна спрямованість оточуючого навчального середовища.

Визначені нами компоненти та показники сформованості національних цінностей у студентів – майбутніх вчителів трудового навчання схематично показано на рисунку 2.1.

З метою з'ясування стану сформованості національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання нами було проведено вивчення досліджуваних питань у практиці вищої школи. Для одержання необхідної інформації з проблем, що нас цікавлять, застосовувалися анкетування, тестування, інтерв'ювання, бесіди, спостереження та інші методи, які достовірно засвідчили рівень сформованості національних цінностей у студентської молоді.

Анкетування застосовувалося для з'ясування наявності тих рис, що характеризують рівень сформованості національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання - студентів молодших, передвипускних і випускних курсів. Анкетами, тестами, бесідами, інтерв'ю передбачалося виявлення у студентів мети й сенсу життя, ставлення до розбудови Української держави, відродження української мови й культури, навколишньої дійсності, своїх товаришів, використання української мови у повсякденному житті, обсягу знань з культурно-історичної

спадщини України, рівня оволодіння українською народною побутовою культурою, самооцінки наявності рис національних цінностей тощо і спроможністю передавати їх

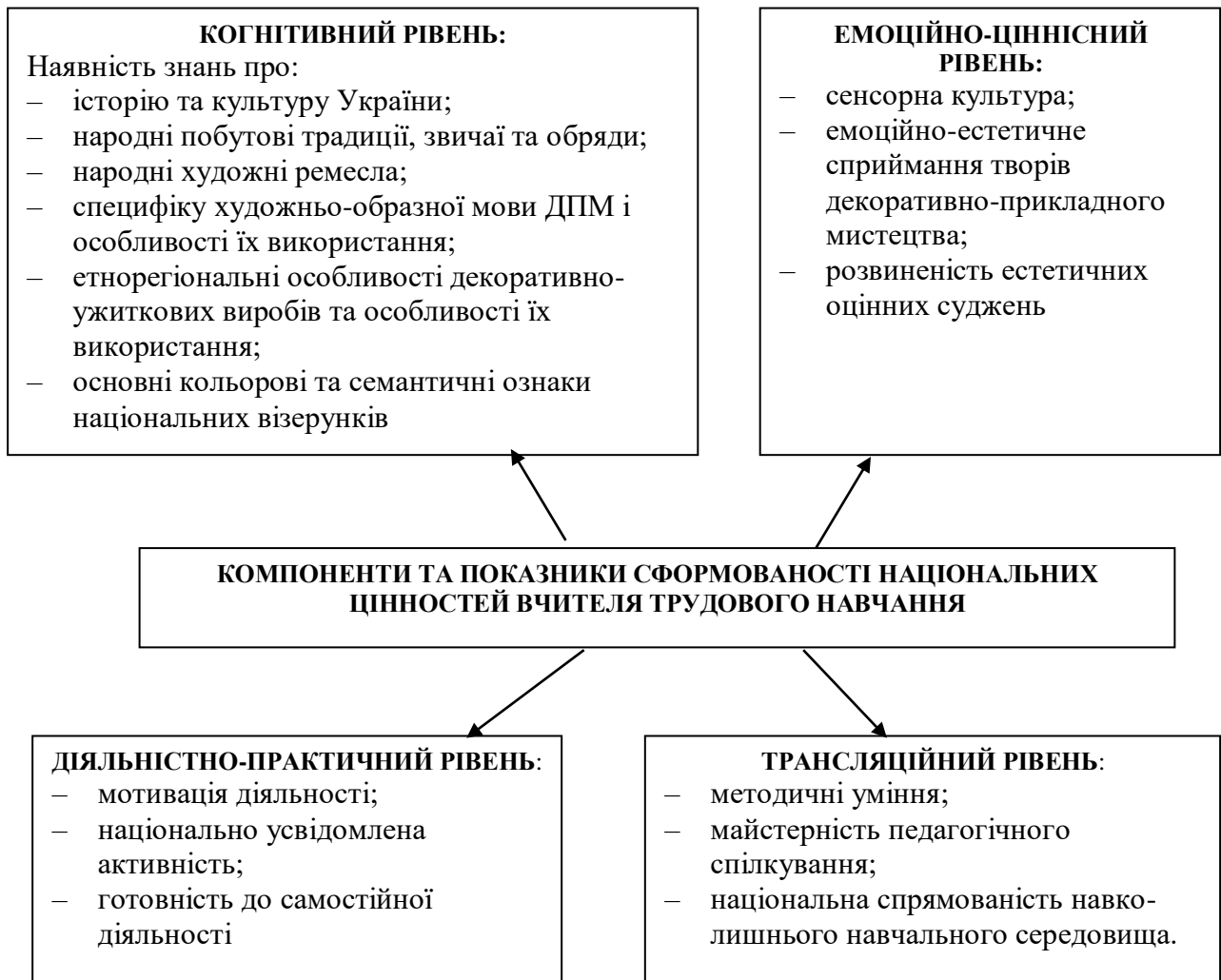

Рис. 2.1. Структурна схема рівнів сформованості національних цінностей у вчителя трудового навчання

Заміри наявності певних рис, що характеризують рівень сформованості національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання показали, що значної різниці в засвоєнні духовних цінностей українського народу між студентами Бердянського і Харківського педуніверситетів та Миколаївського педінституту не існує, що пояснюється відсутністю цілісної системи національно-патріотичного виховання у більшості вищих навчальних закладах нашої країни.

Аналіз наслідків опитування показав, що в більшості студентів сформувалися позитивні ціннісні орієнтації, які відображають ставлення молоді до національних надбань народу. За показниками емоційно-ціннісного критерію 49,9% студентів, що опитувалися, щиро люблять своїх батьків, підтримують стосунки з рідними, наслідують родинно-побутові, релігійні традиції, є палкими патріотами України, турбуються про охорону рідного довкілля тощо.

80,6 % респондентів сенс свого життя вбачають у чесній повсякденній праці, в дружній сім'ї та вихованні дітей, в людському спілкуванні, дружбі, добрих стосунках з іншими людьми, в творчості, ствердженні в суспільстві ідеалів краси, добра, злагоди.

Більшості студентам властиве прагнення бачити Україну незалежною, заможною, демократичною державою (56,4%). 39,1% хоч і позитивно сприймає незалежність України, проте готовності особисто докласти власні зусилля до її становлення не виявляє. 16,3% опитаних люблять українську мову й володіють нею вільно, 42,2% прагне глибше оволодіти українською побутовою культурою, щоб у майбутньому використовувати її в справі виховання нового покоління громадян. Виховувати в своїх учнів, поряд з іншими, таку рису, як національну гідність виявили намір 20% опитаних.

Значна частина опитаних ідентифікує себе з українським народом, хоч і належать за походженням не до українців, усвідомлює себе часткою нації й готова розділити її долю (60,1%).

Більшість студентів – 51,9% виявила негативне ставлення до українців, які залишають Україну для пошуків кращої долі, вищих заробітків в інших країнах, стають найманцями в чужих арміях тощо. Ця позиція обґрунтована тим, що доля України, її майбутнє вирішується не за кордоном, а працею її народу.

У своїх товаришах студенти найбільш цінують: доброту (60,2%), справедливість (54,3%), повагу до батьків і людей (73,2%), знання, ерудицію (48%), працелюбність (39,9%), дотримання гуманних принципів (26,4%) та інші риси української ментальності.

Для 17,4% опитаних характерне дотримання українських народних звичаїв, обрядів, традицій. Серед опитаних 25,6% вважають українську мову й культуру, продуктом духовної творчості українського народу, що не сумісне з відчуттям їх недосконалості, меншовартості в порівнянні з іншими.

Таким чином, можна стверджувати, що у значної частини студентів вже сформовані характерні риси українських національних цінностей.

Проте, як показують результати опитування, серед студентів є й такі, що негативно ставляться до розбудови Української держави (14,9%). Байдушних до долі України виявилось 44% респондентів.

На жаль, 52% опитаних не усвідомлюють себе часткою нації, нехтують національними почуттями, скептично ставляться до ментальності українського народу. Притаманні українцям такі риси характеру, як національна гордість, жертвна любов до Бога й України, волелюбність, відданість і вірність, справедливість, на їхню думку, є архаїчними й не наслідуються підростаючим поколінням. Вони вважають, що сучасний українець є споживачем і носієм “інтернаціональної” культури, тоді як духовна культура українського народу є консервативною.

Українців, що сповідують національну ідею 13,4% з тих, хто брав участь в анкетуванні, вважають людьми примітивними за інтересами, потребами та світоглядом. Ними схвалюються вчинки своїх земляків, яким байдуже де жити й працювати – на Батьківщині чи за кордоном. Ця група опитаних аж ніяк не пов'язує свою долю з долею свого народу, у них відсутнє прагнення працювати на добробут і розвій українського суспільства.

На запитання: “Чи властива Вам така риса національної самосвідомості, як вірність Україні” – з 314 опитаних позитивно відповіли лише 12 респондентів. У своїх товаришах жоден з учасників опитування не назвав такі визначальні риси національної самосвідомості, як патріотизм, почуття національної гідності.

Про низький рівень сформованості національних цінностей свідчить і те, що майже 24% майбутніх учителів хотіла б переїхати до інших розвинутих

країн, змінити своє громадянство. Сенсом свого життя ці студенти вважають особистий добробут, спокій, відсутність побутових проблем.

За показниками діяльнісно-практичного критерію значна частина студентів засвідчила низький рівень мовної культури. Так, лише 22% досконало володіє українською мовою, однак соромиться вживати її у громадських місцях. 29,9% студентів розмовляє українською мовою з примусу. Спілкуються рідною мовою в побуті, родині, сім'ї тільки 6,4%, а 19% респондентів вважають українську мову недосконалою, меншовартісною порівняно з іншими. Зі всіх опитаних користуються українською мовою в повсякденному житті тільки 5,3%, а 28,7% студентів не використовують її взагалі. Послугуються українською лише тоді, коли вимагають обставини – 44,9% представників студенства.

Одержані результати свідчать про відсутність у значної категорії студентів почуття патріотизму, низький рівень наявності національних цінностей, що породжує пасивне ставлення до використання української мови. Більшість з них не докладають жодних зусиль, щоб користуватися нею і про це свідчать вище наведені результати опитування.

Чимало студентів, які визнали недостатнім власний рівень володіння українською мовою та тих, що не хочуть виділятися поміж товаришів, дотримуються сімейних традицій. Багато й тих, які загальну соціально-політичну ситуацію в регіоні вважають несприятливою для послугування державною мовою.

Таке ставлення майбутніх учителів трудового навчання до української мови є свідченням відсутності в них власних поглядів і переконань, чіткої громадянської позиції, відчуженості і нерозуміння процесів відродження національної культури та українського державотворення.

За показниками когнітивного критерію 75,2% респондентів виявили слабку обізнаність культурно-історичної спадщини України, а 24,8% – обсягом своїх знань з цього питання зовсім не задоволені.

Бажання та готовність передавати національні культурні та побутові традиції українців виявили лише 17% опитаних, тому що 73% студентів вважають себе

недостатньо методично підготовленими до процесу формування національних цінностей у школярів, не уявляють яким чином досягти цієї мети, і все ж вони виявляють бажання цьому навчитися. Прикрим фактом стало те, що 10% опитаних студентів не вважають цю справу потрібною, не бачать необхідності у передачі національних цінностей наступним поколінням і, головне, не бажають оволодівати методикою формування національних цінностей у школярів та не хотіли б розвивати риси українського характеру у собі.

Аналіз результатів опитування показав низький рівень культури майбутніх учителів у ставленні до суспільства й людей. Великій кількості респондентів (52,1%) властива недорозвиненість почуття обов'язку перед громадськістю й близькими людьми, відсутність критичного ставлення до власного досвіду та поведінки товаришів, більшості з них притаманні егоїстичні почуття.

Застосовуючи розроблені нами критерії оцінювання, ми встановили такі рівні сформованості національних цінностей у студентів. Аналіз одержаних результатів дав нам можливість встановити певні залежності, які ми подаємо у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Критерії оцінки рівнів сформованості національних цінностей	Рівні сформованості національних цінностей (у %)		
	Високий	Середній	Низький
Когнітивний	17,4	28,7	53,9
Емоційно-ціннісний	22,7	23,2	54,1
Діяльнісно-практичний	10,2	16,0	73,8
Трансляційний	7,6	26,3	66,1

У зв'язку з тим, що формування національних цінностей є триетапним процесом, який характеризує етнічне, національно-патріотичне та державно-патріотичне усвідомлення, відбите в уявленнях особистості про Батьківщину, про українську націю та її духовно-матеріальні цінності, про Україну як незалежну державу, про українське суспільство, про національний самообраз особистості як члена національної спільноти, ми, скориставшись

математичними методами, визначили співвідношення рівнів сформованості національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання, які відобразили у таблиці 2.2 та на діаграмі (рис. 2.3).

Таблиця 2.2.

Рівні сформованості національних цінностей (у %)	Високий	Середній	Низький
Усього опитано 314 студентів	14,4	23,6	62,0

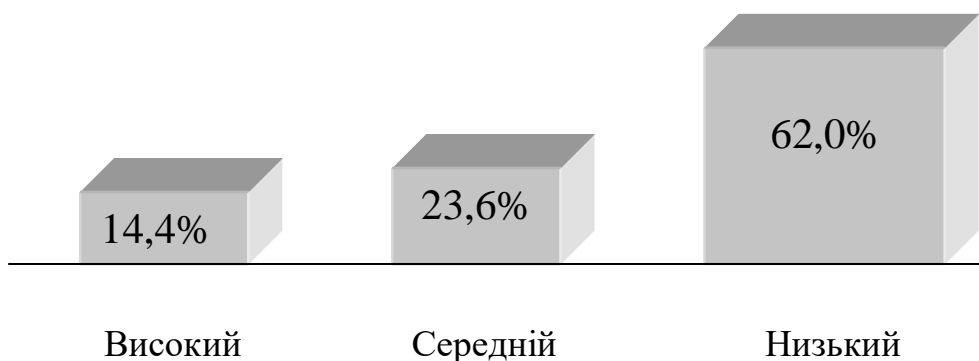

Рис. 2.2. Співвідношення студентів за рівнями сформованості національних цінностей на констатуючому етапі дослідно-експериментальної роботи.

Ураховуючи наслідки теоретичного аналізу щодо ролі національної культури у формуванні національних цінностей, нами додатково вивчалися рівні оволодіння студентами українською побутовою культурою, народними художніми ремеслами та використання традицій і звичаїв (Додаток Б).

З метою об'єктивного і всебічного аналізу засвоєння української побутової культури респонденти залучалися до анкетування, тестування, інтерв'ювання, бесід та інших методів науково-педагогічного дослідження.

Один з напрямів констатуючого дослідження полягав у тому, щоб з'ясувати рівні засвоєння студентами знань, умінь і навичок у галузі художньо-трудої діяльності, української народної побутової культури, їх роль у розвитку особистості. Також ми намагалися з'ясувати рівень підготовки майбутнього вчителя трудового навчання до проведення занять з метою

формування національних цінностей в учнів в процесі художньо-трудової діяльності у школі.

Особливу увагу ми звертали на практичну діяльність студентів щодо використання елементів народної культури в програмі педагогічної практики в школі, у колі друзів, у родині тощо.

Оволодіння майбутніми вчителями українською побутовою культурою ми визначали за допомогою когнітивного, емоційно-ціннісного, діяльнісно-практичного та трансляційного критеріїв. При розробці конкретних ознак засвоєння знань, умінь та навичок у галузі художньо-трудової діяльності та української народної побутової культури ми дотримувалися рекомендацій Б.Кобзаря стосовно того, що при визначенні якостей особистості беруться до уваги ті взаємини, в які особа вступає у процесі навчальної, трудової та громадської діяльності, а також під час спілкування з оточуючими людьми, насамперед, зі своїми ровесниками.

Відповідно до якості засвоєння студентами національної культури нами виявлено три рівні оволодіння українською побутовою культурою (високий, середній і низький), значення яких подається у таблиці 2.3.

Показниками рівня засвоєння студентами індустріально-педагогічних факультетів знань, умінь та навичок з художньо-трудової діяльності та української народної культури визначено:

1. Уявлення про українські художні ремесла та промисли, технології та особливості виготовлення декоративно-ужиткових виробів.
2. Уявлення про українську побутову культуру.
3. Уявлення про українські народні традиції в оздобленні побутових виробів.
4. Уявлення про роль народних звичаїв у житті людини.
5. Уявлення про виховні функції народної побутової культури та художньо-трудової діяльності, що ґрунтуються на вивченні народних художніх ремесел.

6. Уявлення про основні вміння застосування елементів української побутової культури та народних художніх ремесел при проведенні занять з трудового навчання в школі.

Під уявленням ми розуміємо не тільки певні образи, знання, емоції тощо, але й звертання до них та використання їх у практичній діяльності.

Таблиця 2.3.

Критерії оцінки рівнів оволодіння знаннями, вміннями та навичками у галузі художньо-трудової діяльності та української побутової культури

Рівні	Критерії оцінки рівнів оволодіння знаннями, вміннями та навичками у галузі художньо-трудової діяльності та української побутової культури
Когнітивний	
Високий	<p>Добре знає що таке українська народна культура, зокрема побутова. Має уявлення про її соціальне значення. Добре обізнаний з українськими народними промислами: знає історію їх виникнення, технологічні особливості та значення цих промислів у житті українців. Добре розуміє особливості народних художніх ремесел: графічні, семантичні, кольорові, технологічні та ін. Знає локальні особливості у графічних, семантичних та кольорових вирішеннях декоративно-ужиткових виробів, що виготовлені за технологіями народних ремесел. Добре знає українські народні звичаї та обряди, їх жанрово-тематичні групи: історичні, календарно-обрядові, соціально-побутові. Обізнаний з багатьма видами ДПМ, знає їх особливості, історію виникнення, прагне до поглиблення цих знань.</p> <p>Розуміє роль традицій та звичаїв у житті народу, їх культурне, виховне та пізнавальне значення.</p> <p>Упевнений в тому, що вивчення народних художніх ремесел, української побутової культури сприяє формуванню національних цінностей особистості, збереженню народної культури, звичаїв та обрядів, вихованню громадян-патріотів України.</p> <p>Вважає за необхідне включати на уроках трудового навчання елементи української побутової культури та навчати школярів народних художніх ремесел, їх технологічних та оздоблювальних особливостей.</p>

Середній	<p>Властиве недостатнє знання української побутової культури, але є розуміння соціального значення цього феномену. Обізнаний з популярними видами народних художніх ремесел, знає їх технологічні особливості, уявляє про значення цих ремесел у житті народу. Прагне поширити та поглибити ці знання. Достатньо володіє інформацією про графічні та кольорові особливості, регіональні ознаки оздоблення виробів у народних традиціях.</p> <p>Розуміється на українських народних звичаях та обрядах, але не ознайомлений з окремими їх жанровими групами. Усвідомлює роль народних традицій у житті як окремої людини, так і суспільства, розуміє виховні можливості побутових звичаїв та обрядів.</p> <p>Упевнений в тому, що більшість народних художніх ремесел, різновиди української побутової культури сприяють збереженню національних цінностей українців.</p> <p>Бажає навчати дітей на уроках трудового навчання найвідоміших видів народних художніх ремесел, застосовувати елементи української побутової культури у навчально-виховній роботі з учнями.</p>
Низький	<p>Має дуже низькі знання про українську культуру взагалі, виявляє незадовільні знання про побутову культуру українського народу. Має обмежену інформацію про народні художні ремесла. Знає про технологічні особливості одного-двох ремесел, або не знає зовсім. Дуже слабо обізнаний про художньо-декоративні особливості оздоблення побутових виробів. Інформацією про регіональні особливості та ознаки в оздобленні виробів не володіє зовсім. Не виявляє прагнення здобувати знання про народну побутову культуру та народні художні ремесла.</p> <p>Дуже погано знає українські звичаї та обряди, не має уяви про їх жанрово-тематичні групи. Не розуміє ролі традицій у житті народу, тому не вважає за необхідне їх вивчати, застосовувати у навчально-виховній роботі із учнями.</p>
	<p>Вивчення народних художніх ремесел та побутової культури рідного народу вважає марною справою. Не бачить необхідності у їх збереженні.</p> <p>Не бажає застосовувати на уроках трудового навчання елементи української побутової культури та навчати дітей народних художніх ремесел, їх технологічних та оздоблювальних особливостей.</p>

Емоційно-ціннісний	
Високий	<p>Вважає українську побутову культуру світовим явищем, а народні художні ремесла феноменом загально-світової культури. В декорі побутових виробів вбачає зашифровану інформацію про духовно-моральні, етичні та естетичні засади українців, запрограмовану інформацію про долю народу, про процеси розвитку нації.</p> <p>Зміст народних звичаїв та обрядів співпереживає, трансформує у власне ставлення до навколишнього середовища. Традиції легко сприймає, вважає їх головним засобами виховання підростаючих поколінь. Із задоволенням приймає участь в їх популяризації.</p> <p>У народних художніх ремеслах та українській побутовій культурі має постійну потребу, тому вважає, що вона стимулює, окрилює, дає відповіді на багато питань про духовний світ українця, відображає його погляди, мрії, установи, ідеали, потреби.</p> <p>Вважає за необхідне володіти спеціальними вміннями та навичками виготовлення декоративно-ужиткових виробів в традиціях українських художніх ремесел, мати уявлення про особливості їх оздоблення, застосування в побуті. Упевнений, що постійне вивчення та залучення до народного мистецтва є необхідним кроком у процесі спадковості національних цінностей.</p> <p>Вважає обов'язковим прилучення підростаючого покоління до вивчення здобутків народного мистецтва та побутової народної культури українців.</p>
Середній	<p>Шанобливо ставиться до української побутової культури, вважає її цікавою та своєрідною.</p> <p>У речах українського побуту, що виконані в традиціях народних художніх ремесел вбачає утилітарно-естетичні здобутки народного мистецтва. Отримує естетичну насолоду від їх зовнішнього вигляду, розуміє національні особливості цих речей.</p>
	<p>Не завжди співпереживає зміст звичаїв та обрядів, але з повагою ставиться до українських традицій. Вважає їх ефективним засобом виховання підростаючого покоління та формування в них рис національного характеру.</p> <p>Цікавиться українською побутовою культурою та народними художніми ремеслами, однак не відчуває в них постійної потреби. Вважає, що залучення до вивчення народного декоративно-прикладного мистецтва сприяє вихованню моральності, людяності, любові до народу, інтересу до історії України.</p>

	<p>Бажає оволодіти спеціальними знаннями і вміннями про технологію виготовлення декоративно-ужиткових виробів у традиціях народних художніх ремесел, щоб цей досвід передати наступним поколінням.</p>
Низький	<p>Українську побутову культуру не вважає вагомою частиною національної культури, а лише проявом примітивної, застарілої спадщини минулого.</p> <p>У речах, що виконані в традиціях народних художніх ремесел вбачає тільки утилітарні потреби українців. Не отримує від них естетичної насолоди, не цікавиться значенням кольорів, символів, що відбиті в орнаментах і візерунках.</p> <p>Не сприймає зміст народних традицій, звичаїв та обрядів, при цьому виявляє дратливість, огиду та жаль.</p> <p>Не цікавиться і не вважає за необхідне володіти технологіями виготовлення декоративно-ужиткових виробів. Не бажає вивчати, приймати участь у народних обрядах, не популяризує українську побутову культуру.</p> <p>Упевнений, що залучення до народного мистецтва школярів не стане засобом формування в них національних цінностей. Навіть не вважає за необхідне формувати ці риси ані у собі, ані у підростаючому поколінні.</p>
Діяльнісно-практичний	
Високий	<p>Активно включає до змісту виховання та навчання у школі українські народні звичаї та традиції. Бере активну участь у заняттях студентських етнографічних гуртків, популяризує твори народних художніх ремесел та промислів.</p> <p>За власною ініціативою наповнює зміст занять учнівських гуртків з декоративно-прикладного мистецтва народознавчим компонентом.</p> <p>Збирає науково-популярну літературу з історії виникнення народних художніх ремесел та технології виготовлення декоративно-ужиткових виробів, володіє технологією виготовлення та техніками декорування цих виробів.</p> <p>Вважає, що більша частина виховних заходів у школі повинна носити національно-патріотичне спрямування.</p>
Середній	<p>Включає до програми з трудового навчання під час практики та до організації роботи шкільних гуртків з декоративно-прикладного мистецтва здобутки українських народних традицій.</p> <p>Домашня бібліотечка поряд з різноманітною літературою містить книжки з проблем національної культури.</p>

	<p>Вважає, що значна частина виховних заходів у школі повинна носити українознавчий характер.</p> <p>Поверхово володіє спеціальними навичками виготовлення декоративно-ужиткових виробів у традиціях українських художніх ремесел.</p>
Низький	<p>Використовує здобутки української народної культури у шкільній практиці вимушено, як обов'язковий елемент навчальної практики.</p> <p>Не докладає зусиль для вивчення українських народних традицій та звичаїв, технологій виготовлення декоративно-ужиткових виробів у традиціях народних художніх ремесел.</p> <p>Не проявляє активності в роботі студентських мистецьких та етнографічних гуртків.</p> <p>У домашній бібліотечці немає літератури про історію та побут українського народу. При здійсненні навчально-виховної роботи у школі не проводить заходи, присвячені подіям з української історії.</p> <p>На уроках трудового навчання не приділяє належної уваги вивченню народних художніх ремесел.</p>
Трансляційний	
Високий	<p>Добре уявляє необхідність залучення учнів до національної культури, зокрема, до вивчення народних художніх ремесел.</p> <p>Володіє методами, прийомами та засобами організації роботи із залучення учнів до вивчення народних художніх ремесел на уроках трудового навчання.</p> <p>На високому рівні володіє техніками виготовлення декоративно-ужиткових виробів і знає, як передати ці знання учням.</p> <p>Визначає важливе місце у навчально-виховній роботі у школі української побутової культури, вміє і знає як</p>
	застосувати її здобутки з метою формування національних цінностей у школярів на уроках трудового навчання та в позаурочній роботі.
Середній	<p>Займає нейтральну позицію щодо прилучення учнів до світу народного мистецтва, до вивчення народних художніх ремесел. Вважає це справою окремої людини вивчати чи ні національну культуру та побут.</p> <p>При необхідності зможе застосувати окремі методи, прийоми та засоби організації роботи із залучення учнів</p>

	<p>до вивчення народних художніх ремесел на заняттях з трудового навчання.</p> <p>Вміє на репродуктивному рівні виготовляти декоративно-ужиткові вироби і при необхідності зможе передати ці вміння та навички учням.</p> <p>Не надає важливого місця українській побутовій культурі у навчально-виховній роботі в школі. Немає чіткої уяви про застосування її здобутків з метою формування національних цінностей у школярів в процесі занять з трудового навчання та у позаурочній роботі.</p>
Низький	<p>Не вважає за необхідне залучати школярів до національної культури, тим більш до вивчення народних художніх ремесел.</p> <p>Не володіє методами, прийомами та засобами організації роботи із залучення дітей до вивчення народних художніх ремесел на уроках трудового навчання.</p> <p>Слабко володіє технологіями виготовлення декоративно-ужиткових виробів, тому не уявляє, як навчити учнів цим технологічним операціям та прийомам.</p> <p>Не вбачає необхідності включення української побутової культури у навчально-виховний процес школи.</p>

Аналіз матеріалів констатуючого етапу педагогічного експерименту показав низький рівень у студентів знань, вмінь та навичок у галузі художньо-трудої діяльності та української побутової культури. За результатами бесід речі-уявлення, що є візитною карткою України, не змогли назвати 41,3% опитаних студентів, а обґрунтовану відповідь не дали 52%. Кидається у вічі той факт, що відповіді студентів старших курсів мало чим відрізняються від відповідей студентів молодших курсів. Це свідчить про те, що українській побутовій культурі у навчальному процесі не надавалося провідної ролі. До того ж художньо-трудова діяльність майбутніх вчителів не ґрунтується на вивченні народних художніх ремесел.

Бесіди зі студентами дали нам можливість з'ясувати, що вони, в основному, черпають інформацію про історичну минувшину, культурне та мистецьке життя України з телепередач і зрідка за власним бажанням відвідують музей або опрацьовують спеціальну літературу. До того ж передачі

українських телеканалів, як правило, присвячені висвітленню найпопулярніших свят українців (Різдва, Великодня, Трійці), в них зовсім відсутня трансляція інших українських побутових обрядів. Деякі студенти стверджують, що за роки навчання у вузі на каналах українського телебачення (особливо регіонального) жодного разу не бачили передач на цю тематику.

Одержані результати за показниками когнітивного компоненту свідчать про незадовільне знання студентами українських народних побутових звичаїв та обрядів, а також знань, вмінь та навичок виготовлення декоративно-ужиткових виробів.

Значна кількість студентів не розуміє виховної функції українських народних традицій та побутових обрядів. Це підтверджують такі дані: на першому курсі таких студентів – 88,3%, на другому – 71,4%, на третьому – 69,8%, на четвертому – 51,1%, на п'ятому – 42,6%. З усіх опитаних тільки 12% студентів серед виховних функцій народних художніх ремесел назвали такі, як виховання естетичного смаку, високих патріотичних почуттів та любові до народу.

Дослідження показало, що за час навчання у вузі майбутні вчителі трудового навчання не набувають фахової майстерності з організації учнів для вивчення народних художніх ремесел. Згідно з показниками діяльнісно-практичного критерію тільки 12% респондентів володіють окремими уявленнями про методи та форми організації цього виду роботи, а структуру таких занять не зміг назвати кожен третій студент; на IV-V курсах 58,2% опитаних не впоралися з цим завданням. 93,7% студентів не змогли детально охарактеризувати якості, якими повинен володіти вчитель трудового навчання для організації художньо-трудової діяльності учнів з метою формування національних цінностей. Це стосується навіть тих студентів, які вивчали організацію і методику гурткової роботи та проходили педагогічну практику в школі.

Причиною такого стану, як показали в анкетах та у бесідах самі студенти, є те, що навчальні програми з професійно-орієнтованих дисциплін є догматичними, національно безликими. Цими програмами не передбачена підготовка фахівців на засадах української побутової культури та народного

мистецтва. Курси “Українознавство” і “Українська та зарубіжна культура” лише поверхово розглядають становлення й розвиток побутової культури в Україні, не дають можливості глибоко ознайомити студентів із особливостями українського народного мистецтва. Зміст цих дисциплін не акцентує увагу студентів на можливостях формування національних цінностей в учнів. Унаслідок цього студенти за п’ять років краще засвоюють культуру інших народів, ніж свого. Відповідно, вони виявляють повну нездатність до організації і проведення художньо-трудової діяльності в школі, адже не знають народних художніх ремесел, не володіють методикою проведення таких занять, не здатні проводити позакласну роботу з використанням українських народних свят, звичаїв, обрядів тощо.

Самі ж студенти причинами недостатнього володіння народними художніми ремеслами та незнання української побутової культури вважають:

- відсутність відповідної спеціалізованої літератури – 44%;
- поверховість відображення цих компонентів у навчальних планах і програмах – 39,1%;
- відсутність у студентів інтересу до української побутової культури – 16%;
- ігнорування викладачами надбань української народної культури – 19,5%.

Поряд з цим, показники емоційно-ціннісного критерію свідчать, що маючи низький рівень знань про українську побутову культуру, недостатні вміння технологій виготовлення декоративно-ужиткових виробів, більшість студентів все ж виявляє значний інтерес до них і бажає глибоко їх засвоїти. Це необхідно, вважають студенти, для розвитку особистості й становлення майбутнього фахівця. Ці властивості народної культури та мистецтва вони оцінили високо, бо вони на їх думку:

- допомагають краще пізнати історію України, її героїчне минуле, сьогодення та спроектувати майбутнє – 19%;
- формують такі громадянські якості особистості, як патріотизм, відданість рідній землі, народові – 16,1%;
- орієнтує на творчу працю в галузі виховання молодого покоління патріотів України – 12,1%;

- виховують гуманістичні риси, а саме: людяність, щиросердність, працелюбність, доброчинність тощо – 40,2%;
- навчають професійно-педагогічній майстерності – 26%;
- стимулюють і задовольняють духовні потреби особистості – 15,7%;
- розвивають естетичні смаки – 53,9%;

І лише окремі студенти вважають, що вищезазначені види діяльності практично нічого не дають – 17,3%, викликають жаль та дискомфорт від спілкування з “селянською” культурою – 2,3%.

Визначивши, що дає оволодіння українською побутовою культурою та народними художніми ремеслами, студенти вказали на шляхи удосконалення їх вивчення у вищій педагогічній школі:

- удосконалення навчальних програм з професійно спрямованих дисциплін – 48,3%;
- підготовка до роботи в школі за навчальною програмою, що підносить рівень обізнаності школярів з національною культурою, мистецтвом, їх витоками – 22,1%;
- розширення шляхів вивчення побуту українців – 40,9%;
- включення в усі професійно орієнтовані дисципліни українознавчого компоненту – 27,8%;
- оновлення шкільних об’єктів праці з використанням традицій народних художніх ремесел – 19,1%;
- забезпеченість навчального процесу необхідними засобами унаочнення – 38,6%;
- зразок для використання й пропаганди української побутової культури та народного українського мистецтва викладачами у навчальному процесі та позаурочній роботі – 17,6%.

Результати оволодіння майбутніми вчителями трудового навчання технологіями народних художніх ремесел та українською побутовою культурою згідно розроблених нами критеріїв представлено в таблиці 2.4 (середній показник виведений на основі визначених критеріїв).

Результати оволодіння студентами народними художніми ремеслами та українською побутовою культурою на констатуючому етапі педагогічного експерименту(у %)

Критерії	Високий	Середній	Низький
Когнітивний	6,9	30,6	62,5
Емоційно-ціннісний	14,9	49,3	35,8
Діяльнісно-практичний	16,7	20,7	62,6
Трансляційний	7,1	15,2	77,7
Середній	11,4	28,95	59,65

Результати констатуючого етапу педагогічного експерименту виявили низька активність студентів щодо їх ознайомлення зі світом української побутової культури, народними художніми ремеслами, їх пізнавальним, виховним і розвивальним значенням та обмеженість використання народного мистецтва, звичаїв, традицій та обрядів у навчально-виховному процесі і педагогічній практиці в школі.

Одержані дані вивчення сформованості національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання стали основою для проведення формуючого етапу дослідно-експериментальної роботи, який передбачав впровадження україно-знавчого компоненту, зокрема, народних художніх ремесел та української побутової культури у художньо-трудова діяльність студентів з метою формування в них національних цінностей.

2.2. Дидактичні умови для формування національних цінностей майбутніх вчителів трудового навчання в процесі художньо-трудова діяльності

Завдання формуючого етапу педагогічного експерименту полягало в тому, щоб з'ясувати, як впливають на духовну сферу студентської молоді

обґрунтовані нами підходи, що спрямовані на удосконалення змісту, форм, методів навчання шляхом посилення ролі української народної побутової культури в процесі художньо-трудової діяльності, у громадському житті студентства та під час педагогічної практики.

Українська народна побутова культура обрана нами через її винятковий вплив на виховання духовності студентів, а також через те, що вона не знайшла належного місця у навчально-виховному процесі під час підготовки майбутніх вчителів трудового навчання й у практиці загальноосвітньої школи.

Складність вивчення майбутніми вчителями трудового навчання українського побуту окреслює кілька важливих чинників, дію яких ми враховували при проведенні формуючої дослідно-експериментальної роботи, а саме:

- практична невідповідність студентів до сприйняття й засвоєння традицій, звичаїв та обрядів українців, які віддзеркалені у народних художніх промислах та ремеслах, що пояснюється відчуженістю сучасної молоді від української народної культури;

- застарілість навчальних планів і програм підготовки вчителів трудового навчання, які діють з 1989 року, і за якими не передбачено глибокого вивчення побутової культури українського народу в контексті завдань духовного відродження української нації;

- незабезпеченість навчального процесу навчально-методичними матеріалами: розробками, рекомендаціями, збірками, наочностями, відеомагнітними записами, які б розкривали виховні можливості народних художніх ремесел;

- вилучення зі студентського життя українських народних звичаїв, обрядів і традицій;

- низька обізнаність значної частини викладачів із здобутками української народної культури, що призводить до її ігнорування в навчально-виховному процесі;

- недостатнє розповсюдження української народної культури засобами масової інформації;

– низький рівень знань сьгоднішніх учителів про українську побутову культуру, тому що вони формувалися радянською ідеологічною системою, стали носіями безнаціональної культури;

– духовна занедбаність сучасної сім'ї, майже суцільна байдужість батьків і родинного оточення студентів до витоків народної культури.

Нами було проведено аналіз педагогічного досвіду щодо проведення занять з художньо-трудої діяльності майбутніх вчителів трудового навчання та його виховних можливостей у процесі формування національних цінностей. Цей аналіз довів, що художньо-трудова діяльність, в основі якої лежить вивчення народних художніх ремесел викликає закономірний інтерес у студентів та позитивно впливає на їх національно-патріотичні почуття. Такий позитивний вплив полягає у тому, що знання, отримані студентами у процесі художньо-трудої діяльності, полегшують вивчення історії, українознавства, культури, інших професійно орієнтованих предметів, допомагають розумінню ментальності українців.

У процесі навчання в педагогічному вузі студенти опановують чимало професійно орієнтованих дисциплін, які закладають основу фахової майстерності майбутнього вчителя трудового навчання. Великого значення набувають такі дисципліни, як практикум у навчальних майстернях, художня обробка матеріалів, технологія приготування їжі, технологія виготовлення швейних виробів та інші предмети. Їх особливість полягає в тому, що зміст цих дисциплін перекликається із змістом шкільної програми з трудового навчання, а метою вузівських курсів цих предметів є озброєння майбутніх фахівців знаннями, вміннями та навичками за всіма розділами шкільної програми з трудового навчання. Ми проаналізували зміст вузівських професійно-орієнтованих дисциплін і прийшли до висновку, що вони містять весь необхідний навчальний матеріал, який є обов'язковим для майбутнього вчителя трудового навчання. Так, під час вивчення цих дисциплін студенти ознайомлюються з фізичними, технологічними, механічними особливостями конструкційних матеріалів (деревини, металу, глини, текстилю тощо), з

основними технологіями їх обробки та оздоблення, оволодівають практичними вміннями та навичками конструювання та моделювання об'єктів праці. Однак, цим дисциплінам притаманні й деякі недоліки. Передусім, вони пов'язані з надмірним захопленням вироблення у студентів суто практичних умінь та навичок, тоді як на заняттях недостатньо розглядаються особливості народних художніх ремесел, української побутової культури та декоративно-прикладного мистецтва, не піднімаються проблеми їх відродження, помітною є відірваність цих курсів від реалій сьогодення. Так, у зміст програми практикуму в навчальних майстернях не включено народознавчого компонента, а саме: ні в теоретичній, ні в практичній частинах ми не зустріли відомостей про народні художні ремесла. Але ж сам зміст цієї навчальної дисципліни має всі можливості для ознайомлення студентів з художньою обробкою матеріалів. У змісті дисципліни технологія приготування їжі ми не знайшли жодної інформації про українську народну кухню, хоча обґрунтованим було б вивчення культури харчування українців у період свят і постів, національних страв та способів їх оздоблення, особливостей сервірування столу тощо. Дещо віддзеркалює народну українську культуру зміст програми навчального курсу “Художня обробка матеріалів”. Так, у розділі “Вишивка” певна частина занять присвячена вивченню традиційних українських швів. Однак, вивчення дисципліни обмежено лише цим видом народного декоративно-прикладного мистецтва, тоді як вивчення ткацтва і килимарства носить лише оглядовий характер.

Зовсім не віддзеркалено походження українського національного костюму у дисципліні “Технологія швейного виробництва”. Хоча відомим фактом є те, що український народний костюм може розкрити конструктивні особливості сучасних моделей, розповісти про властивості тканин, із яких виготовлено одяг. Крім того, безліч цікавої інформації народознавчого характеру можуть дати окремі елементи костюму, будь-то головний убір, взуття або прикраси.

Деякою мірою ситуацію ігнорування народознавчим компонентом на заняттях професійно орієнтованих дисциплін виправляють спецкурси або

дисципліни за вільним вибором студентів. Серед інших можна назвати такі спецкурси, які розробляються окремими авторами: “Український народний рушник”, “Клаптикова мозаїка”, “Виготовлення бісерних прикрас”, “Історія розвитку українського національного костюму”, “Карбування”, “Гончарство”, “Різьблення”, “Плетіння з природних матеріалів”. Деякі вузи включають до професійно орієнтованих дисциплін заняття народними художніми ремеслами або декоративно-прикладним мистецтвом.

Наявність такої тенденції засвідчує, що виховні можливості формування національних цінностей студентів у процесі художньо-трудової діяльності використовуються не достатньо. Враховуючи те, що на викладання професійно орієнтованих дисциплін навчальними планами відводиться обмежена кількість годин, а викладачі цих дисциплін не завжди належним чином спроможні доповнити навчальний матеріал своєї дисципліни українознавчим компонентом, ми пропонуємо для вивчення спецкурс „Макетування українського народного житла та оформлення його інтер’єру”. Цей курс базується на знаннях технології обробки деревини, металу, текстильних матеріалів, навичках та вміннях з креслення, моделювання та конструювання, якими студенти оволоділи у процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін. Розроблений нами спецкурс розкриває перед студентами світ краси українського житла та особливості оформлення його інтер’єру, ознайомлює їх із технологіями виготовлення декоративно-ужиткових виробів, макетів традиційного житла і культових споруд, сприяє вивченню регіональних побутових традицій, звичаїв та обрядів, які пов’язані з закладенням будівництвом та оздобленням житла. У ході роботи ми прийшли до висновку, що позитивних результатів у формуванні національних цінностей у студентів можна досягти у випадку, якщо поєднати такі фактори:

- введення відомостей народознавчого характеру у структуру художньо-трудової діяльності;
- орієнтація студентів на самостійне вивчення побуту, культури та мистецтва українського народу.

До того ж, у нашому дослідженні ми зупинились на питаннях формування національних цінностей як складової духовного виховання засобами національної культури та мистецтва, зокрема, через вивчення традиційного українського інтер'єру.

При плануванні дослідно-експериментальної роботи ми виходили з об'єктивних передумов тимчасової обмеженості вивчення у вищих навчальних закладах української народної побутової культури, враховували обсяг життєвого досвіду студентів, зумовленість процесу пізнання середовищем та факторами настановного характеру тощо.

Враховуючи дані констатуючого експерименту про переважно низький рівень сформованості національних цінностей значної частини сучасних студентів, зокрема, байдужого ставлення до українського народного побуту, ми розробили підходи до збагачення змісту професійної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання цінностями української народної побутової культури, її впровадження до навчально-виховного процесу під час художньо-трудової діяльності студентів. Компоненти цих підходів подаються у таблиці 2.5.

Зазначені в цій таблиці компоненти підходів до збагачення змісту професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання перебувають у комплексному взаємозв'язку. Не опанувавши цінностями української народної побутової культури, не ознайомившись із особливостями народних художніх ремесел, не усвідомивши їх виховної значущості, не оволодівши технологічними операціями виготовлення декоративно-ужиткових виробів, важко сподіватися від майбутнього вчителя трудового навчання проявів творчості у художньо-трудої діяльності, повноцінної участі у навчально-виховній роботі з учнями.

Отже, вивчення й пропагування мистецького спадку українських народних традицій у зведенні житла та його оздобленні передбачалося здійснювати не епізодично, а шляхом поетапного включення майбутніх учителів трудового навчання до пізнавальної і творчої діяльності.

У проведенні формуючого етапу дослідно-експериментальної роботи використовувалися принципи виховання з урахуванням конкретних дидактичних

умов: рівня засвоєння студентами української народної побутової культури та обізнаності з народними художніми ремеслами, специфіки систематичності і послідовності, наступності і перспективності, міцності й дієвості результатів навчання, його індивідуалізації і диференціації, самостійності й активності студентів, їхньої емоційності, визначило успіх спільної діяльності викладачів і студентів.

Таблиця 2.5

Компоненти підходів до збагачення змісту професійної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання

1.	Збагачення змісту професійно орієнтовних дисциплін цінностями української побутової культури, зокрема, поглибленим вивченням народних художніх ремесел.
2	Уведення до навчально-виховного процесу спецкурсу „Макетування українського народного життя та оформлення його інтер’єру”, що сприяє системному викладанню українознавчого матеріалу, глибокому засвоєнню студентами побутової культури українського народу, усвідомленню пізнавальної, виховної, розвиваючої, культуротворчої функцій народних художніх ремесел.
3	Розширення використання студентами української побутової культури у позанавчальний час: в роботі гуртків з декоративно-прикладного мистецтва, при самовираженні в творчій художньо-трудої діяльності, у науково-педагогічних дослідженнях тощо.
4	Оволодіння студентами методикою виховання школярів на національних засадах, зокрема, за авторською програмою поглибленого ознайомлення з традиційним побутом українців, якою передбачене вивчення учнями видів житла та особливостей інтер’єру української народної хати.

У процесі впровадження комплексів збагачення змісту професійної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання використовувалися такі навчально-виховні методи: лекція, бесіда, дискусія, методи переконання, навіювання, прикладу, створення проблемних ситуацій, ілюстрація, демонстрація, методи самовиховання, практичні методи та ін. Ці методи застосовувалися при проведенні розробленого автором спецкурсу та в окремих професійно спрямованих дисциплінах (практикум у навчальних майстернях, технологія приготуванні їжі, художня обробка матеріалів і т.ін.)

Компоненти збагачення змісту професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання цінностями української народної побутової культури, її впровадження в процес художньо-трудової діяльності студентів та на уроках трудового навчання у загальноосвітніх школах подаємо в схематичній формі (рисунок 2.3.)

Дослідження показало, що українська побутова культура не в достатньому обсязі включена у зміст нормативних навчальних дисциплін, серед яких “Українська та зарубіжна культура”, “Історія України” та “Українознавство”. Це зумовлено тим, що в діючих навчальних програмах недостатню увагу приділено використанню української побутової культури, що призводить до низької обізнаності студентів з нею, а звідси до ігнорування її у практичній діяльності в школі.

З усіх цих дисциплін безпосередньо знайомить студентів з цінностями української побутової культури тільки українознавство. Однак, на його вивчення навчальним планом передбачено незначну кількість годин (54 год.), до того ж українська народна побутова культура в змісті дисципліни представлена недостатньо об’ємно. Враховуючи значення декоративно-прикладного мистецтва та знання художніх ремесел в роботі вчителя трудового навчання, місце народної побутової культури в його професійній підготовці вважаємо незадовільним.

Тому одним із завдань формуючого етапу педагогічного експерименту було доцільне наповнення окремих навчальних дисциплін професійної підготовки майбутнього вчителя трудового навчання цінностями української народної побутової культури. Кафедрами індустріально-педагогічного факультету Бердянського педуніверситету в 1997-1998 н.р. ці була розпочата ця робота. Професійно-педагогічні дисципліни почали відбивати виховний потенціал української народної культури у професійному становленні майбутніх учителів трудового навчання.

Основою художньо-трудової діяльності, що є складовою змісту підготовки фахівця стала українська побутова культура, якій притаманний винятковий

виховний вплив на формування духовності студентів. Вивчаючи народні промисли та художні ремесла, студенти знайомилися з традиціями, звичаями та обрядами українців, які відбилися у народному мистецтві.

Українська народна побутова культура

Нормативні професійно орієнтовані дисципліни: практикум у навчальних майстернях, історія костюму, технологія приготування їжі, художня обробка матеріалів, технологія виготовлення одягу та ін.

Методи: лекція, бесіда, переконання, навіювання, метод прикладу, створення проблемних ситуацій, демонстрування, методи самовиховання, практичні методи.

Спецкурс: Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру.

Методи: лекції, бесіди, дискусії, переконання, навіювання, демонстрування, створення проблемних ситуацій, метод самовиховання, практичні методи.

Авторська програма

поглибленого вивчення української побутової культури та народних художніх ремесел.

Методи: бесіда, розповідь, методи прикладу, практичні методи, виставки-звіти тощо.

Студентська науково-дослідницька діяльність у позанавчальний час у галузі народних художніх ремесел та української побутової культури.

Методи: практичні і теоретичні методи дослідження.

Використання студентами української народної побутової культури в процесі художньо-трудової діяльності та виховній роботі в загальноосвітній школі.

Методи: бесіда, розповідь, дискусії, переконання, навіювання, методи прикладу, самовиховання, практичні методи.

Рис. 2.3. Компоненти збагачення змісту професійної підготовки майбутнього вчителя трудового навчання цінностями української побутової культури

Нажаль обмежений час академічних годин, які відводяться навчальним планом для підготовки фахівця, не дозволяє у студентів глибоко і всебічно виробити необхідний комплекс професійних навичок, який знадобиться їм у професійній діяльності, тому більшого значення, як у теоретичному, так і в практичному плані набуває їхня самостійна робота, в процесі якої відбувається

самовиховання особистості, поглиблення знань, вмінь та навичок у сфері народного мистецтва.

Питання професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання складне. Від правильного його вирішення багато в чому залежить успішний розвиток трудової культури в нашій країні. Сьогодні учитель трудового навчання національної школи не зможе обійтися без народознавчого фундаменту, який складається із засвоєння народної спадщини, розуміння народної психології та невичерпаної народної мудрості.

У сучасних умовах освіти дуже важливим виступає відродження культури та історії нації, виховання у молоді національної свідомості, що викликає необхідність відповідної переорієнтації навчально-виховного процесу в закладах педагогічної освіти. Необхідно, щоб цей процес мав національну спрямованість та сприяв гармонійному розвитку особистості здатної до передачі свого досвіду підростаючим поколінням. Така спрямованість „професійно-педагогічних дисциплін підготовки майбутнього вчителя, що полягає у невіддільності від національного ґрунту, органічному поєднанні з історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу” [150, с. 151], має базуватися на механізмі активізації розвитку пізнавальної активності студентів. При цьому необхідно враховувати, що національні цінності успішно формуються тоді, коли студенти готові не лише теоретично пізнати, а ще й практично продовжувати культурні та мистецькі традиції свого народу.

Враховуючи наведені факти, ми намагалися привернути увагу до вивчення майбутніми вчителями трудового навчання побутової культури та народного мистецтва, зокрема, українського народного житла та художніх ремесел, що з цим пов'язано. Також ми хотіли показати, що зміст цієї підготовки має дуже великі можливості щодо формування національних цінностей студентів. Одним із напрямів розв'язання цих задач є „...взаємодія практичного навчання й естетичного виховання студентів їх залучення до національних скарбів нашої культури” [150,с.151].

Народна побутова культура та мистецтво своїми засобами здатна сформувати у студентів високі принципи моралі та норми поведінки. Цінність будь-якого мистецтва визначається багатством художніх засобів, завдяки яким втілюються певні ідеї відображення життя народу. Виховне значення творів народного побуту та мистецтва визначається тим, що вони оптимізують зв'язок людини з предметним середовищем, яке впливає на характер, звички та смаки людини, а значить сприяє формуванню національних цінностей особистості.

Під час виготовлення творів народного мистецтва у студентів формується емоційно-естетичне сприймання народної творчості, уміння аналізувати, порівнювати, розуміти почуття і думки українців; розвивається емоційно-образне мислення, яке лежить в основі художньої творчості; формуються здібності відчувати і розуміти мову народного мистецтва; розуміти призначення народної культури та мистецтва [150].

Як підтверджує практика та спостереження, молода людина здатна творити у разі, якщо вона залучена, перш за все, до художньо-трудової діяльності, яка ґрунтується на знанні історії, теорії, технології, методів та способів виготовлення декоративно-ужиткових виробів, а також використовує в цій діяльності яскраві українські традиції, звичаї та обряди.

Цих принципів ми дотримувались при складанні змісту програми спецкурсу "Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру", а також при організації і проведенні занять з метою формування національних цінностей у студентів. Цей спецкурс є суттєвим доповненням до розкриття змісту народної культури, що подається у нормативних навчальних дисциплінах.

Процес засвоєння нових знань при вивченні студентами спецкурсу проходив поступово. Йому характерні такі етапи, як постановка педагогом мети й сприйняття її студентом, осмислення, закріплення та узагальнення отриманої і первинно засвоєної інформації та застосування набутих знань на практиці. Особлива увага приділялося такому феномену знань, коли останні не тільки засвоювалися

особистістю, але й ставали її особистісним надбанням, визначали її ставлення до дійсності.

При викладанні спецкурсу широко використовувалися методи навчання, які спонукали студентів до творчої роботи, свідомого засвоєння знань та застосування їх у шкільній практиці. Лекції, практичні заняття з елементами дискусій, ситуаційні педагогічні задачі, розширення самостійної роботи студентів широко використовувалися нами у процесі викладання спецкурсу. Використовуючи різноманітні методи навчання, ми домагалися від студентів не тільки осмислення внутрішньої логіки, але й розвитку в них навичок аналізу народного побутового мистецтва та культури, виникнення на цій основі усвідомлених емоційних переживань, що сприяло формуванню національних цінностей у студентів.

Особлива увага в дослідженні акцентувалася на реалізації міжпредметних зв'язків професійно спрямованих дисциплін, зокрема, педагогіки, народознавства, історії України та її культури на рівні узагальнення основних теоретичних понять. На заняттях використовувалися знання студентів, набуті з цих та інших гуманітарних дисциплін, що створювало умови для розуміння ними розвитку українського суспільства і відповідно особливостей української побутової культури.

Провідним у залученні студентів до скарбів української народної культури ми обрали спецкурс "Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру". Викликано це тим, що з оформленням житла українців студенти були найменш обізнані, а ця традиція зникає з громадського життя, побуту сучасних родин, рідко висвітлюється засобами масової інформації. Сучасне покоління студентів виросло поза впливом народного мистецтва й не відчувало на собі його життєдайної сили.

Теоретичний аналіз проблеми переконав нас у тому, що українська народна побутова культура – особливе явище серед духовних цінностей нашого народу. Вона розкриває широкій аудиторії слухачів правдиву історію нації, її боротьбу за виживання, неповторну чарівність народного мистецтва, красу почуттів закоханих, вірність материнського серця, тугу в розлуці, оплакування загиблих і багато інших відтінків людських почуттів. Народна культура та мистецтво яскраво

віддзеркалюють любов до життя, рідної землі, її природи, в ній висвітлюються найкращі якості людей: працьовитість, доброта, сердечність, розум, вірність, відданість, щирість, правдивість тощо. Поруч з цим в ній засуджуються потворні відносини між людьми: подружня невірність, синівська невдячність, лінощі, заздрість, злість, зрада та інші негативні якості.

Художнє слово, подане в надзвичайно виразній графічній формі, є носієм моральних і етичних норм людини, воно виражає народний світогляд, свідомість, побут, духовне обличчя нації, долю, вдачу й ідеали багатьох поколінь. Символи талановито поєднані у художніх ремеслах, є всесильними, вони не мають обмежень у передачі людських почуттів, настроїв, думок та прагнень.

Невичерпність духовних цінностей народного декоративно-прикладного мистецтва, обробки різноманітних матеріалів та створення ними високохудожніх виробів заслуговують на увагу й підлягають детальному вивченню майбутніми вчителями трудового навчання у вище зазначеному спецкурсі. Розробляючи програму спецкурсу “Макетування українського народного житла та оформлення його інтер’єру”, ми керувалися визнанням дослідниками українського побуту важливості народного мистецтва у формуванні національних цінностей в молоді.

Виходячи з цієї ролі української побутової культури в житті народу, завданнями спецкурсу “Макетування українського народного житла та оформлення його інтер’єру” ми визначили:

- підвищення рівня професійно-педагогічної культури студентів і на її основі формування в них національних цінностей;
- усвідомлення майбутніми вчителями пізнавального, виховного та культурного потенціалу української народної побутової культури;
- ознайомлення студентів зі світом українського декоративно-прикладного мистецтва як самостійним явищем художньо-трудої діяльності;
- вивчення кращих зразків українського народного мистецтва;
- формування навичок морфологічного аналізу художніх особливостей декоративно-ужиткових виробів;
- розвиток художньо-трудоїх знань, умінь та навичок;

- оволодіння методами і прийомам організації та проведення занять з художньої обробки матеріалів в школі.

У процесі вивчення спецкурсу „Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру”, студенти розглядають еволюцію розвитку української хати, вивчають причини виникнення традицій та особливості оформлення інтер'єру житлових приміщень, класифікацію оберегів, що застосовували у житлі. Майбутні вчителі вивчають конструктивні особливості зведення споруд, усвідомлюють значення кожного конструктивного елементу української хати, оволодівають технологіями декорування виробів. Студенти навчаються проводити морфологічний аналіз українських народних архітектурних споруд, оволодівають технологією оформлення інтер'єру. Спецкурс сприяє активізації навчально-виховного процесу, покращує якість теоретичної і практичної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання та, найголовніше, підвищує рівень національної культури, і зокрема, стимулює процес формування національних цінностей у студентів.

На заняттях спецкурсу мають скрізь застосовуватися й закріплюватися здобуті знання, уміння й навички з історії української держави та її культури, народознавства і професійно спрямованих дисциплін тощо.

У процесі вивчення спецкурсу широко використовувалися різноманітні методи навчання: словесні, наочні, практичні; методи стимулювання навчальної діяльності, методи самовиховання та ін. Словесні методи навчання були спрямовані на пробудження мислення й самосвідомості студентів, усебічний розвиток їх творчої активності, зростання вміння аналізувати художні вироби та їх виховні якості.

Наочні методи навчання збагачують образне мислення студентів, орієнтують їх на свідоме, активне сприйняття навчального матеріалу, викликають емоційні переживання.

Практичні методи навчання передбачають удосконалення технологічних навичок роботи студентів над виготовленням декоративно-ужиткових виробів. Обов'язково враховується дидактичний принцип поступового ускладнення завдань.

Враховуючи те, що тільки практичне вивчення допомагає глибше сприйняти й відчути неповторність першооснови народної художньої творчості, спецкурс "Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру" складається з лекційних і практичних занять, де практичні заняття доповнюють і поглиблюють теоретичний матеріал, що подається на лекціях.

Програма спецкурсу розрахована на 54 години, з яких 18 годин – лекційні, 18 годин – практичні заняття і 18 годин – самостійна робота (Додаток Д).

На лекціях мають місце теоретичні повідомлення про історію виникнення, еволюцію та розвиток українського народного житла. Приділяється багато часу для вивчення особливостей розміщення поселень, розглядаються принципи забудови садиб, характеризуються конструктивні особливості української народної хати відповідно до основних регіонів України, класифікуються будівельні матеріали, технології зведення стін, покриття даху і т. ін. Особлива увага приділяється вивченню інтер'єру української хати, його елементів та художньому оздобленню, яке застосовували господарі для прикрашання своєї оселі.

Під час лекційних занять студенти мали можливість ознайомитися із забудівлями господарського двору, їх назвами та призначеннями. З цих повідомлень виникала уява про види господарської діяльності, промисли та художні ремесла, їх роль у житті українців.

Найважливішими під час теоретичних занять було донести до студентів ті почуття, які були притаманні для українців – це любов до родини, турбота про дітей, пошана до предків, бажання добробуту, затишку і злагоди для своєї сім'ї.

Ця задача здійснювалася завдяки вивченню студентами звичаїв та обрядів, пов'язаних із забудівлею, зведенням та оформленням інтер'єру і екстер'єру хати.

Теоретичний матеріал для вивчення було підібрано, враховуючи дидактичні принципи навчання: доступність, систематичність і послідовність.

Практичні заняття проводилися за такою структурою:

1. Визначення мети і завдань заняття.

2. Теоретичний етап.
3. Практичний етап.
4. Завдання для самостійної роботи.
5. Підведення підсумків заняття.

Результатом художньо-трудової діяльності на заняттях спецкурсу „Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру” є виготовлення конкретного макету, оздобленого згідно регіональних конструктивних, кольорових, графічних та оздоблювальних особливостей. Ці макети оцінюються за конструкцією, композицією, оформленням та технікою виконання. Перелічені критерії дозволяють оцінити, як майбутні фахівці за час навчання оволоділи вміннями та навичками виготовлення декоративно-ужиткових виробів та макетів українських хат. Однак, ця частина художньо-трудової діяльності не відбиває ті зміни, які відбуваються в свідомості молодшої людини, у формуванні духовно-моральних національних цінностей.

При вивченні елементів інтер'єру та екстер'єру традиційного житла викладач звертає увагу студентів на осмислення художнього задуму народного майстра, на досконалість технічних прийомів виконання, на розвиток творчого мислення. Майбутній учитель трудового навчання повинен оволодіти навичками логічного аналізу, синтезу, порівняння, щоб давати необхідну художню й педагогічну оцінку виробу, виконаному в народному українському стилі.

На практичних заняттях студенти глибоко осмислювали поетичну силу художньо-кольорових прийомів народного декоративно-прикладного мистецтва, оволодівали технологією виготовлення різноманітних декоративно-ужиткових виробів.

Проводилася копітка роботи над оволодінням основними навичками та прийомами макетування, технологією виготовлення елементів інтер'єру українського народного житла, загальною культурою студентів.

Добираючи об'єкти для макетування, потрібно враховувати вимоги навчальної програми щодо розвитку умінь та навичок виготовлення тих чи інших декоративно-ужиткових виробів тощо.

Спецкурс „Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру” передбачав також самостійну роботу студентів над вивченням народного побуту, ведення господарства, ознайомлення з рідкісними художніми ремеслами. У результаті самостійної підготовки студент розкривав для себе морально-етичний зміст звичаїв і вірувань, художній та семантичний зміст орнаментів та візерунків, значення окремих побутових предметів в українському житлі, виявляв особливості національного оздоблення житла, обґрунтовував свій власний стиль виконання речей у народних українських традиціях для оформлення інтер'єру. Все це забезпечувало успіх в оволодінні національними духовно-моральними цінностями.

Під час самостійного вивчення теоретичного матеріалу курсу та практичного його закріплення студент мав змогу одержати необхідну консультацію у викладача щодо походження символів в орнаментах, технологій виконання елементів і мотивів декору, особливостей підбору кольорів для візерунків. Викладач перевіряв знання теоретичного матеріалу та сформованість практичних навичок виконання тих чи інших формотворчих та оздоблювальних операцій.

Програмою передбачалося демонстрування студентських робіт, які вони виконували під час самостійного вивчення народних художніх ремесел. Процес засвоєння технологічних операцій з того, чи іншого виду художньо-трудової діяльності залежав від зацікавленості та здібностей майбутніх фахівців [105].

Таким чином, робота студентів над вивченням традицій, звичаїв у народному побуті, особливостями оздоблення житла, технологіями виготовлення виробів у традиціях народних художніх ремесел українців, дає змогу майбутнім вчителям трудового навчання збагатити свої знання кращими зразками народної української культури, розвинути творчу уяву, художній смак, уміння на високому професійному рівні розкрити творчій задум народних українських майстрів, донести до своїх вихованців українські національні цінності.

Спецкурс „Макетування українського національного житла та оформлення його інтер'єру” вивчається у 9 семестрі, передує педагогічній практиці в школі і покликаний:

- підняти рівень загальної і національної культури майбутнього вчителя трудового навчання, розширити його педагогічний світогляд та сприяти формуванню національних цінностей;
- ввести студентів у невичерпаний світ українського народного побуту та мистецтва засобами художньо-трудової діяльності;
- допомогти майбутнім учителям трудового навчання засвоїти основні технологічні операції виготовлення декоративно-ужиткових виробів;
- сприяти усвідомленню студентами невичерпаних виховних, розвивальних і пізнавальних можливостей українського побуту, зокрема, інтер'єрів українського народного житла щодо національного, патріотичного та естетичного виховання учнів.

Теми лекцій і практичних занять співпадають. Практичні заняття доповнюють і поглиблюють теоретичний матеріал, що подавався на лекціях.

Програмою передбачається завершення спецкурсу "Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру" складанням заліку в формі виставки-звіту.

Така діяльність стимулює емоційність і, безумовно, творче сприйняття духовно-матеріального спадку нашого народу. Українська народна побутова культура, вивчення якої ґрунтується на досконалому володінні технологічними уміннями й навичками, дозволяє ефективно реалізувати завдання художньо-трудової діяльності студентів підготовки вчителів трудового навчання.

Набуті студентами знання в галузі української побутової культури та духовно-матеріальної спадщини, усвідомлення ними ролі традицій в житті народу та вихованні підростаючих поколінь активізують участь у студентських гуртках з декоративно-прикладного мистецтва, які сприяють відродженню української духовності.

У Бердянському державному педагогічному університеті все зроблено, щоб усі студенти мали можливість реалізувати свої інтереси, розвинути творчі нахили та здібності. Так, студенти індустріально-педагогічного факультету, на якому здійснюється підготовка вчителів трудового навчання мають можливість удосконалювати та розвивати свої художньо-естетичні та творчі здібності у гуртках, що функціонують під керівництвом викладачів провідних кафедр факультету (таблиця 2.6).

Таблиця 2.6.

№	Назви гуртків	Кількість гуртківців
1.	Художнє оформлення тканини	15
2.	Український народний костюм	9
3.	Національна кухня	25
4.	Український рушник	23
5.	Українські художні ремесла	16
6.	Гурток українського побуту	26
7.	Декоративно-прикладне мистецтво	6

Аналіз кількості учасників різноманітних гуртків показує, що багато студентів задіяні до роботи у гуртках, які пов'язані з вивченням українського побуту та українських народних ремесел, а з назв гуртків видно, що зміст роботи в них насичений творами української народної побутової культури та декоративно-прикладного мистецтва.

Сьогодні такі конкурси, як „Чий рушник кращий?“, „Українська вишивка“, „Чарівна писанка“, „Українські вареники“, виставки студентських робіт, театралізовані свята та обряди, дні народознавства стали в університеті традиційними заходами. Такі події, що носять українознавчий характер, мають актуальне значення у житті студентської молоді, вони відчутно впливають на їхнє культурне життя, стають засобом відродження та формування українських національних цінностей.

Програмою формуючого експерименту також передбачалася реалізація набутих у процесі опанування спецкурсу знань про здобутки української народної культури у навчанні та вихованні школярів під час педагогічної практики студентів.

Дотримуючись розроблених нами рекомендацій стосовно змісту, методів і засобів роботи, студенти здебільшого вимушені брати ініціативу на себе, тому що більшість учителів не володіють народними художніми ремеслами за винятком лише вишивки та лозоплетіння.

Творче використання студентами-практикантами знань, умінь і навичок з народних художніх ремесел та української побутової культури в професійній діяльності, і зокрема, поширення її серед учнівської молоді, є одним із головних показників наявності національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання.

Як підтверджує досвід, спеціальні знання з української побутової культури у більшості вчителів відсутні. Тому нами передбачалося надання студентами допомоги вчителям в опануванні українськими традиціями оформлення інтер'єру речами побуту та виробами декоративно-прикладного мистецтва. Це підвищило відповідальність студентів за проведену роботу, тому що одним із завдань практики стало надання допомоги вчителям в розширенні української народної побутової культури, основу якої складають знання українських ремесел. Спільною роботою вчителів і студентів стали такі заходи, як оформлення кабінету трудового навчання під стилізовану українську хату, оформлення кутка української старовини, розробка сценаріїв виховних заходів із застосуванням українських народних обрядів та звичаїв, розробка роздаткового матеріалу для створення учнями, на основі традиційних, власних орнаментів і візерунків, організація виставок студентських та учнівських декоративно-ужиткових виробів та ін.

Педагогічна практика студентів на передвипускному та випускному курсах традиційно проходить в одних і тих школах, що дає можливість студенту довший час працювати з дітьми і спостерігати за результатами своєї праці.

У ході педагогічної практики на уроках трудового навчання студентами індустріально-педагогічного факультету проводиться відповідна робота з підвищення зацікавленості учнів народною побутовою культурою та художніми ремеслами, а саме:

- застосовуються ефективні форми роботи зі створення атмосфери творчості, щирості і безпосередності, які викликають радість та позитивні емоції у дітей;
- відбираються різноманітні цікаві завдання, що активізують учнів на виготовлення виробів в українських народних традиціях;
- використовуються технічні засоби навчання, народна музика і пісня, поезія і драматургія тощо;
- пропонується захоплива естетично-цінна інформація про народне мистецтво, життєвий і творчий шлях відомих народних майстрів регіону.

Кожен з перерахованих видів діяльності практично реалізувався в роботі над українським народним побутовим мистецтвом, в процесі художньо-трудової діяльності.

Так, у ЗОШ № 16 м. Бердянська студентами-практикантами було організовано гурток „Український рушничок”, в якому діти ознайомлювалися з секретами української вишивки, вивчали регіональні особливості мистецтва виготовлення рушників, характерних для Запорізької області.

У ЗОШ № 20 м. Бердянська стіни шкільного коридору було оформлено у вигляді стилізованого українського села, а у ЗОШ №5 кабінет народознавства “Бабусина світлиця” – перетворено у своєрідний музей українського народного побуту.

У процесі педагогічної практики на випускному та передвипускному курсах, що заплановані навчальними планами, за нашими рекомендаціями до проведення позакласної, гурткової роботи з трудового навчання залучалося до 90 % студентів. Традиційними стали такі види роботи під час педагогічної практики:

- організація та проведення гурткових занять з вивчення народних художніх ремесел;
- допомога вчителям в організації краєзнавчої роботи з вивчення народної творчості;
- сприяння вчителям у проведенні загальношкільних свят на народознавчу тематику.

Слід зазначити, що студенти-практиканти після закінчення практики підтримують зв'язки зі школою з метою поповнення власного дидактичного матеріалу, відвідують позакласні виховні заходи, вивчають методичне оснащення кабінету праці тощо, беруть участь у гуртковій роботі. Внаслідок такої співпраці учнів, вчителів та студентів-практикантів на основі використання традицій оформлення інтер'єру українського народного житла, вивченні та відродженні народних художніх ремесел відбувається духовне становлення всіх учасників навчального процесу.

Для вивчення усвідомлення студентом важливості проведення у зрусифікованому середовищі шкіл східної України виховних заходів українознавчого спрямування, нами були створені педагогічні ситуації. Вони вимагали від студентів-практикантів здійснити планування і проведення позакласної роботи, яка не регламентувалася певними вимогами. Було запропоновано вільно визначатися зі змістом та формою її проведення. Студенти могли скористатися як традиційним змістом виховних заходів, так і тематикою виховної роботи, пов'язаною з національно-патріотичним вихованням.

У 1997 та 1998 рр. педагогічну практику в школах м. Бердянська і Запорізької області перебувало 68 студентів – учасників експерименту та 54 студента з контрольних груп. Проведення тематичних заходів студентами-практикантами відображено у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Ставлення студентів до тематики і проведення виховних заходів з учнями під час педагогічної практики (у %)

Спрямованість виховних заходів	Кількість студентів	
	експериментальних	контрольних груп
Тематика традиційна	39	73
Тематика українознавча	61	27

Таблиця 2.7 показує суттєві відмінності у виборі тем виховних заходів студентами експериментальних і контрольних груп. 73% студентів, які не були

включені в формулюючим експеримент, виявили бажання обрати традиційні теми виховних заходів, тоді як серед учасників експерименту таких було 39%. 61% студентів-практикантів, які були охоплені експериментальним навчанням, перевагу надали темам українознавчого спрямування, серед яких найбільш вдалими були: „Український національний рушник”, „Українська вишиванка”, „Побутові українські обряди”, „Рідна хата”, „Українські художні ремесла”, „Традиції українських Великодніх свят”, „Традиції українських Різдвяних свят”, „Українські обряди під час свята Івана Купали”, „Українська народна архітектура” та ін.

Ці теми втілювалися через різноманітні форми і методи виховної роботи: народні свята, ранки і вечорниці, тематичні конкурси, змагання на найкращу розробку орнаменту в національному стилі, бесіди, диспути тощо.

Характерним є й те, що запланувавши ці виховні заходи, студенти експериментальних груп сумлінно ставилися до їх підготовки і проведення. Серед студентів контрольних груп кількість тих, що обрали теми заходів українознавчого спрямування та провели їх, зменшилася на 5%. Це сталося через недостатню підготовку цих студентів до проведення національно-патріотичної роботи із школярами.

Усі виховні заходи українознавчого спрямування були насичені українськими народними традиціями, наочностями виготовленими руками студентів.

Досить красномовним є аналіз характеристик студентів-практикантів, написаних учителями трудового навчання та класними керівниками. У них відзначалося про значно вищий рівень професійно-педагогічної культури студентів, які залучалися до експерименту, надання ними практичної допомоги вчителям трудового навчання при вивченні народних художніх ремесел, виготовленні декоративно-ужиткових виробів, активну участь у проведенні виховних заходів з використанням елементів української народної культури. Треба підкреслити й те, що більшість студентів, започаткувавши роботу з учнями під час педпрактики, продовжували її протягом року. Таким чином, педагогічна практика засвідчує позитивні зміни у виховній роботі студентів

експериментальних груп, спрямованої на національно-патріотичне виховання учнівської молоді та формування в них національних цінностей.

Розробляючи методику формування національних цінностей, ми опиралися на те, що психологічний вплив народної культури та мистецтва на свідомість учнівської молоді (Р.Захарченко, П.Ігнатенко, О.Кравець, Н.Кузан, Т.Люріна, В.Мусієнко, В.Наулко, Л.Оршанський, С.Павх, В.Сидоренко, Р.Скульський, Л.Савка, Є.Сявавко, Д.Тхоржевський, С.Чебоненко та ін.) має велике значення і може бути використаний для формування національних цінностей. Тому під час художньо-трудової діяльності важливо спрямувати заняття на те, щоб особистість пишалася своїми знаннями історії та культури українського народу, була готова до відстоювання своїх громадських позицій. Для реалізації цих завдань ми визначали такі шляхи впливу на процес формування національних цінностей:

- отримання студентами історико-культурного навчального матеріалу в процесі художньо-трудової діяльності;
- залучення студентів до пізнавальної та науково-дослідницької діяльності в галузі національної культури;
- орієнтація студентів на самостійне вивчення народних художніх ремесел, української побутової культури, традицій, звичаїв та обрядів, що з ними пов'язані;
- залучення студентів до відродження та поширення надбань національної культури та мистецтва.

Вивчення спецкурсу “Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру” розпочинається зі вступного заняття, на якому до відома студентів доводять мету, завдання, зміст, структуру занять. На першому занятті демонструються роботи студентів попередніх курсів, які вже опанували зазначений спецкурс. Студентам показують безліч виробів у народному стилі, демонструють речі домашнього начиння українців. Перше заняття доцільно проводити в імпровізованому музеї студентських робіт або у кабінеті-світлиці, спеціально оформленому під стилізовану українську хату. Це викликає

позитивні емоції від спілкування зі зразками народного побуту та декоративно-прикладного мистецтва.

Розкриваючи художню цінність виробів народного декоративно-прикладного мистецтва, під час демонстрування робіт випускників, робиться наголос на тому, щоб всі студенти намагались досягти не нижчого рівня у виконанні своїх виробів. Подається інформація про участь студентських робіт у виставках. Такі відомості супроводжують демонструванням фотографій, буклетів та (або) відеофільмів. Студентам відома зацікавленість за кордоном українським народним мистецтвом та старожитностями, тому вони бачать реальні можливості експонування своїх творчих виробів на міжнародних виставках та застосування набутих у цієї сфері знань і умінь у майбутньому. Цей захід сприятиме створенню позитивної мотивації майбутніх вчителів до вивчення народних художніх ремесел, декоративно-прикладного мистецтва та національної культури в цілому.

У процесі спілкування зі світом народного декоративно-прикладного мистецтва та національної культури у майбутніх вчителів пробуджується гордість за свій народ, його героїчне історичне минуле, забезпечується якісне виконання сучасних педагогічних технологій – створення та відродження на рівні менталітету “...генетично структурних та етнічно-історичних стереотипів, що забезпечують духовно-емпіричну спадковість і зв’язок поколінь” [150, с.154].

Відомо, що мова є часткою етнокультури будь-якого народу. Виходячи з цього можна казати про те, що менталітет нації, національний світогляд формується завдяки рідній мові, через взаємодію з якою утворюються знання та розуміння культури і особливостей української душі. Про виняткове значення мови, як засобу обміну інформацією між людьми, яке впливає на формування національних цінностей йдеться у багатьох наукових дослідженнях [16; 47; 52; 58; 82; 135]. Тому з першого заняття треба наголошувати на важливості оволодіння студентами словниковим запасом, який складається з особливої понятійної термінології стосовно національної культури, бо мова, як один із

головних засобів обміну думками та емоціями між людьми, служить формуванню національних цінностей.

Процес формування національних цінностей на будь-якому матеріалі повинно будуватися так, щоб майбутні фахівці ознайомилися із народним фольклором, прислів'ями, які є міцним джерелом етнокультури, народної кмітливості та гумору [189]. Такий фольклорний компонент треба використовувати залежно від конкретних педагогічних ситуацій. Суттєвого значення для усвідомлення таких відомостей набуває уява студентів, яка забезпечує поглиблення зв'язку між інтелектом та почуттями, сприяє мислительно-емоційному перенесенню особистості у середовище тих подій, про які вона дізнається через зміст навчального матеріалу дисципліни. Підтвердженням вищезазначеного висновку є думка Л.Виготського про властиві уяві закон почуттів, дія якого спрямована на усвідомлення свого відношення до закладених у зміст навчального матеріалу фактів і подій.

Паралельно студенти мають можливість прослідкувати взаємозв'язок навчальної, наукової та творчої роботи у процесі художньо-трудої діяльності [149]. Науково-дослідної роботи зумовлює міцне засвоєння учбового матеріалу, активізує навчально-виховний процес і сприяє формуванню професійних вмінь та навичок. У процесі навчання студенти оволодівають навичками проектування, конструювання, розробки технології та втілення у матеріалі власних задумів. Результати практичної діяльності свідчать про те, що майбутні фахівці володіють технологічними знаннями, композиційними засобами і здатні отримувати та передавати естетично-образне сприйняття процесів навколишнього світу у художніх формах. Метою творчої роботи є розробка, виготовлення та оздоблення обраного вибору у національному стилі, а кінцевим результатом – сформовані національні духовно-моральні цінності.

При проведенні перших занять спецкурсу безпосереднє включення деяких студентів у процесі художньо-трудої діяльності не викликає позитивних емоцій, на наш погляд, через невідповідність до сприймання народного мистецтва та національної культури. Однак, більша частина студентів прагне

досягти майстерності, а творча діяльність завжди викликає інтерес і збуджує позитивні емоції. Ці позитивні емоції підкріплюють прагнення студентів до індивідуальної діяльності. Таким чином побудований навчально-виховний процес створює всі умови для забезпечення трудового, естетичного та морального виховання учнівської молоді.

З наукових джерел відомо, що характерною ознакою творчого процесу є характерна для нього єдність руйнування старого та створення нового. Але ми вважаємо, що для створення нового в галузі декоративно-прикладного мистецтва, не обов'язково руйнувати старе, тому що творчий аспект у національній культурі розуміється не лише як створення абсолютно нових духовно-матеріальних цінностей, а як процес щодо їх збереження, відродження та передачі. У цьому випадку творчість відбувається на основі відповідного теоретичного, практичного та соціокультурного досвіду минулого. В організованій таким чином художньо-трудою діяльності відбувається пластичне перетворення об'єкта, а також внутрішнього світу через створення реальних декоративно-ужиткових виробів.

Спираючись на те, що традиції відіграють важливу роль у зміцненні духовних зв'язків поколінь, забезпеченні культурної спадковості ми прийшли до висновку про те, що виготовлення макету української хати перетворюється на наочно-методичний посібник для майбутнього вчителя трудового навчання, який він може використовувати як демонстраційний матеріал, як наочність під час проведення занять з трудового навчання та виховних заходів.

Дуже важливими витокami національної свідомості українців та першоджерелами національних цінностей є символіка та фольклор, що походять від трипільської, зубрицької та зарубинецької культур, часів Київської Русі та періоду Українського Відродження XVI – XVII ст. У цих пам'ятках національної культури відображені способи мислення, світогляд та самобутність українського народу, багатство його інтелектуальних дій і засобів пізнання [150].

У процесі викладання спецкурсу ми розглядаємо народні традиції. Українська народна символіка багата та тісно пов'язана з народними звичаями, обрядами, ритуалами і святами. Під символом прийнято розуміти умовне позначення будь-якого предмету, явища або поняття, а під символікою умовний вираз ідей, почуттів та понять [139]. Чітка орієнтація у цих поняттях (символ та символіка) допомагає майбутнім учителям зрозуміти їх виховну сутність. “Чим яскравіше особа розуміє сутність символу, тим вища його ефективність. Ось чому в народній практиці виховання значна увага звертається на вироблення в дітей сприйняття символіки” [6].

Спостереження свідчать про те, що тема символіки українського народного інтер'єру дуже цікава для студентської молоді. Опанувавши нею, майбутні фахівці вкладають глибокий символічний зміст у композиційні розробки декоративно-ужиткових виробів. Під час проведення практичних занять ми рекомендуємо користуватися таблицями символів української орнаментики, розробленими відомим етнографом і мистецтвознавцем М.Селівачовим [153], а також відомостями з таких науково-популярних джерел, як “Основні метафори й символи у давньоруському декоративно-прикладному мистецтві”, “Домінантні мотиви української народної орнаментики”, “Знаки орнаментально-семантичного письма: абетка символів, цифрові символи, символи фаз місяця, символи сузір'я, символи календаря, символи днів тижнів” та ін.

Семантичний підхід у вивченні народного мистецтва та побутової культури дозволяє студентам розкрити зміст, який закладено в конкретній формі або декорі чи візерунку, де за зображенням символу або знаку закодовані ідеї, вірування, погляди, смаки. Вміння розшифровувати символічні візерунки, знання семантичної мови, вміння оперувати нею на практиці, сприяє формуванню образного мислення студентів, а через це формуванню в них національних цінностей.

Як стверджують етнографи і мистецтвознавці, значення кольору у візерунку чи орнаменті пов'язане з традиціями, які сформувалися та існували

тривалий історичний період. Під час виконання практичних завдань студенти мають усвідомлювати, що сучасна кольорова символіка базується на “...асоціативності кодових принципів і містить відповідні символи з геральдики, теології, психолого-емоційні поняття, поетичні метафори” [150]. Кольорове рішення композиції характеризується певним поняттям пізнавального або емоційно-виражального плану, а тому виконує комунікативну, пізнавальну та виражальну функції. Саме виражальна функція впливає на художню образність створених студентам макетів та декоративно-ужиткових виробів, викликаючи у них позитивні емоції та естетичну насолоду.

Дуже важливими у формуванні національних цінностей є заняття-зустрічі з цікавими людьми, народними майстрами та умільцями, огляд їхніх виставок. Важливе значення відіграють організовані екскурсії, експедиції, виставки, конкурси тощо. Такі заходи дають змогу ознайомитись з творчістю талановитих співвітчизників, чия діяльність була спрямована на дбайливе збереження народного мистецтва та культури.

Досвід роботи з майбутніми вчителями трудового навчання доводить, що залучення студентів до вивчення української народної архітектури, інтер’єрів та народної побутової культури із застосуванням таких засобів формування національних цінностей у особистості, як організація екскурсій у краєзнавчий музей, у музей народної архітектури, опрацювання літератури, що містить народознавчий компонент тощо, стає справою, що відповідає потребам студентської молоді. Це пояснюється тим, що праця виховує саме тоді, коли вона сприймається як потреба, а не як повинність.

Формування національних цінностей у студентів здійснюється у взаємозв’язку з вихованням у них духовності – життєво важливих ідей, ціннісних орієнтацій, переконань, поглядів. При цьому майбутні фахівці стають суб’єктами духовної діяльності, завдяки якій розширюються горизонти національної свідомості особистості.

Значний потенціал у формуванні національних цінностей мають народні українські побутові звичаї та обряди. Вони мають великий вплив на студентів,

формують в них національний тип поведінки, спосіб життя. На практичних заняттях спецкурсу “Макетування українського народного житла та оформлення його інтер’єру” організуються інсценовані українські обряди, що пов’язані з народними святами або побутовими звичаями та традиціями українців. Проведення таких заходів сприяє вільному спілкуванню викладачів та студентів, несе позитивний емоційний заряд. До того ж, прийнявши одного разу участь у подібному святі майбутній вчитель трудового навчання зможе репродукувати або самостійно розробити подібний сценарій свята, чим сприяє вихованню дітей, передачі національних традицій, звичаїв та обрядів, а значить складе умови для формування національних цінностей у підростаючого покоління.

Такий засіб формування національних цінностей сприяє позитивному ставленню до народних традицій, звичаїв, обрядів та української культури в цілому, а саме, пошани до її витоків, її використання паралельно із засвоєнням надбань інших культур.

Формування національних цінностей у майбутніх вчителів трудового навчання повинно опиратися на міцні знання національного, духовного, морального, матеріального та культурного надбання народу. У зв’язку з цим необхідно розвивати в них пізнавальну активність. Механізмом розв’язання такого завдання виступає процес активізації діяльності, тобто впровадження такої системи засобів, форм та методів, які спрямовані на розвиток пізнавальної активності студентської молоді з метою формування в них національних цінностей. Методологічний принцип психології про єдність свідомості (в основу якої покладені ціннісні орієнтації особистості) й діяльності стверджує: свідомість формується лише в діяльності, а тому й цінності також формуються в процесі діяльності.

Розробленою нами методикою формування національних цінностей передбачено ввести у викладання спецкурсу “Макетування українського народного житла та оформлення його інтер’єру ” комплексу завдань, які повинні виконувати як навчальну, так і виховну функції. Всі ці завдання мають

загальну мету – розробку та збирання навчально-методичного матеріалу для майбутньої професійної діяльності в школі. Зміст навчальних завдань передбачає:

- дослідження та збирання орнаментів, декоративно-ужиткових виробів для оформлення приміщень об'єктів народної архітектури;
- дослідження та збирання візерунків для оздоблення хатнього начиння;
- вивчення конструктивно-оздоблювальних елементів української хати в різних регіонах України;
- історичне виникнення та розвиток української семантики;
- вивчення технологій виготовлення та оздоблення хатнього начиння українців;
- визначення місця та способів розміщення елементів інтер'єру.

Виконуючи ці завдання, студенти мають можливість прослідкувати вплив на українське народне житло таких чинників, як природно-географічні умови, культурна спадщина попередніх поколінь, культурний взаємозв'язок та взаємовплив інших народів, мистецькі здібності місцевого населення, розвиток технологій промислів та ремесел, спосіб життя та основні заняття населення, особливості релігій та норм поведінки. Під час вивчення українського народного житла та регіональних особливостей інтер'єрів студенти простежують спадковість явищ духовної та матеріальної культури з сивої давнини до сучасних днів. Вивчаючи їх, треба звертати увагу майбутніх вчителів, спираючись на археологічні матеріали, живопис, літературні джерела, фольклор тощо. Навчально-виховний процес треба спрямовувати на знаходження студентами відповідей на запитання: чим можна пояснити виникнення регіональних особливостей в архітектурі українців, які ці особливості, у чому їх відмінність, чим вони зумовлені, як відрізняються традиції оздоблення інтер'єрів різних етнокультурних регіонів України, що на це впливає, що означають такі відмінності.

Самостійна робота студентів займає у розробленій нами методиці важливе місце та спрямована на пошуково-дослідну роботу. Тематика завдань

пошуково-дослідної роботи студентів пов'язана з побутовою культурою та народним мистецтвом українського народу.

З метою найкращого опанування вище зазначених завдань, ми пропонували студентам відшукувати та досліджувати зразки старовини (вишивка, художня обробка металу, тканини, деревини, прикраси, народний одяг) у музеях, у сільській місцевості або у відомих місцях, де можна знайти залишки українського побуту та народної архітектури.

При цьому ми пропонували досліджувати орнаментику, колористику, семантику та техніку виконання виробів, що відносяться до українського народного мистецтва.

Справа в тому, що архітектура й ткацтво, вишивка та різьба, кераміка та розпис окремої зони мають глибокий взаємозв'язок. Вони – як усі види мистецтва – різні грані єдиного цілого. Недарма методика сучасної науки про народне мистецтво передбачає необхідне залучення до вирішення дослідницьких завдань матеріалів усної творчості, звичаїв, повір'їв, широке використання інструментарію суміжних дисциплін [150].

Подібний збір навчально-методичного матеріалу сприяє вивченню традицій, звичаїв, стимулює творчу уяву студентів, спонукає до вивчення особливостей національної символіки та надихає на нові ідеї у композиційних рішеннях.

Українська народна хата – це особливість культури окремого регіону. За оздоблювальними елементами екстер'єру та інтер'єру хати можна чимало цікавого дізнатися про її мешканців: про вік, рід заняття, сімейний стан, кількість дітей, зрозуміти чи є у хаті дівчата або хлопці на виданні. До того ж вважається, що колір і орнамент мають магічну силу, яка покликана захищати здоров'я людини, оберігати її від лиха, надихати на чисті, добрі думки та вчинки. Опрацьовуючи, зібрані зразки народного мистецтва та української побутової культури, студентська молодь вчиться читати у семантичних закодованих текстах візерунків та орнаментів розповіді про важливі події

суспільного або власного життя, інформацію про норми поведінки та моральний кодекс нації.

Під час дослідно-пошукової роботи майбутнім учителям трудового навчання рекомендується звертатися до викладачів народознавства та історії, користуватись порадами музейних працівників у класифікації зібраного етнографічного матеріалу. Таким чином організована робота дає можливість ознайомити студентів з межами етнографічних районів, складом населення, житлом, поселеннями, обрядами, святами, народними художніми ремеслами.

У процесі виконання завдань студенти починають краще розуміти, що саме їм необхідно звертати увагу на вивчення витоків народної культури, саме вони повинні досконало володіти багатьма техніками українських народних ремесел, знати особливості оздоблення виробів народного побуту, а також знати історію України.

Під час дослідно-пошукової роботи студенти навчаються паспортизувати зібрані матеріали, які відображають назву виробу, місце його знахідки, дату виконання, автора виробу, орнаменту, колористику та техніку виконання, матеріал та призначення виробу. Крім цього майбутні вчителі замальовують орнаментальні композиції з посуду, рушників, килимів, розпису на стінах та пічках; замальовують декоративні форми меблів, архітектурних елементів, звертають увагу на техніку їх виконання.

Замальовані студентами елементи народної архітектури, візерунки на меблях, оберегах та інших речах хатнього начиння використовуються студентами під час проведення уроків з трудового навчання у період проходження практики, для складання орнаментальних композицій, моделювання або оздоблення одягу, оформлення інтер'єру шкільних приміщень.

Працюючи із зібраним матеріалом, майбутні фахівці опановують мистецтво читання в семантичних знаках подій суспільного життя. Досліджуючи їх смислове значення, вони без сторонньої допомоги складають композиції, які стають оберегами у їх домівках. До того ж, на заняттях з

методики викладання обслуговуючою праці зібраний навчально-методичний матеріал стає доцільним для розробки планів-конспектів уроків.

Аналізуючи зібрані речі української старовини, студенти мають можливості з'ясувати як здобутки матеріальної культури впливають на духовний світ людини. Чим більше виробів будуть оточувати особистість, тим сильніше вона буде пронизана духом української ідеї, тим міцніше в неї будуть сформовані національні цінності та зросте бажання створювати своїми руками прекрасні вироби у народному стилі.

Спілкування студентів з творами народної давнини, їх участь у процесі виготовлення декоративно-ужиткових виробів сприяє формуванню моральних якостей, які генетично пов'язані з українськими традиціями морального виховання.

Спецкурс “Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру” завершується підсумковим заняттям, на якому організовується виставка залікових робіт студентів. Метою цього заняття є демонстрування майстерності студентів. Якість макетів та їх відповідність до особливості зведення та оздоблення житла обраного регіону оцінює студентська група.

Для проведення оцінювання рівня виконавчої майстерності майбутніх вчителів трудового навчання нами запроваджуються заняття-захисти залікових робіт, які спрямовані на узагальнення та систематизацію вивченого матеріалу. Під час оцінки виробів-макетів, треба намагатися від студентів, щоб їх відгуки мали об'єктивний та доброзичливий характер. Студенти повинні бачити роботу у комплексі відповідних критеріїв і називати, перш за все, позитивні якості учасників художньо-трудової діяльності.

Допомагати об'єктивно оцінювати виріб, можна лише у випадку надання можливості студенту свідомо та послідовно виконувати завдання, а для цього необхідно розробити інструкційну та технологічну карту на виготовлення обраного макету житла певного регіону України.

На основі аналізу результатів дослідно-експериментальної роботи нами розроблені методичні рекомендації щодо формування національних цінностей

студентської молоді в процесі опанування українською народною культурою, а саме:

- широко використовувати в навчально-виховному процесі вузу українську побутову культуру та знайомити студентів із працями відомих українських педагогів, мистецтвознавців, етнографів, культурологів тощо;
- висвітлювати в навчальних програмах факультету підготовки вчителів трудового навчання українську народну спадщину;
- впроваджувати нові навчальні програми з трудового навчання, побудовані на національній основі, готувати майбутніх учителів щодо їх реалізації;
- озброювати студентів методикою викладання уроків з трудового навчання, коли на заняттях інтегруються знання про побут українців, національну культуру та народні художні ремесла;
- використовувати студентами цінності української народної культури у професійній діяльності, роботі гуртків з трудового навчання, самовираженні в творчості;
- поєднувати навчання майбутніх вчителів з їх творчістю по залученню школярів до вивчення української народної побутової культури тощо.

2.3. Дослідно - експериментальна оцінка сформованості національних цінностей студентів в процесі опанування українською побутовою культурою

У перебігу дослідно-експериментальної перевірки запропонованого нами змісту й методики використання спецкурсу “Макетування українського народного житла та оформлення його інтер’єру”, в основу якого покладено вивчення української народної побутової культури, з метою формування національних цінностей у студентів, проведеної протягом 1999-2003 навчальних років, виявлено ефективність розробленої системи. Під час формуючого експерименту було досягнуто професійної спрямованості підготовки вчителів трудового навчання на засадах українського народного

житла. Дослідженням виявлено об'єктивну картину підвищення рівня сформованості їх національних цінностей в умовах апробації українською побутовою культурою, зокрема українських народних ремесел та промислів під час художньо-трудової діяльності у педагогічному вузі. Порівняння одержаних даних з показниками констатуючого експерименту дало змогу зробити висновок про ефективність розробленого спецкурсу та підходів до збагачення змісту професійної підготовки вчителів трудового навчання українознавчим компонентом.

Результативність проведеної роботи визначалася за уявленнями особистості про національний образ українця, його духовно-моральні якості, про українську націю, про Україну як незалежну державу, про родину. Успіх у формуванні національних цінностей майбутніх вчителів трудового навчання визначався доцільним поєднанням теоретичних і практичних занять, цілісною системою пізнавальної та творчої діяльності студентів у галузі засвоєння української побутової культури і народного мистецтва.

Формуючий експеримент показав ефективність спецкурсу “Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру”, впровадження якого сприяло ознайомленню студентів із побутовою культурою українців, усвідомленню майбутніми вчителями трудового навчання пізнавального, виховного та культурологічного значення народного житла і тих ремесел та промислів, що його утворюють і на цій основі – формуванню в них національних цінностей.

Формуванню духовності майбутніх учителів трудового навчання сприяло поєднання навчання з народним мистецтвом, залученням до вивчення української народної побутової культури.

Експериментальне дослідження ефективності застосування розробленого нами підходу до збагачення змісту професійної підготовки цінностями української побутової культури та спецкурсу проводилося впродовж 1999 - 2003 рр.

Рівень виділених параметрів визначався шляхом порівняння показників, отриманих до формуючого експерименту і після нього. У жовтні 1999 року було зроблено констатуючі зрізи, які показали стан сформованості національних цінностей у студентів до проведення формуючої дослідно-експериментальної роботи. Наслідки формуючої дослідно-експериментальної роботи, яка проводилась в 1999-2003 рр., відображені у підсумкових контрольних зрізах 2003 року.

Для порівняння були проведені зрізи рівнів сформованості національних цінностей в контрольних групах Миколаївського педінституту та Харківського педуніверситету імені Г.Сковороди, які працювали за традиційними державними навчальними планами і програмами. Контрольні зрізи, проведені в цих вузах у вересні 2003 р., за результатами істотно не відрізняються від даних, одержаних у 1999-2003 рр. у Бердянському державному педуніверситеті, тобто до моменту проведення формуючого етапу експерименту.

Результати формуючої дослідно-експериментальної роботи свідчать, що ця робота сприяла підвищенню рівнів професійної культури та майстерності учителів трудового навчання, що вплинуло на рівень сформованості їх національних цінностей (див. таблицю 2.8).

Якщо порівняти показники, що одержані в експериментальних групах до початку формуючого експерименту і після його проведення, то можна виявити очевидні суттєві зміни у засвоєнні студентами знань про українське народне мистецтво та побутову культуру, які вони отримали під час вивчення спецкурсу. До того ж красномовними є показники у контрольних групах, в яких зростання цих показників не значне і, напевно, більш за все пов'язане із самоосвітою окремих студентів, що самі бажали розширювати свої знання у галузі народної культури та побуту українського народу.

З таблиці видно зростання високого та середнього рівнів (майже у тричі) та зменшення низького рівня засвоєння української побутової культури, зокрема, народних художніх ремесел в експериментальних групах. У процесі реалізації експериментального спецкурсу і комплексного підходу збагачення

змісту професійної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання не тільки поглибилися знання з українського побуту і культури й підвищилася техніка виконання виробів у традиціях народних ремесел, але й зріс рівень емоційних переживань під час спілкування з виробами народного мистецтва, з'явився досвід опанування духовно-моральними якостями українців, які з часом ставали власними рисами характеру особистості. Крім того, опанувавши національні цінності народних ремесел, у студента з'являлися реальні здобутки у практиці їх використання. Кількість студентів, які були охоплені експериментом і за власним бажанням проводили під час педагогічної практики виховні заходи з використанням елементів української побутової культури зросло з 9% до 73,2%.

Таблиця 2.8.

Динаміка оволодіння студентами українською побутовою культурою та народними художніми ремеслами (за наслідками констатуючого і формуючого експериментів, у %)

Критерії	Рівні опанування											
	Експериментальні групи						Контрольні групи					
	Констатуючий зріз			Контрольний зріз			Контрольний зріз			Контрольний зріз		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Когнітивний	6,9	30,6	62,5	32,3	54,8	12,9	7,1	30,5	62,4	9,3	31,9	58,8
Емоційно-ціннісний	14,9	49,3	35,8	30,2	50,0	19,8	15,9	51,6	32,5	17,4	55,0	27,6
Діяльнісно-практичний	10,4	20,7	62,6	30,1	42,4	27,5	10,2	19,9	69,9	11,1	20,9	68,0
Трансляційний	5,3	15,2	77,7	15,9	30,3	53,8	4,7	18,2	77,1	5,2	20,2	74,6
Середній Показник	12,9	28,9	58,2	27,8	44,4	27,8	9,5	30,1	60,4	10,8	32,0	57,2

Збагачення змісту професійної підготовки майбутнього вчителя трудового навчання, а саме змісту художньо-трудової діяльності українською побутовою культурою та народним мистецтвом сприяло підвищенню зацікавленості студентів до явищ української культури. За показниками когнітивного критерію

87,7% майбутніх фахівців виявили високий і середній рівні опанування народною побутовою культурою, глибокі знання українських ремесел та промислів, тоді як до формуючого експерименту найвищий і середній показники знань народних традицій, звичаїв в оформленні та зведенні житла склали лише 37,5%. Якщо до початку формуючого експерименту особливої різниці в знаннях побутової культури українського народу серед студентів експериментальних та контрольних груп не було, то формуючий експеримент виявив зростання цього показника у експериментальних групах.

Результати анкетування та бесід свідчать про те, що студенти внаслідок вивчення спецкурсу зрозуміли та високо оцінили виховні функції української побутової культури. Наприклад, до експерименту такі функції української побутової культури, як пізнання історії України, формування патріотизму, відданість рідній землі, народу, виховання нового покоління, формування найкращих національних духовно-моральних якостей називали на молодших курсах – 21,9%, на передвипускному – 52,9%, на випускному – 62,9%, то за результатами підсумкового зрізу формуючого експерименту ця кількість студентів становила: на молодших курсах – 31,2%, на передвипускному – 64,9%, на випускному – 96,9%. Такі показники, безумовно, свідчать про підвищення зацікавленості учнівської молоді народною побутовою культурою.

Застосування українознавчого компоненту у дослідно-експериментальній роботі сприяло засвоєнню студентами того, що український побут, а саме зведення і оформлення житла та вивчення народних художніх ремесел, які для цього необхідні, орієнтує майбутнього вчителя на творчу працю з виховання молодого покоління, формування у нього національних цінностей. Так, якщо констатуючий експеримент виявив тільки 12,7% таких студентів, то цю ж властивість за наслідками формуючого експерименту визначили 79,2% студентів експериментальних груп. Кількість тих, хто вважає, що українська побутова культура та народне мистецтво виховують людяність, працелюбність, щиросердність, доброзичливість та інші духовно-моральні якості особистості, зросла з 29,3% до 84,8%. Те, що вивчення української побутової культури та

залучення до народних художніх ремесел стимулює й задовольняє духовні потреби особистості визнає 53,1% після контрольного зрізу, проти 13,4%, які визначали це на початку формуючого експерименту.

За наслідками проведеної дослідно-експериментальної роботи за показниками емоційно-ціннісного критерію був виявлений лише один студент, який стверджував, що вивчення української побутової культури та залучення до занять народними художніми ремеслами нічого не дає йому для розвитку власної особистості та викликає байдужість, навіть жаль від спілкування з нею. Стали співпереживати народні художні символи 87,8% (на початку експерименту таких було 31,3%), 85,6% правильно назвали особливості українських обрядів у зведенні та оформленні житла, 91% змогли визначити основні моральні якості народних звичаїв, обрядів та традицій, що пов'язані з побутом українців.

За показниками діяльнісно-практичного критерію зазнала значної динаміки професійна підготовка майбутнього вчителя трудового навчання до роботи у гуртках народного декоративно-прикладного мистецтва, до готовності формувати в учнях національну самосвідомість. Якщо до початку формуючого експерименту тільки 12,9% студентів володіли основними методами проведення занять з вивчення народних ремесел або декоративно-прикладного мистецтва, то дослідно-експериментальна робота дозволила поліпшити ці показники до позначки – 89,15%. Застосовувати у виховній роботі традиції та звичаї української побутової культури намагалися 93,9% студентів, тоді як на початку ця цифра складала – 31,2%. Свої технологічні уміння та знання у галузі народних художніх ремесел поліпшила значна кількість студентів експериментальних груп. Ці показники складають – 87,3% наприкінці експерименту та 41,9% – на початку. Тільки після експерименту студенти змогли повно назвати ужиткові речі хатнього начиння, розпізнати в якій техніці вони виготовлені, до якого виду ремесла належать. Вони без зайвих зусиль могли розташувати всі речі по місцях українського інтер'єру і з впевненістю

розповісти, яке місце займає кожний предмет інтер'єру у духовному житті мешканців оселі.

За показниками трансляційного критерію особливо зріс показник уміння складати оригінальне творче завдання з народознавчим компонентом з урахуванням програми з трудового навчання загальноосвітньої школи. Так, на початку експерименту таких студентів було виявлено лише 14,6%, а на момент його закінчення – 76,3%. Також значної динаміки зазнали вміння студентів оформляти кабінет трудового навчання за традиціями оздоблення інтер'єрів окремих регіонів України. Цей показник збільшився з 8,3% до 44,7%.

Підвищення рівня обізнаності побутової народної культури студентів шляхом введення у навчальний матеріал деяких професійно спрямованих дисциплін українознавчого матеріалу, залучення до художньо-трудової діяльності, яка заснована на вивченні народних художніх ремесел та опанування розробленого дисертантом спецкурсу сприяло формуванню національних цінностей майбутніх вчителів трудового навчання.

Аналізуючи отримані дані під час формуючого експерименту, треба звернути увагу на значні зрушення у формуванні ціннісних орієнтацій, які є відображенням ставлення студентів до надбань народу, а, значить, виступають одним з показників сформованості національних цінностей особистості. Результати проведених нами бесід, анкетувань, спостережень дали змогу виявити тенденцію того, що проведена дослідно-експериментальна робота спонукає особистість до національного самовиховання. Проведена робота сприяла вихованню історичної пам'яті, поглибленню знань про народ, його життєвий уклад, побут, культуру, формуванню національних цінностей, патріотизму, любові до Батьківщини. За період проведення дослідно-експериментальної роботи на 18,6% збільшилась кількість студентів, яка сенс свого життя стала вбачати у служінні Україні, у дружній сім'ї, у ствердженні в суспільному житті ідеалів добра, краси та злагоди. Доброту, щирість, милосердя, доброзичливість та інші гуманістичні якості, стали цінувати у людях 82,4% (до початку експерименту – 65,3% студентів), повагу до членів

родини – 98,8% (64,1%), працелюбність – 41,5% (30,4%), дотримання толерантності – 52,7% (35,4%).

Користуючись розробленими нами критеріями сформованості українських духовно-моральних якостей у майбутнього вчителя трудового навчання, ми встановили рівні сформованості національних цінностей на декількох етапах проведення дослідно-експериментальної роботи, які були зведені у таблиці 2.9.

Як видно з наведених результатів, наслідки експерименту показали суттєві зміни у такому складному психічному утворенні особистості як національна самосвідомість, що визначило ціннісні орієнтації майбутнього вчителя трудового навчання та рівні сформованості його національних цінностей.

Таблиця 2.9.

Результати формування національних цінностей у студентів на етапах проведення дослідно-експериментальної роботи (у %)

Критерії оцінки рівнів сформованості національних цінностей особистості	Рівні формування національних цінностей											
	Експериментальні групи						Контрольні групи					
	Констатуючий зріз			Формуючий зріз			Констатуючий зріз			Формуючий зріз		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Когнітивний	17,4	28,7	53,9	34,2	45,1	20,7	16,8	28,5	54,7	17,4	30,9	51,7
Емоційно-ціннісний	22,7	23,2	54,1	40,4	49,1	10,5	20,5	24,5	55,0	20,9	26,7	52,4
Діяльнісно-практичний	10,2	16,0	73,8	20,9	34,3	44,8	14,3	19,6	66,1	16,1	23,5	60,4
Трансляційний	7,6	26,3	66,1	16,5	49,7	33,8	10,1	30,0	59,9	11,0	34,3	54,7
Середній показник	14,4	23,6	62,0	28,0	44,6	27,4	15,4	25,7	58,9	16,4	28,9	54,7

Якщо порівняти результати констатуючого та формуючого експериментів, а також дані контрольних зрізів, то можна зробити висновок про те, що запропонована нами система створює сприятливі умови для формування національних цінностей особистості майбутнього вчителя трудового навчання, поглиблює знання студентів з історії, побуту та культури українців, а також вдосконалює їхні уміння та навички у галузі технологічних прийомів, які характерні для художньої обробки будь-яких матеріалів, що властиві українським художнім ремеслам.

Дослідження підтвердило наше передбачення про позитивний вплив української народної побутової культури на духовний світ особистості, на процес формування національних моральних рис характеру. У результаті проведення експерименту у студентів змінилося ставлення до рідної культури, народу, Батьківщини у кращій бік.

З таблиці 2.9 видно, що наслідки формуючого експерименту показують значний приріст усіх параметрів, що характеризують рівні сформованості національних цінностей. Результати експерименту виявляють позитивні зрушення в усвідомленні майбутніми вчителями трудового навчання національних ознак, ідеалів, духовних цінностей українців, проблем та перспектив розвитку української спільноти. Ці результати свідчать про те, що за показниками когнітивного критерію після формуючого експерименту відбувся перерозподіл показників студентів із низьким, середнім та високим рівнями сформованості національних цінностей. Динаміку когнітивного показника ми відобразили на рисунку 2.3.

Високий рівень сформованості національних цінностей у майбутніх вчителів трудового навчання за наслідками констатуючого експерименту склав 17,4%, а за наслідками формуючого – 34,2%. Різниця показників середніх рівнів склала 16,4% (показник констатуючого експерименту – 28,7%, формуючого – 45,1%). Студентів, які не оволодівають національними цінностями, не виявляють ініціативи щодо їх пізнання, не усвідомлюють своєї причетності до української нації зменшилось на 33,2% (з 53,9% до 20,7%). Показники, що на

засвоєння історії розвитку української побутової культури, народних художніх ремесел, побутових традицій та звичаїв, морально-духовних цінностей українців свідчать про те, що студентів з низьким рівнем сформованості національних цінностей за наслідками експерименту зменшилось у 2,6 рази.

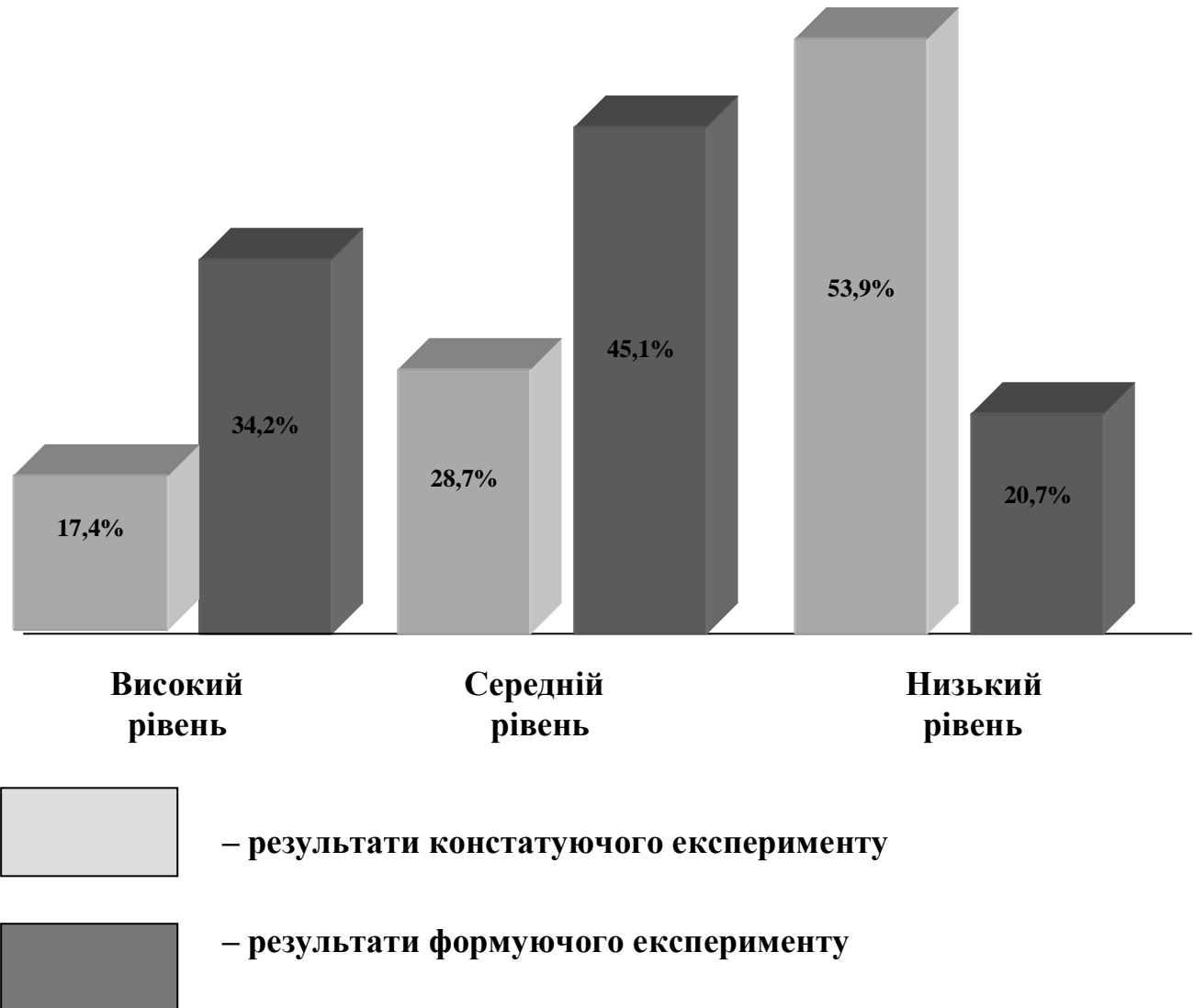

Рис. 2.3. Стан сформованості у студентів національних цінностей за показниками когнітивного критерію (у %)

Разом з тим нами було зафіксовано той факт, що студенти засвоїли лише ті відомості про народні традиції, що пов'язані із зведенням житла та оформлення його інтер'єру, яким приділялася увага на лекціях або видавалися завдання на самостійне вивчення. Не було під час дослідження визначено додаткової інформації у студентів стосовно побутових звичаїв, якими був наповнений зміст спецкурсу "Макетування народного українського житла та

оформлення його інтер'єру". Однак, більшість студентів із зацікавленістю оволоділи цим навчальним матеріалом, внаслідок чого почали дотримуватися побутових традицій та звичаїв у повсякденному житті і застосовувати отримані знання у своїй педагогічній практиці (такий показник збільшився на 29,6%).

За показниками емоційно-ціннісного критерію має місце зростання високого та середнього показників сформованості національних цінностей у студентів – майбутніх вчителів трудового навчання. Таку динаміку емоційно-ціннісного критерію ми відобразили у рисунку 2.4.

Наведена нами діаграма вказує на очевидне зростання у студентів високого та середнього рівнів сформованості національних цінностей. Покращилося їх ставлення до народних звичаїв, традицій та обрядів, підвищилася зацікавленість народним мистецтвом та побутовою культурою. З'явилася впевненість в їх виховних можливостях у формуванні національної свідомості в учнів.

За результатами анкетування, співбесід із студентами експериментальних груп, можна зробити висновок про те, що після проведення експерименту більшість респондентів (89,5%) позбавилася важких психологічних бар'єрів, що заважали їм усвідомлювати свою приналежність до української нації, виявила значне підвищення інтересу до історії та культури рідного народу, вболівання за духовне життя суспільства. У цих студентів зросло почуття національної гордості, усвідомлення сили національної культури, які є важливими основами волі до життя та творіння, вічними джерелами бажання рухатися уперед.

Аналіз діаграми (рис. 2.4) засвідчує, що на початку формуючого експерименту більша частина студентів мали низький (54,1%) та середній (23,2%) рівні сформованості національних цінностей та лише 22,7% студентів був притаманний високий рівень розвитку цієї якості. Після завершення дослідно-експериментальної роботи ці показники відчутно змінилися в бік збільшення високого та середнього рівнів. Так, показник високого рівня збільшився на 17,7% і склав 40,4%, середній збільшився на 25,9% і показав результат у 49,1%, а низький рівень зменшився на 43,6% порівняно з

результатами констатуючого експерименту. Такі дані свідчать про те, що студенти з низьким рівнем сформованості національних цінностей значно змінили своє ставлення до українського народного мистецтва, побутової культури, ролі традицій та звичаїв українців у передачі морально-духовних цінностей наступним поколінням.

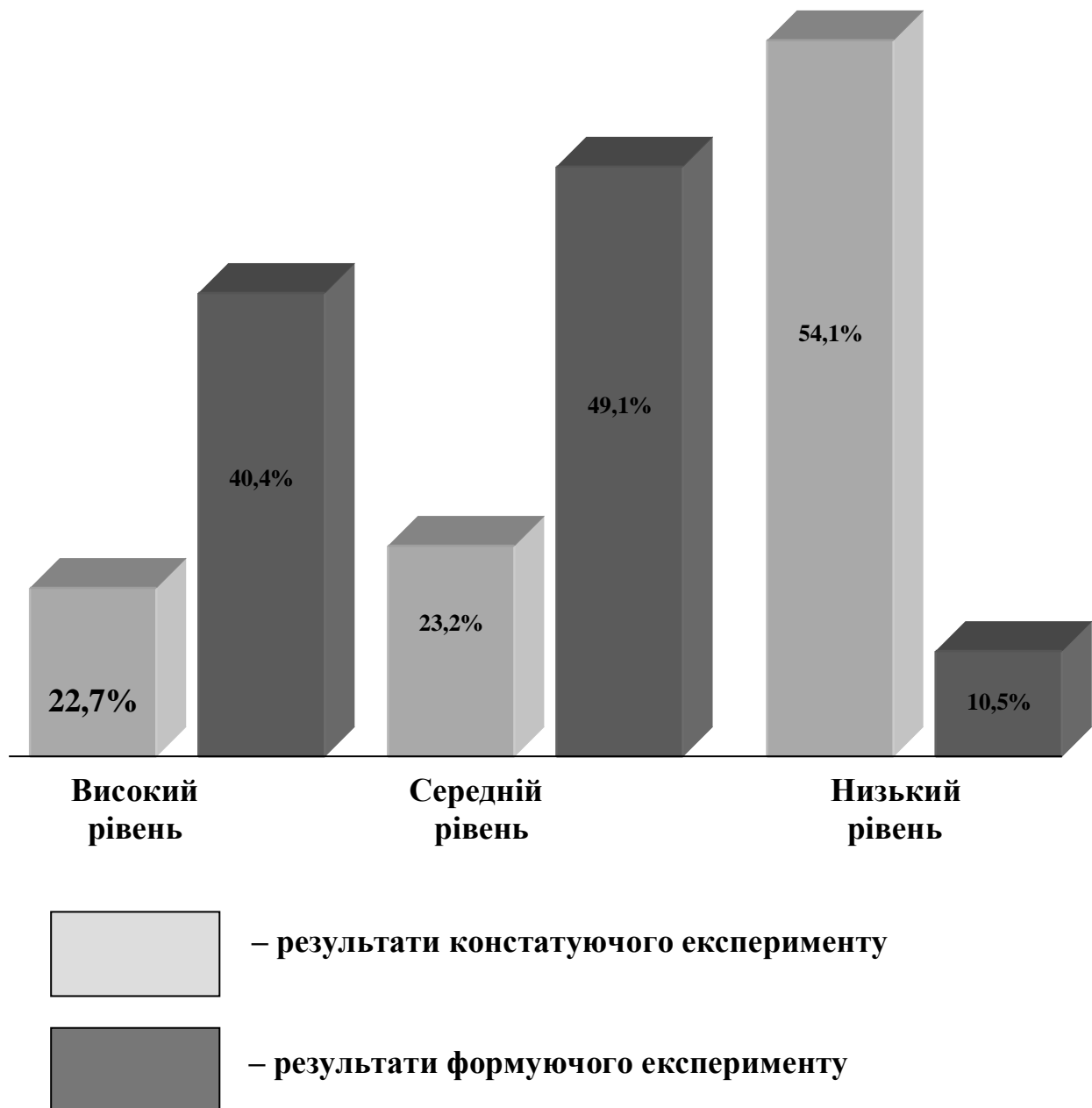

Рис. 2.4. Стан сформованості у студентів національних цінностей за показниками емоційно-ціннісного критерію (у %)

Під впливом експериментальної програми майбутні вчителі збагнули роль вивчення українського побуту та народного мистецтва. Після проведення експерименту зменшилася на 23,1% кількість осіб, яка не сприймала національну ідею, нехтувала українською духовністю. Однак, ми виявили і той факт, що залишається значна кількість студентів (43%), які байдуже ставляться до фактів наруги над гідністю українського народу.

Як свідчать результати формуючого експерименту у студентів відзначається позитивна динаміка у бажанні та прагненні дотримуватися українських народних звичаїв, традицій та побутових обрядів. Такий показник зріс з 27,6% до 69,5%.

Необхідність формувати національні цінності у школярів виявили намір 39,6% опитаних, тоді як на початку експерименту цей відсоток складав лише 19,1%.

Після завершення експерименту зменшився відсоток студентів, що не ідентифікували себе з українським народом. За наслідками експерименту їх стало 19,3%, тоді як до початку дослідної роботи цей відсоток налічував 36,5%.

Ставлення студентів до художніх промислів та ремесел також змінилося. Значеннями символів, різноманітними видами народного мистецтва стали цікавитись на 31,2% студентів більше. Удосконалювати та поповнювати свої знання та вміння в цій галузі виявили бажання ще 26,9%. Відчувати та читати закодованій у національних орнаментах і малюнках зміст народної духовності навчилися за наслідками експерименту 74,5%. У порівнянні з даними констатуючого експерименту таких студентів було лише 22,6%.

Певні зміни відбулися у відповідях студентів на питання анкет. Так, наприклад, на запитання: “Чи властива Вам така риса національного характеру, як гостинність?” на початку експерименту відповідь “так” дали 29 студентів, а по його завершенню вже – 41 студент. На питання: “Чи знаєте Ви призначення рушників в інтер’єрі української хати?” позитивних відповідей збільшилося до позначки 253 особи, тоді як не знали відповіді на це питання на початку експерименту 79% опитаних студентів.

Збільшилася кількість студентів, яка стала сприймати красу національної культури (83%). Ці студенти стали отримувати задоволення від її сприймання, з'явилася усвідомлена потреба у спілкуванні з етнокультурою, бажання її приумножувати та передавати наступним поколінням. Так, наприклад, на запитання: “Що Вам дає спілкування з народною українською культурою та мистецтвом?” на початку дослідної роботи у 1999 році затруднялися з відповіддю 59,6% опитаних студентів, вказували на естетичне задоволення – 92%. На початку формуючого експерименту у 2003 році перед вивченням розробленого нами спецкурсу на це ж запитання затруднялися з відповіддю 42,3% опитаних, вбачали естетичне задоволення 21,4%, вказували як на спосіб вивчення народного побуту 10%. В кінці експерименту затруднялися з відповіддю 20,1%, вказували на естетичне задоволення 36,4%, виділяли національну культуру та мистецтво як один із способів вивчення історії і побуту українців 16,8%; вважали таке спілкування необхідним заходом у збереження духовних скарбів тисячорічного досвіду рідного народу – 16,4%. Деякі студенти доповнювали свої відповіді на це запитання, вказуючи на відчуття зміцнення волі, віри у себе, як представника відданості цінностям роду, розвиток духовних якостей особистості.

Якщо зіставити наслідки констатуючого та формуючих експериментів, то можна побачити зміни, що відбулися у ставленні майбутніх вчителів до суспільства, до готовності у участі в розбудові української держави. Збільшився відсоток студентів, які позитивно відносяться до незалежності України (62%). Нажаль останні 38% респондентів виявляють байдуже (33%) або негативне (5%) ставлення щодо цього питання.

За наслідками формуючого експерименту збільшилась кількість опитаних студентів (44%), які цінують у людині такі гуманістичні якості, як щирість, правдивість, доброту, чесність, відвертість, надійність, працелюбність, повагу до своїх коренів, почуття національної гордості, патріотизм, моральність. Але нажалі залишилися і такі студенти (34%), які почуття національної гідності, патріотизму, високі моральні принципи вважають менш важливими.

Характерними для цієї категорії студентів є низький рівень культури, в них слабо розвинене почуття обов'язку перед суспільством, особисті інтереси такими респондентами ставляться вище громадських.

Емоційно-ціннісний критерій оцінки сформованості національних цінностей студентів є допоміжним у виявленні ставлення особистості до того, в чому вона вбачає сенс свого життя, що пов'язане з розвитком української нації, як оцінює риси власного характеру, як представника національного менталітету, як оцінює свою поведінку та вчинки.

Результати експерименту показали, що тих студентів, хто прагне поліпшити свій внутрішній світ, покращити свій характер, щоб бути достойним високого звання громадянина України збільшилось з 30,5% до 52,8%. Проте зафіксовано, що їм властиві егоїстичні почуття, які виступають регулятором їхньої поведінки. Ці респонденти з обережністю ставляться до національних цінностей.

Наслідки дослідно-експериментальної роботи вказують на зменшення числа студентів, яким притаманний низький рівень емоційно-ціннісного критерію сформованості національних цінностей. Цей показник зменшився з 54,1% до 10,5%. Проте остання цифра свідчить про те, що залишилась ще значна частина студентів, яким все ж притаманний низький рівень вимог до власної особистості. Цим студентам характерне відмежування себе від української культури, мистецтва, звичаїв, традицій, мови тощо. Вони байдужі до інтересів нації, не збираються свої знання, вміння та навички віддавати задля розвитку Української держави.

Як зазначалося вище, дуже важливим критерієм сформованості національних цінностей особистості майбутнього вчителя трудового навчання є діяльнісно-практичний критерій. Його показники найбільш повно виявили наявність зрушень у духовній сфері особистості, про що свідчить наведена нами діаграма (рис. 2.5).

Діаграма вказує на значне зростання у майбутніх вчителів трудового навчання високого та середнього рівнів сформованості національних цінностей

особистості майбутнього фахівця за показниками діяльнісно-практичного критерію. Так, високий рівень збільшився на 10,7%, середній – на 18,3%. Треба звернути увагу на той факт, що серед цих студентів значна частина докладає чималих зусиль, щоб проявити себе свідомими українцями з високими морально-духовними якостями. Наприклад, коли ці студенти відчують прояв зневаги до рідного народу, глузування над національними рисами характеру або неповагу до побуту, культури та мистецтва українців, вони виявляють непримиренну позицію і намагаються переконати, пояснити та відстояти свої погляди. Цій категорії респондентів характерна участь у підтримці державотворчих процесів суспільства, участь у гуртках українознавчого напрямку, зацікавленість у збереженні скарбів української культури.

З кількості вище визначених студентів більша частина (83,1%) під час педагогічної практики без примушування, за власним бажанням проводили уроки з трудового навчання на базі вивчення українських народних ремесел з урахуванням програми з трудового навчання. Також 79,3% студентів-практикантів експериментальних груп обирали та проводили виховні заходи українознавчого спрямування. Ці ж студенти докладають зусилля у тому, щоб постійно вдосконалювати та поширювати свої знання та вміння у галузі опанування новими видами українських промислів та ремесел, цікавими традиціями, обрядами та звичаями, а також методикою їх викладання та впровадження у навчально-виховний процес. Студентам, що виявили високий рівень сформованості національних цінностей властиве самовиховання, тренування та вдосконалення певних вчинків, дій та якостей, що відповідають нормам української ментальності. Студентам з середнім рівнем діяльнісно-практичного критерію також властиві ці якості, однак вони не чітко виражені і не у кожному разі усвідомлені та носять стихійний характер.

Передбачувані зміни відбулися у професійній культурі студентів. Збільшилася кількість студентів, яка змінила своє ставлення до української побутової культури та народного мистецтва на краще. Збільшилася кількість студентів зацікавлених у вивченні народних художніх ремесел (74,7%).

Зменшилась кількість тих, хто вважав побут українців та їх самобутню культуру меншовартісною (18,3%). Зменшилося й тих, хто не бажав оволодіти техніками художніх ремесел та вивчати народні побутові звичаї, традиції та обряди (34,1%). Але, на жаль, 20,7 % студентів залишилося такими, що продовжують виявляти байдужість до вивчення побутової культури та народного мистецтва і не підпадають під виховні впливи етнопедагогіки.

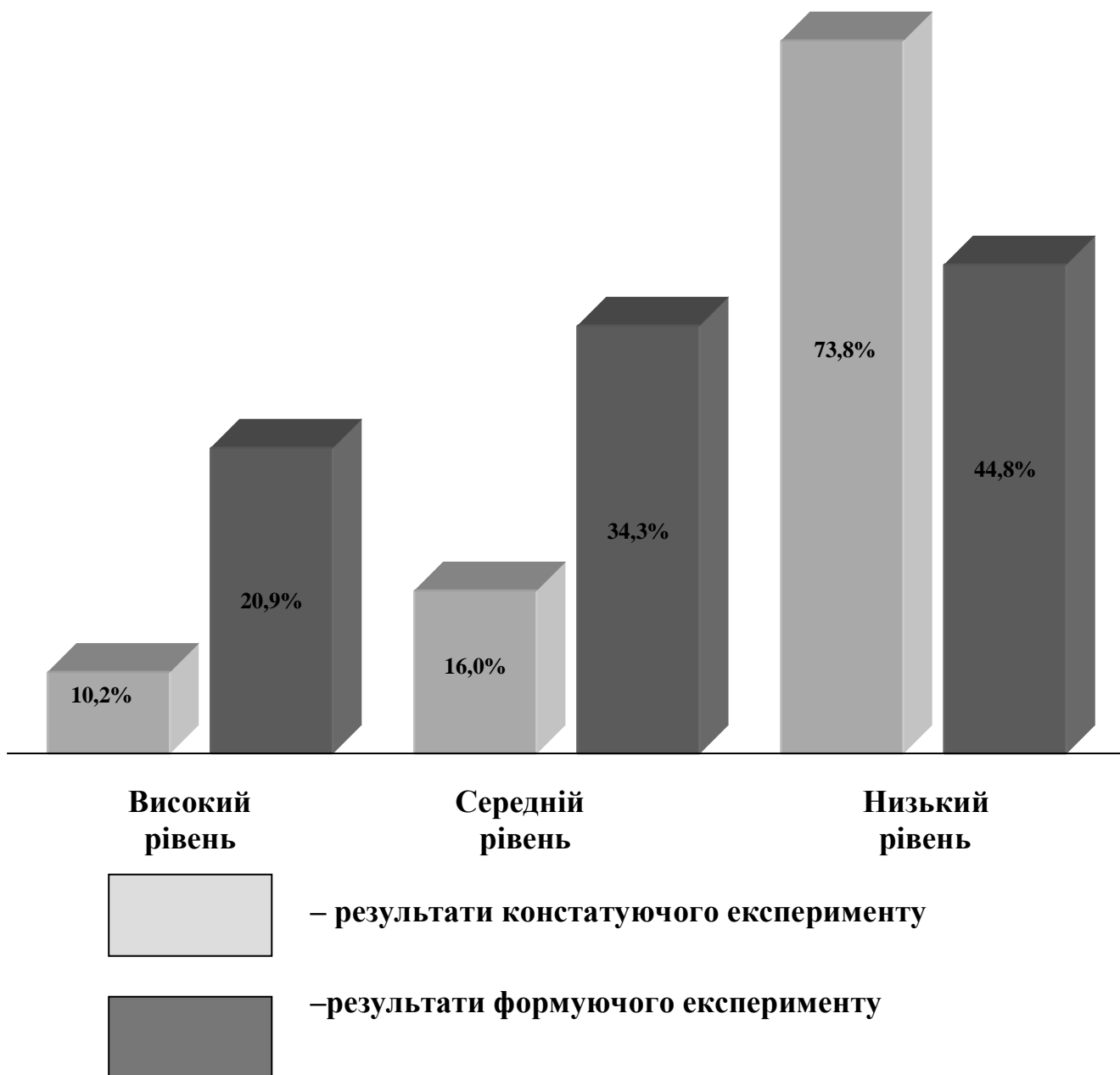
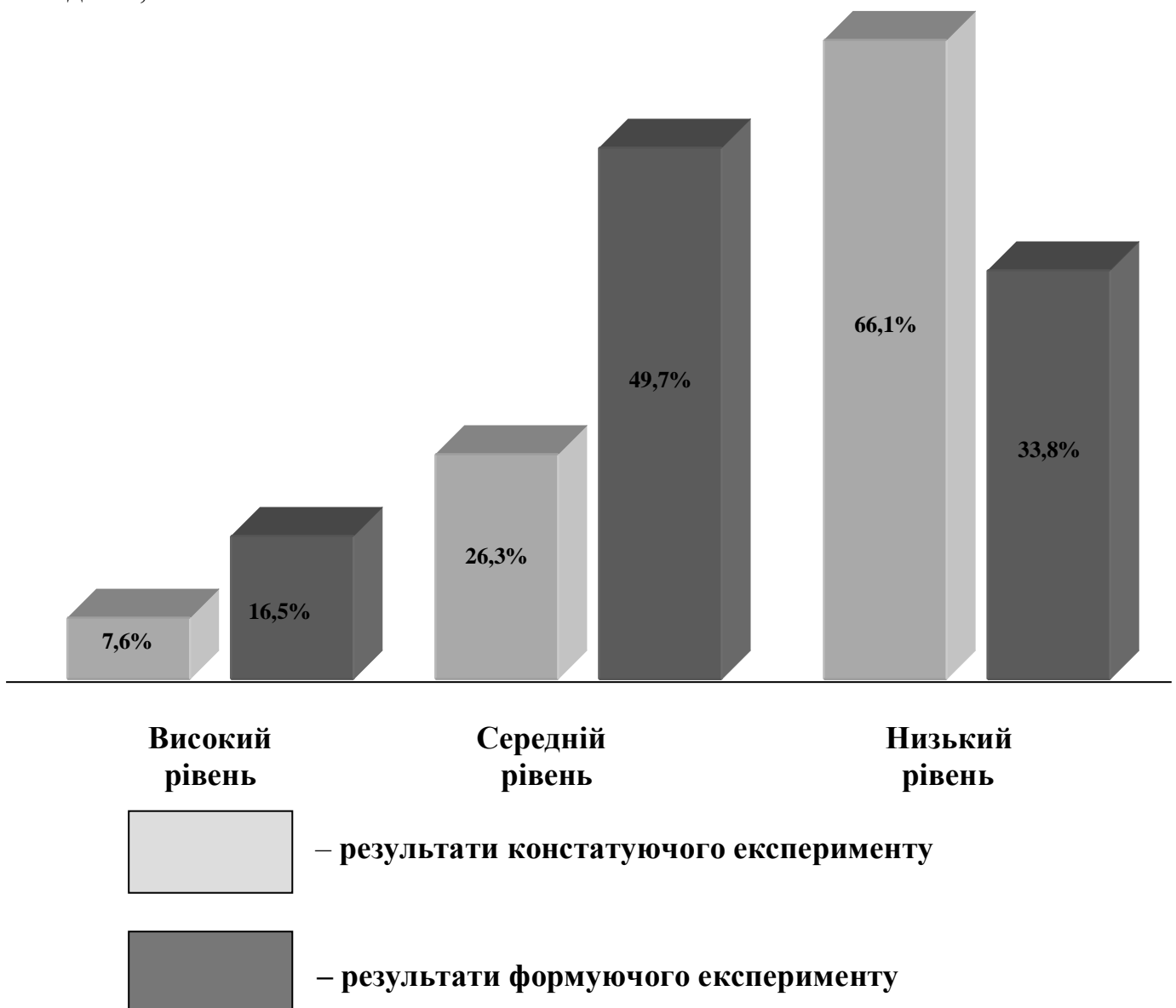

Рис. 2.5. Співвідношення рівнів сформованості у студентів національних цінностей за показниками діяльнісно-практичного критерію(у %)

Останнім критерієм сформованості національних цінностей майбутнього вчителя трудового навчання ми визначили трансляційний критерій. Динаміку змін показників цього критерію ми подаємо на рисунку 2.6.

Діаграма показує зростання у майбутніх учителів трудового навчання високого та середнього рівнів сформованості національних цінностей за показниками трансляційного критерію: відповідно на 8,9% і 23,4%. Також з діаграми видно зменшення низького рівня трансляційного критерію від 66,1% до 33,8%.

Отримані результати свідчать про те, що завдяки дослідно-експериментальній роботі певна частина студентів (66,2%) оволоділа методичними вміннями у сфері формування національних цінностей у

школярів. За даними анкет та спостережень за діяльністю студентів виявлено, що 16,5% студентів експериментальних груп вільно могли скласти творчі завдання з народознавчими компонентами, кваліфіковано представляли навчальний матеріал на основі українських національних побутових традицій, зокрема, для вивчення найбільш розповсюджених українських ремесел: вишивки, ткацтва, карбування, лозоплетіння, писанкарства тощо.

Збільшилася кількість студентів, які зробили перші спроби у проведенні виховних заходів з використанням елементів національних традицій та обрядів. Якщо на початку формуючого експерименту уяву про методіку виховної роботи із застосуванням народних звичаїв показали – 28,6%, а готовність до проведення такої роботи – тільки 8,1% студентів, то після експерименту ці цифри зросли відповідно до 70,3% та 59,4 %.

У прояві морально-духовних цінностей українців перед учнями показали себе 35,9 % студентів (на початку експерименту – 23,8 %). Стали уявляти, як сформувати національні цінності в учнів на уроках трудового навчання - 68,7%, а виявили готовність це робити – 64,3%, тоді як під час констатуючого експерименту ці показники склали 24,9% та 21,3%.

На жаль, після закінчення експерименту, ми виявили 33,8% студентів, які продовжували соромитися українських мораль-духовних якостей, а тому ці ж студенти не бажали і не збиралися формувати національні цінності в собі та виховувати їх в інших. Хоча на запитання: “Коли Ви здатні проявити національні риси характеру?” 12,9% цих студентів відповіли, що під примушенням керівника педагогічної практики або адміністрації школи вони зможуть провести заняття або виховні заклади з метою формування національних цінностей у школярів.

Усунути ці недоліки можна шляхом розширення й удосконалення діяльності майбутнього вчителя трудового навчання в галузі художньо-трудоваї та професійної діяльності, пропаганди народної побутової культури та мистецтва, творення краси і добра.

Після одержання даних за результатами дослідно-експериментальної роботи, ми скористувалися математичними методами для того, щоб вивести середньостатистичні оцінки рівнів сформованості національних цінностей у студентів. Так, високий рівень склав 28,0 %, середній рівень – 44,6 % та низький – 27,4 %.

Співвідношення рівнів сформованості національних цінностей наочно відображено на рисунку 2.7.

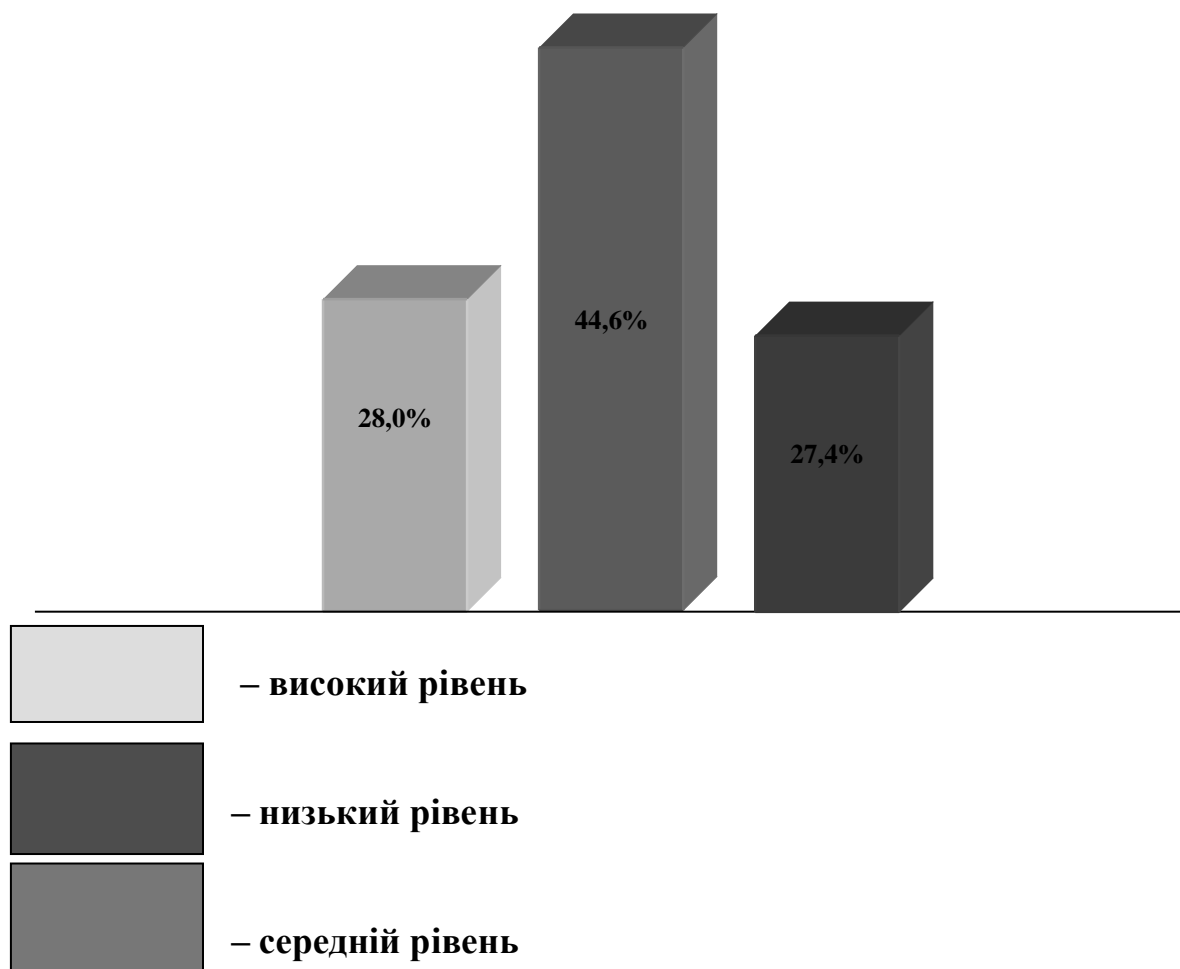

Рис. 2.7. Рівні сформованості національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання за результатами формуючого експерименту (у %)

Діаграма показує, що за рівнями сформованості національних цінностей намітилася тенденція до зростання показників високого рівня за рахунок зменшення низького. Після порівняння даних стану сформованості національних цінностей студентів до формуючого експерименту і після його

проведення, ми виявили динаміку середньостатистичних показників цього явища. Одержані результати ми подаємо у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10.

Динаміка рівнів сформованості національних цінностей у майбутніх вчителів трудового навчання за наслідками констатуючого і формуючого етапів педагогічного експерименту (у %)

Рівні	Констатуючий етап експерименту	Формуючий етап експерименту	Різниця
Низький	62,0	27,4	- 34,6
Середній	23,6	44,6	+ 21,0
Високий	14,4	28,0	+ 13,6

Таблиця 2.10. засвідчує суттєві зміни в рівнях сформованості національних цінностей студентів у процесі формуючого експерименту. Впровадження у навчально-виховний процес професійної підготовки майбутнього вчителя трудового навчання, а саме у процес художньо-трудової діяльності української народної побутової культури привело до зростання кількості студентів, рівень сформованості національних цінностей яких характеризується високим та середнім рівнями. Їх збільшення спостерігається в 1,9 рази. Кількість студентів з низьким рівнем сформованості національних цінностей зменшилося у 2,2 рази. Динаміку рівнів сформованості національних цінностей ми наочно показали на рисунку 2.8.

З діаграми видно, що перед початком формуючого експерименту за всіма показниками наявності такого утворення, якими є національні цінності, більшість студентів мала низький рівень (62,0 %). Високий рівень було виявлено лише у 14,4 % студентів експериментальних груп. Впровадження у навчально-виховний процес та художньо-трудова діяльність студентів факультету підготовки вчителів трудового навчання української побутової культури та народних художніх ремесел, які втілені у розробленому дисертантом спецкурсі, змінило співвідношення рівнів сформованості

національних цінностей майбутніх вчителів. За результатами формуючого експерименту збільшилося число студентів із високим та середнім рівнем сформованості національних цінностей відповідно в 1,9 рази і склало 72,6%. Низький рівень сформованості національних цінностей зменшився з 62,0 % до 27,4 %, тобто у 2,2 рази.

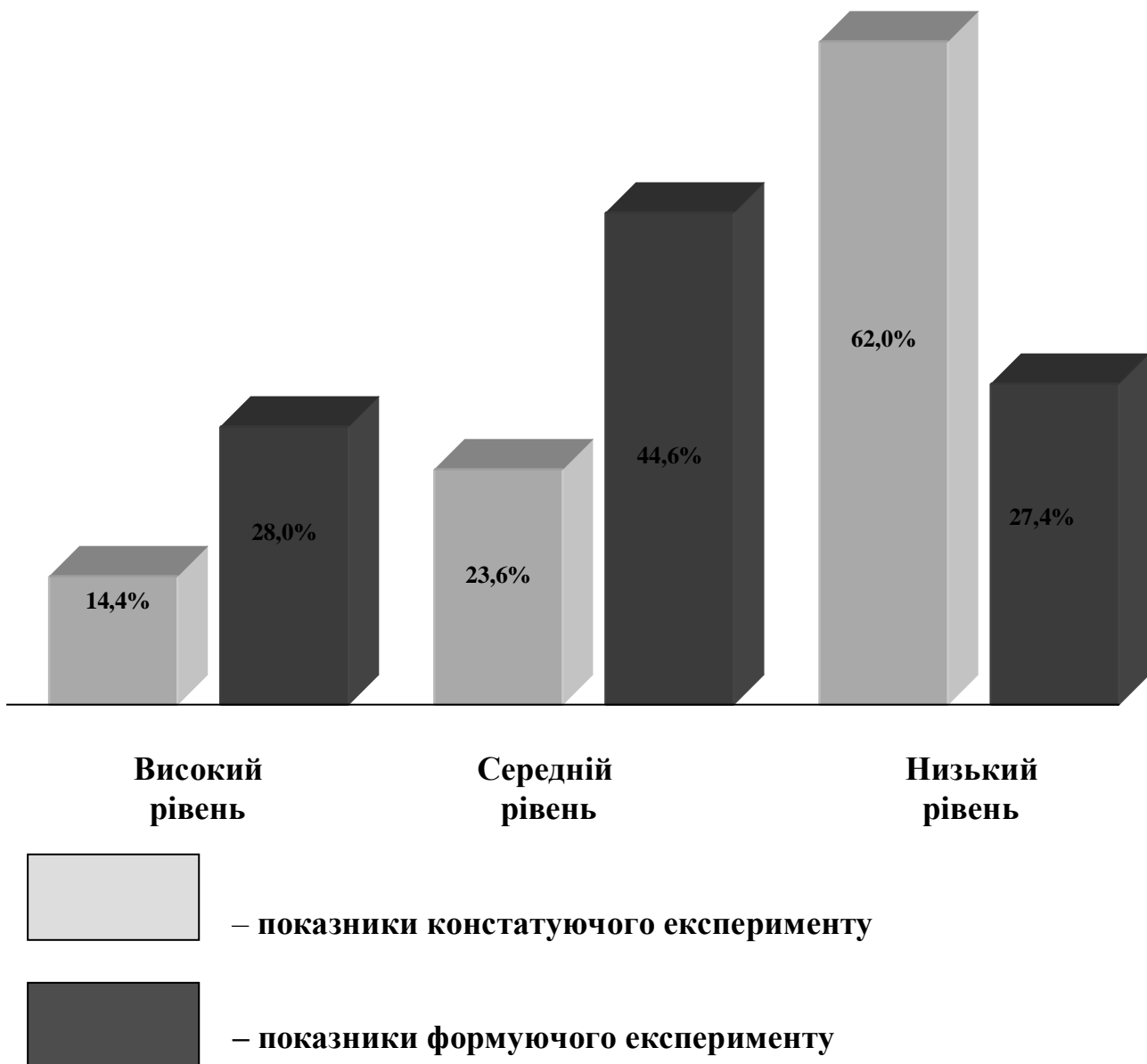

Рис. 2.8. Рівні сформованості національних цінностей у майбутніх вчителів трудового навчання за підсумками констатуючого та формуючого етапів педагогічного експерименту (у %)

Одержані нами результати показали ефективність розробленої та апробованої системи цілеспрямованого та послідовного збагачення змісту

професійної підготовки цінностями української народної побутової культури та елементами національного мистецтва. Поєднання глибокого засвоєння духовних скарбів української душі, що несуть українські художні ремесла, з художньо-трудовою діяльністю студентської молоді, опанування нею народною побутовою культурою, виявлення творчих здібностей студентів, використання у різноманітних формах народних традицій, обрядів та звичаїв слугує надійним засобом формування духовно-моральних якостей майбутнього вчителя трудового навчання і, в першу чергу, формує в ньому національні цінності.

Висновки до другого розділу

У ході експериментального дослідження виявлено, що процес формування національних цінностей у студентів під час їх навчання у педагогічному вузі носить безсистемний, поверховий характер, внаслідок чого майбутні вчителі трудового навчання мають рівень сформованості особистості зі слабо вираженим національним характером. Так, результати анкетування на початку констатуючого експерименту показали, що тільки 14,4 % студентів індустріально-педагогічних факультетів мають високий рівень сформованості національних цінностей, 23,6 % – середній і 62,0 % – низький.

Таке явище можна пояснити тим, що в змісті професійно орієнтованих дисциплін підготовки вчителів трудового навчання не відбито здобутки української народної педагогіки, не використовуються виховні, розвивальні та формувальні функції української побутової культури і народного мистецтва. Про це свідчить проведений нами аналіз змісту програм для вищих навчальних педагогічних закладів з таких предметів, як: практикум у навчальних майстернях, технологія приготування їжі, художня обробка матеріалів, конструювання та моделювання одягу. В процесі викладання цих дисциплін викладачі надмірно захоплюються формуванням у студентів чисто практичних умінь та навичок, але зовсім не розглядають особливості українських ремесел, побуту та мистецтва, а також їх відродження. Так, у змісті програми з

практикуму у навчальних майстернях майже повністю ігнорується народознавчий компонент, а саме, ні у теоретичній, ні у практичній частині ми не зустріли згадувань про народні промисли та ремесла. У змісті дисципліни „Технологія приготування їжі” ми не знайшли інформації про українську народну кухню та культуру харчування українців (пости, національні страви, їх оздоблення, особливості сервірування столу тощо). Тільки у змісті програми „Художня обробка матеріалів”, у розділі „Вишивка” деяка частина занять присвячена вивченню українських народних швів. Ігноруються такі види українських ремесел як гаптування та килимарство.

Зовсім не відбито походження українського національного костюма у змісті дисципліни „Технологія швейного виробництва”.

Деякою мірою ситуацію ігнорування народознавчим компонентом поліпшують авторські спецкурси: „Український народний рушник”, „Клаптикова мозаїка”, „Виготовлення бісерних прикрас”, „Історія розвитку українського національного костюму”, „Карбування”, „Гончарство”, „Різьблення”, „Лозоплетіння” тощо.

Наявність такої тенденції засвідчує, що виховні можливості формування національних цінностей студентів у процесі художньо-трудової діяльності використовуються неповно.

Враховуючи те, що у змісті професійно орієнтованих дисциплін недостатньо закладений народознавчий компонент, ми запропонували спецкурс „Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру”. Цей спецкурс було покладено в основу експерименту, який проводився протягом 1998-2003 н.р. у Бердянському державному педагогічному університеті. Він ґрунтується на знаннях студентів з технології обробки деревини, металу, текстильних матеріалів; уміннях і навичках з креслення, моделювання та конструювання, яких вони набули у процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін.

Розроблений нами спецкурс розкриває перед студентами історію розвитку українського житла та особливості оформлення його інтер'єру,

ознайомлює із технологіями народних промислів та ремесел, які необхідні були українцям для зведення житла та оснащення його приміщень; з регіональними побутовими традиціями, звичаями та обрядами, пов'язаними із закладенням, зведенням та оздобленням житла. В ході експерименту ми прийшли до висновку, що позитивних результатів у формуванні національних цінностей у студентів можна досягти у тому випадку, якщо поєднати такі фактори:

- введення культурологічних відомостей народознавчого компонента у зміст художньо-трудої діяльності;
- орієнтація студентів на самостійне вивчення побуту, культури та мистецтва українського народу.

У процесі дослідної перевірки розробленого нами спецкурсу виявлено, на фоні першої складової змісту художньо-трудої діяльності, об'єктивну картину зростання випадків використання студентами декоративно-прикладних знань, умінь та навичок, тобто другої складової художньо-трудої діяльності. А це, у свою чергу, позитивно вплинуло на підвищення рівня формування у них національних цінностей. Так, майже вдвічі у студентів зріс інтерес до української побутової культури та народного мистецтва, а кількість тих, хто зрозумів і високо оцінив виховні функції художньо-трудої діяльності, збільшилася у 2,5 рази.

У ході наукового дослідження ми прийшли до висновку, що притаманні українському народові національні духовно-моральні цінності, які віддзеркалюються у народній побутовій культурі, повинні бути складовою частиною загальної педагогічної культури вчителя трудового навчання. Щоб розробити методику формування національних цінностей майбутнього учителя, було з'ясовано структуру національних цінностей особистості, її компоненти, виділено показники і критерії рівнів їх сформованості.

Специфіка духовно-моральних цінностей є особливістю почуттєвого ставлення особистості до навколишнього середовища. Тому сфери, в яких естетичне ставлення і національна духовна культура пов'язані з матеріальними об'єктами, наприклад, декоративно-прикладним мистецтвом або художньо-

трудовою діяльністю в цілому, також мають духовну специфіку. Вченими-педагогами доведено, що в процесі формування національної естетичної культури відбувається виховний вплив на духовний світ особистості в цілому, а рівень цієї культури є відбитком духовного розвитку учнівської молоді.

Незважаючи на ідеологічні нашарування у трактуванні цього поняття, вважаємо за доцільне використати концепцію про багатогранну структуру національних цінностей особистості, що являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів і носить системний характер.

Більшість дослідників проблеми формування національної культури виділяють як основний параметр характеристики національних цінностей особистості – національну свідомість або самосвідомість, в рамках якої визначаються більш конкретні структурні компоненти.

Звідси випливає, що система національних цінностей інтегрує почуттєво-емоційний, інформативний, діяльнісний компоненти, які і є структурними складовими цього явища. Ці складові діють взаємопов'язано, доповнюючи і збагачуючи один одного.

Щоб учитель міг передати свій досвід і сформувати в учнів національні й духовно-моральні цінності, він повинен оволодіти такими професійними якостями: методичні уміння; майстерність педагогічного спрямування; національна спрямованість оточуючого навчального середовища. Виходячи із специфіки нашого дослідження та спираючись на твердження М. Кагана про те, що найвищий рівень індивідуальної культури формується через “пряму передачу іншим людям свого досвіду”, до загальноприйнятих критеріїв вимірювання сформованості національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання, ми ввели ще один критерій – трансляційний, який містить вищезгадані професійні якості педагога.

Отже, національні цінності майбутнього вчителя трудового навчання виражаються такими ознаками: розвиток національної самосвідомості, наявність необхідних знань з національної культури, здатність і потребу

сприймати і перетворювати дійсність за законами національних традицій, уміння реалізовувати свій досвід у власній педагогічній діяльності.

Сформованість національних цінностей ми визначали за трьома рівнями: високий, середній та низький.

Формуючий експеримент підтвердив наше припущення про взаємозв'язок та взаємозалежність між формуванням у студентів національних цінностей і опанування ними елементами української побутової культури на засадах вивчення українського народного житла та особливостей оформлення його інтер'єрів.

Правильність обраного нами шляху формування національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання підтверджується тим, що рівень сформованості національних цінностей у студентів в експериментальних групах, порівняно з контрольними групами, став вищим. До того ж спостерігалось зростання рівня опанування студентами народними традиціями та українською побутовою культурою і мистецтвом. Майже 90 % студентів після опанування спецкурсом переконалися у тому, що народна побутова культура формує гуманістичні якості особистості, стимулює й задовольняє її духовні потреби, формує національні цінності майбутнього вчителя.

86,3 % студентів, які брали участь у формуючому експерименті, при здійсненні виховної роботи з учнями під час проходження педагогічної практики надавали перевагу заходам народознавчого спрямування. У контрольних групах таких студентів було лише 29,9 %.

Підвищення рівня професійної культури майбутнього вчителя трудового навчання позитивно вплинуло на формування в них національних цінностей. Так, впровадження у навчально-виховний процес відомостей про народну побутову культуру та народне мистецтво привело до зростання кількості студентів з високим та середнім рівнями сформованості національних цінностей в 1,9 рази, а кількість студентів з низьким рівнем зменшилася в 2,2 рази.

Дані констатуючого та формуючого експериментів, порівняльний аналіз результатів зрізів експериментальної та контрольної груп показав, що запропонований нами зміст спецкурсу „Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру”, збагачений народознавчим компонентом, дає позитивні результати формування національних цінностей у студентів.

Перевірка достовірності результатів експерименту за допомогою математичної обробки підтвердила, що отримані дані не обумовлювалися випадковістю, а є результатом запропонованої нами педагогічної технології формування національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання у процесі художньо-трудової діяльності.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження дає підстави зробити такі висновки:

1. Спираючись на результати проведеного теоретико-експериментального дослідження можна стверджувати, що проблему фахової підготовки майбутніх учителів трудового навчання, зокрема, формування національних цінностей в учнівської молоді остаточно не розв'язано.

2. Національна свідомість особистості ґрунтується на спадкоємності поколінь та їх нерозривному зв'язку з національними цінностями народу, які формувалися під впливом географічних, історичних, культурних, соціальних, економічних та політичних умов кожної держави. Ознаки національного образу окремого українця є складовою української нації і входять в систему українських національних цінностей. У вирішенні завдань національної системи виховання незаперечною є роль педагога. Отже, перш ніж виховувати, вихователь-педагог повинен сам бути носієм національних цінностей. Національні цінності майбутніх учителів трудового навчання можуть бути якісно сформовані, якщо до їх професійної підготовки включити такий складовий компонент, який буде містити народознавчі відомості про українську побутову культуру та народне мистецтво, а його зміст буде спрямований на виховання національно свідомої особистості.

3. Процес формування національних цінностей у студентів залежить від засобів впливу на особистість, якими ми визначили українську мову, історію України, українознавство, народні традиції, звичаї та обряди, побутову культуру та народне мистецтво, національні промисли та ремесла, народну символіку та семантичні знаки тощо. Найважливішим та найефективнішим засобом формування національних цінностей майбутнього вчителя трудового навчання є українська побутова культура та мистецтво. Теоретичний аналіз проблеми дослідження дав змогу виявити основні протиріччя між вимогами до формування національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання і

фактичним станом їх професійної підготовки. На основі аналізу програм для підготовки вчителя трудового навчання у вищих навчальних закладах виявлено, що їх зміст вимагає оновлення для реалізації таких завдань, як: прилучення студентської молоді до надбань національної культури та мистецтва, вивчення українських народних ремесел та промислів, традицій та звичаїв, за допомогою яких формуються національні цінності особистості.

4. Вирішення проблеми формування національних цінностей у майбутніх учителів трудового навчання в процесі художньо-трудової діяльності можливе за умови збагачення її змісту цінностями української побутової культури та народного мистецтва. Провідні компоненти такого збагачення повинні складатися з формування теоретичного і практичного досвіду студентів з національного виховання та з педагогічного керівництва викладачів.

5. Критерії рівнів сформованості національних цінностей у студентів – майбутніх учителів трудового навчання складаються з таких показників: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-практичний і трансляційний. Серед них перевагу надаємо трансляційному критерію, який має такі складові: методичні уміння; майстерність педагогічного спілкування; національна спрямованість оточуючого навчального середовища.

6. На підставі положень та висновків, обґрунтованих за результатами формуючого експерименту, запропоновано авторську програму спецкурсу „Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру” для підготовки майбутніх учителів трудового навчання в педагогічних вузах. Підготовка майбутніх вчителів за програмою цього спецкурсу спирається на ряд положень, серед яких важливим є організація навчальної діяльності у вищому навчальному закладі, з урахуванням не тільки суспільного замовлення, а й здібностей і професійних інтересів студента. При цьому набуває важливого значення врахування спрямованості навчального матеріалу на формування національної свідомості. Ефективність запропонованого спецкурсу підтверджено експериментальною перевіркою.

7. На основі теоретичного та експериментального дослідження нами доведено, що:

– змістове наповнення професійно орієнтованих дисциплін для вищих педагогічних навчальних закладів містить певний потенціал для формування національних цінностей особистості, який необхідно використовувати з метою виховання громадянина-патріота;

– здійснення формування національних цінностей у студентів можливе за умови збагачення змісту дисциплін, що об'єднуються художньо-трудовою діяльністю, народознавчим компонентом;

– розроблена нами методика формування національних цінностей у студентів – майбутніх учителів трудового навчання може бути перенесена в інші галузі педагогічної діяльності.

Наше дослідження не претендує на повне розв'язання багатогранної проблеми формування національних цінностей особистості. Подальшого розвитку потребує проблема перебудови змісту професійно-педагогічної освіти на засадах народознавства, розробки нових навчальних програм і підручників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альшевська Л.А. Формирование національного самосознания старшеклассников в учебно-воспитательной работе. Автореферат дис.... канд. пед. наук. – Минск, 1993. – 18 с.
2. Анисимов С.Ф. Ценности реальные и мнимые.-К.:Мысль,1970.-183 с.
3. Антоненць М.Я. Проблеми національної самосвідомості молоді // Радянська школа.- 1991.- №2.- С.5-9.
4. Антонович Є.А. Естетичне виховання підлітків засобами народного образотворчого мистецтва: Дис...канд.пед.наук: 13.00.01.- Івано-Франківськ, 1997.- 156 с.
5. Аристотель. Соч.: В 4т.-М., 1976.-Т.4 – С.765.
6. Артбізнес і народне мистецтво// НТЕ.- 1994.- №5-6.- С.22.
7. Артемова О.А. Личность и социальные нормы в раннепервобытной общине.- М.:Наука, 1987.-198с.
8. Багатицьов Г. Художня культура як необхідна якість сучасного педагога // Рідна школа. - 2000. - №7.- С. 43.
9. Баторевич Н.Г., Кожицева Т.Д. Архитектурный словарь.- СПб.: Стройиздат СПб, 1999.- 256с.
10. Безродный П.П. Архитектурные термины: Краткий русско-украинский словарь/ Под ред. В.В. Савченко.- К.: Вища школа,1993.- 272с.
11. Бережний С., Бережна Г. Засоби народної педагогіки// Рідна школа.- 1999. - №1. – С. 64.
12. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод посібник.- К., ІЗМН, 1998.- 204 с.
13. Біблія. – К., 1990. – 856 с.
- 14.Блахут А. Роль естетического воспитания в развитии творческих способностей личности: Автореф. дисс...канд. философ. наук.-К., 1984.-21 с.
- 15.Болюбаш Я.Я., Пуховська Л.П. Освіта в країнах Заходу //Рідна школа. – 1994. - №4. – С. 75-77.

16. Бондаренко В.П. Про концепцію мовної освіти національних спільнот в Україні // Початкова школа.-1995.- № 10-11. – С.24-27.
17. Бондаренко Л.В. Я – мир (механизмы и этапы формирования мировоззрения личности).- К.: Вища школа., 1991.- 131с.
18. Борисов В.В. Теоретико-методологічні основи формування національної самосвідомості: Монографія. – Краматорськ, 2003. - 519с.
19. Бутенко Л.Л. Воспитание общей культуры старшеклассников средствами искусства: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 – Луганск, 1994. – 194с.
20. Былевія І.В. Виховна робота зі студентами в процесі вивчення народних ремесел // Трудова підготовка в закладах освіти.- 1998.-№ 1.- С.46-50.
21. Валуйський О.О. Національна культура і світовий культурний процес//Деякі аспекти формування національної культури студентської молоді: Збірник наукових статей.-К.:ІЗМН,1997.-120с.
22. Васильєва М.А. Структура школьного образования Западной Германии // Сов.педагогика.-1991.-№5.-С.22.
23. Ващенко Г. Виховання волі і характеру.-Лондон.: Вид-во СУМ, 1952.-256 с.
24. Ващенко Г. Виховний ідеал.- Полтава, 1994.
25. Ващенко Г., Ярема Я. Про психічні властивості українського народу // Рідна школа, 1992. - № 2. – С. 30.
26. Велигорська В. Українознавство // Українська школа.-1934.-С.15.
27. Выготський Л.С. Психология искусства.- М., 1968.
28. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций.-М.:Изд-во АПН РСФСР, 1960.-447с.
29. Вишневський О.І. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси.- Львів.- 1996.- 238 с.
30. Гельвецій К.А. Соч.: В 2 т.-М., 1913.- Т.1.- С.262.
31. Героїчний епос українського народу: Хрестоматія: Навчальний посібник / Упор. О.М. Таланчук.- К.: Либідь, 1993.- 432 с.
32. Гіптерс З.В. Художня творча діяльність студентів вищих закладів освіти України (1960-1995 рр.): Дис...канд.пед.наук: 13.00.01.-К.,1998-237с.

33. Гольбах П.А. Избранные произведения: В 2 т.- М., 1963.- Т.2. –С.87.
34. Грінченко Б. Перед широким світом.-К.,1907.-С.3
35. Грузенберг С.О. Гений и творчество. – Л.: 1924.
36. Грушевський М. Наша школа // Наша школа.-1909.-Ч.1-ІІ.-С.2.
37. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Репрентне відтворення видання 1913 р.-К.,1990.-524 с.
38. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Репринтне відтворення видання 1913 р.-К., 1990.-524 с.
39. Гусякова Н.І. Ідеали і цінності орієнтації сучасних підлітків //Рідна шк.- 1993.-№8.-С.16.
40. Данілюк А.Г. Українська хата – К.: Наукова думка, 1991.- 112 с.
41. Данченко О.С. Невмеруше джерело: Бесіди про українське народне мистецтво.-К.: Мистецтво, 1975.-190 с.
42. Декларація про державний суверенітет України.- К., 1991.- 8с.
43. Декоративно-ужиткове мистецтво: Словник/ Під ред. Я.П. Запаско; Львівська академія мистецтв. Науково-дослідний сектор. Кафедра історії і теорії мистецтва.- Л.: Афіша, 2000.
44. Дем`яненко Н.Ю. Формування національної культури молоді в педагогічній спадщині В.М. Верховинця: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 – Полтава, 1996.- 197с.
45. Державна національна програма “Освіта”(Україна ХХІ століття).- К.:Райдуга,1994.-62с.
46. Деякі аспекти формування національної культури студентської молоді: збірник наукових статей.-К.:ІЗМН,1997.-120с.
47. Добривода О.І. Духовні скарби українського народу в житті молоді. – Тернопіль: М.П. Чумацький шлях, 1994. – 304с.
48. Доданов Б.И. Эмоция как ценность.-М.:Политиздат, 1978.-272 с.
49. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич: Відродження, 1991. – 341 с.
50. Дорошкевич О. Огляд середньої школи // Вільна українська школа.-1918.-№ 5-6.-С.25.

51. Дорошкевич О. Яким шляхом іти // Вільна Українська школа.-1918.-№7.- С.52
52. Драгоманов М.П. Вибране. – К.: Либідь, 1991.- 684 с.
53. Драгоманов М.П. Літературно-публікаційні праці. У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1970.-Т.1.-595 с.
54. Драчук Л.І. Морально-етичне виховання учнів на традиціях української культури в процесі вивчення літератури: Дис...канд. пед. наук: 13.00.0.2.- К.,2000.-171с.
55. Дробязко П.І. Українська національна школа : школа, витоки і сучасність.- К., Видавничий центр “Академія”, 1997. – 184 с.
56. Дробницький О.Г. Человек, его отношение к окружающему миру и проблема ценностей // Человек в социалистическом и буржуазном обществе.- М.:Наука.-1966.-322 с.
57. Дистерверг А. Три заметки о педагогике и стремлении учиться // Дистерверг А. Избр. пед. соч.-М.: 1956.- С.235.
58. Енциклопедія українознавства: У 2 т.- Мюнхен; Нью-Йорк, 1949.-Т.1.-Ч.2.- 800с.
59. Етнонаціональний розвиток України (терміни, визначення, персоналії) / За ред. Ю.І. Римаренка, І.Ф. Куписа.- К., 1993.-617с.
60. Жарський Є. Історія виховання // Мандрівець.- 1994. - № 1.- С.3-37.
61. Жмир В.Ф. На На шляху до себе. Історія становлення української національної свідомості//Філософська і соціологічна думка.-1991.- №2.-С.143-163; №3.-С.147-167; №4.-С.143-163.
62. Жуков Ю.М. Ценности как детерминанты принятия. Социально-психологический подход к проблеме // Психологические проблемы социальной регуляции поведения.-М.,1976.-С.254-277.
63. Жупанин С.І. Орієнтована програма з народознавства (У-ХІ кл.)// Рідна школа. - 1992.- № 3-4. – С. 67.

64. Журавський Я.І. Взаємодія сім'ї і школи у прилученні учнівської молоді до української національної культури (на матеріалах Південного регіону України): Дис... канд. пед. наук: 13.00.07.-К., 2000.-217с.
65. Захарченко Р.О. Виховання в школярів національної свомосвідомості // Трудова підготовка в закладах освіти.- 1996.-№2.-С.24-27.
66. Здравомыслов А.Г. Этнополитические процессы и динамика национального самосознания россиян //Социологические исследования.- 1996.-№ 12.-С.23-32.
67. Зись А.Я. Эстетика: Идеология и методология.- М., 1984.-С.149-150.
68. Зыбковец В.Ф. От Бога ли нравственность: Наука и религия о происхождении нравственности. – М.: Политиздат, 1961. – 147 с.
69. Зыбковец В.Ф. Происхождение нравственности.-М.:Политиздат, 1977.-304с.
70. Зязюн І.А. Естетичний досвід особи. Формування і сфери вияву. – К.: Вища школа, 1976. – 174 с.
71. Іванішин В. Нація, державність, націоналізм.-Дрогобич: Відродження, 1992.-178 с.
72. Ігнатенко П.Р. та інші. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: Навчально-методичний посібник / Авт.: Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л., Косарева Н.І. та ін.- К.: ІЗМН,1997. - 252 с.
73. Иващенко В.П. Нравственное самовоспитание старшеклассников. – Минск: Асвета, 1994. – 42 с.
74. Канцедикас А. Искусство и ремесло: К вопросу о природе народного искусства.-М.: Изо, 1996.- 236 с.
75. Каптарев П.Ф. Избранные педагогические сочинения / Под редакцией А. М.Арсеньева. – М.: Педагогика, 1982. – 704 с.
76. Клепиков О.Т., Кучерявий І.Т. Основи творчої особистості: Навчальний посібник.-К.: Вища школа, 1996.-295с.
77. Кардашов В.Н. Теоретические и методические основы художественного творчества развития школьников. – Бердянск, 2000.- 160 с.
78. Ковальчук О.В. Українське народознавство. Книга для вчителя.-К.: Освіта, 1994.-176 с.

79. Ковтун Н. Самообразование и самовоспитание – важнейший принцип формирования нравственности студента // Формирование духовной культуры студенческой молодежи. Киев, 1991. – С. 95-106.
80. Колесник М. Естетичне виховання в системі формування особистості // Філософська думка. - № 5. – С.34-40.
81. Коломієць Ю.В. Трудове виховання учнів 8-9 класів на традиціях і звичаях українського народу: Дис...канд.пед.наук:13.00.07.-К., 1998.-191с.
82. Кононенко В.І. Символи української мови. – Івано-Франківськ: Плай, 1996.- 272 с.
83. Кононко Е.Л. Чтобы личность состоялась.- К.: Рад.шк., 1991.- 221 с.
84. Концепція національного виховання // Освіта.-1996.-7 серпня.
85. Корнієнко О.М. Національні цінності особистості: Сутність та особистість формування: Дис...канд.філос.наук:09.00.03.-К., 1998.-181 с.
86. Короткий тлумачний словник української мови: Близько 6750 слів / Під ред. Д.Г. Гринчинка.- 2-ге вид.; перероб. і допов. – К.: Радник, 1988.- С.263.
87. Костомаров М.І. Дві руські народності: Історія філософії України. – К. : Либідь, 1993. – 530 с.
88. Костомаров Н. Исторические монографии и исследования.- М.: Книга, 1989.- 239 с.
89. Красильников Ф. Украина и украинцы: Географическо-этнографический очерк. – М., 1918.- 55 с.
90. Краяни: Наук-метод.вісник з проблем духовного відродження.- Миколаїв,1993.-№2.-51с.
- 91.Кремень В., Ткаченко В. Україна: Шлях до себе . Проблеми суспільної трансформації.- К., 1998.
92. Крисаченко В.С. Українознавство: Хрестоматія. У 2 кн. К.: Либідь, 1997.- Кн.2.-464 с.
93. Кублаков Б.Г. Мистецтво як форма пізнання дійсності.- К.: Мистецтво, 1967.- 126с.

94. Кудін В.О. Мистецтво і духовний світ молоді.- К.: Радянська школа, 1983.- 96с.
95. Кульчицький О. Світовідчуття українця // Українська душа.- К.,1992.- С.53.
96. Киричук О. В. Концепція виховання підростаючих поколінь сувереної України// Рад.школа.- 1991.- №5.- С.33-40.
97. Левчук Л.Т. та ін. Естетика: Підручник. – Л.: Вища шк., 1997. – 399 с.
98. Ленін В.І. Про виховання і освіту // Твори.-К.:Рад. школа, 1984.-Т.2.-С.108.
99. Лепкий Б. Про життя і твори Т.Шевченка.-К.: Україна, 1994.-173 с.
100. Лещенко М.П. Зарубіжна технологія підготовки учителів до естетичного виховання. – 2-е вид., доп. – К., 1996. – 192 с.
101. Ломоносов Р.Г. Декоративно-прикладное искусство в системе профессиональной подготовки студентов художественно-графических факультетов педагогических институтов: Автореф. дис... канд. пед. наук.- М.,1970.-23 с.
102. Липинський В. Релігія і церква в історії України.-Філадельфія, б/р.-96с.
103. Лында А.С. Методика формирования самоконтроля у учащихся в процессе учебных занятий.-М.:Высшая школа, 1973.-137с.
104. Мазуркевич О.Р. Рідне слово в концепції національної освіти // Рідна школа.- 1993.- № 10.- С.65-71.
105. Майборода Г.Я. Соціально-педагогічний потенціал українських народних обрядів у системі формування морально-духовних цінностей особистості: Дис...канд. пед. наук: 13.00.05; 13.00.01.- Черкаси, 1996.- 193 с.
106. Максименко В.Н. Утопія в системі соціального знання: Дис...канд. филос.наук: 09.00.03.- К., 1997.- 187с.
107. Мартинюк І.В. Національне виховання: Теорія і методологія: Метод. посібник.-К., СДО.-160 с.
108. Матюша І.К. Національна спрямованість виховання учнів // Початкова школа.- 1995.-№2.- С.4-5.

109. Махінов В.М. Традиції виховання в німецькій народній педагогіці. Автореферат дис... канд. пед. наук.-К.,1993.-23с.
110. Москалець В.П. Психологія обґрунтування української національної школи.- Львів: Світ, 1994.-120 с.
111. Морган Л.Г. Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации. -Л.: Институт народов Севера УИК СССР, 1934.- 351 с.
112. Мусієнко В.Д., Захарченко О.О., Сидоренко В.К., Тхоржевський Д.О. Прилучення учнів до національної культури в процесі трудового навчання: Метод. Посібник.-К.: УДПУ імені М.П. Драгоманова, 1997.-122 с.
113. Педагогічні джерела: науково-метод. вісник.-Чернівці,1992. -157с.
114. Національна державна комплексна програма естетичного виховання /Уклад: І.А.Зязюк, О.М. Семашко//Рідна школа. – 1995. - №12. – С. 29-52.
115. Закон про освіту: Від 23 березня 1996 року №110// Освіта.- 1996.- 21 серпня.
116. Неменская А.А. Эстетический характер самосознания//Сов. педагогика. – 1990. - №12. – С.9.
117. Неменский Б.М. Мудрость красоты: О проблемах эстетического воспитания. Книга для учителя. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1987. – 255 ст.
118. Нравственная жизнь человека: Искания, позиции, поступки.-М.:1982.
119. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу (Препринт не відтворення видання 1918 р.) – К., 1992с.
120. Оршанський Л.В. Трудовое воспитание подрастающего поколения в процессе внеурочных занятий народными промыслами: Дис....канд.пед.наук.- К.,1990.-179с.
121. Основи національного виховання: Концептуальні положення / За ред. В.Г.Кузя.- К.: Інформаційно-видавничий центр “Київ”, 1993.-149с.
122. Осипець Р.О. Виховання національної самосвідомості майбутнього вчителя музики в процесі опанування українською народопісенною культурою: Дис... канд.. пед. наук: 13.00.07.–К.,2000.- 198с.

123. Охріменко І.В. Виховання учнів старших класів на національно-культурних традиціях українського народу: Дис... канд.пед. наук: 13.00.01.- Полтава, 1999.-195 с.
124. Павх С.П. Національне виховання учнів гімназії в процесі трудового навчання: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – Київ, 1999. – 206 с.
125. Паночевний М.І. Професійна та гуманітарна національна культура сучасного спеціаліста: критерії і проблеми її формування у вузі//Деякі аспекти формування національної культури студентської молоді: збірник наукових статей.-К.:ІЗМН,1997.-120с.
- 126.Пахаренко В. Незбагнений апостол // Неопалима купина.- 1994.-№5.-С.9-20.
- 127.Падалка О.С. та ін. Нові педагогічні технології: Навчальний посібник / Авт.: Падалка О.С., Нісімчук А.С., Смолюк І.О. - К.: Українська енциклопедія ім.. М.П. Бажана, 1995.- 253 с.
128. Петрунько О.В. Мотиви відчуження сучасної молоді України від активної політичної діяльності// Педагогіка і психологія.- 1996.- №1.-С.98-102.
129. Підласий І. Ідеал українського виховання //Рідна школа. - 2000.- № 4.- С.78.
130. Платон. Диалоги // Философское наследие.- М., 1986.-Т.98.- С.75.
- 131.Платонов К.К. Личносный поход как принцип психологи // Методологические и теоретические проблемы психологи / Под ред. Е. Шороховой. – М.: Наука, 1969.- С. 190-217.
132. Плахов В.Д. Традиции и общество: Опыт философско-социального исследования.- М.: Мысль, 1982- 219с.
133. Побережна Л.Л. Розвиток естетичної культури студентів музично-педагогічних факультетів засобами української музики: Дис...канд.пед.наук: 13.00.02.- К., 2001.- 183с.
134. Подольская Е.А. Ценностные ориентации и проблема активности личности.-Х.:Изд-во “Основа” при ХГУ,1991.-164 с.
135. Потебня А.А. Язык и народность // Эстетика и поэтика.- М., 1978.- С.260.

136. Похила Л.С. Вивчення народних знань про природу в освітній школі. Автореферат дис... канд. пед. наук.-К.:1993.-26 с.
137. Програма для гуртків, секцій, творчих об'єднань позашкільних закладів суспільно-громадського та художньо-естетичного напрямку / Укл.: Л.І.Ковбасенко, Л.М.Павлова.-ІЗМН, 1996.-400 с.
138. Програма інтегрованого курсу “Художня праця”// Початкова школа. - 1997р. - № 8. - С.28-34.
139. Прокопович Б.А. Зміст і методика навчання народним художнім ремеслам майбутніх вчителів трудового навчання: Дис... канд. пед. наук: 13.00.02.-Тернопіль,2000.- 188с.
140. Професійна підготовка студентів педагогічного інституту / За ред. В.О. Юматовича, З.В. Голевої, Ю.А. Гапона.-К., Вища школа, 1981.-185 с.
141. Психологія і педагогіка життєтворчості: Навч.- метод. посібник / Ред. рада: В.М. Догій, Г.М. Несін, Л.В. Сохань та ін.-К., 1996.-792 с.
142. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси.-М.:Наука,1987.-783 с.
143. Рубінштейн С. Л. Основи общей психологии.-М.:Учпедгиз, 1946.-704 с.
144. Руденко Ю.Д. Національне виховання: Відродження, перспективи // Педагогіка і психологія.-1994.-№1.-С.132-139.
145. Руденко Ю.Д. Основи національного виховання: Концептуальні положення /За заг. ред. В.Г.Кузя, Ю.Д.Руденка, З.О.Сергійчук.-Умань, 1993.-108 с.
146. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн./ За ред. Є.І. Коваленко.- К.: Либідь, 1997.- Кн.2. - 320 с.
147. Руссо Ж.Ж. Пед. соч.: В 2 т.-М., 1961.-Т.1,- С.27.
148. Рябініна О.В. Сильовий аналіз музичних творів як засіб формування естетичної культури майбутніх вчителів початкових класів: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 – Харків, 1994. – 202 с.
149. Савка Л., Малко Л. Взаємозв'язок навчальної наукової та творчої роботи студентів педагогічного вузу у процесі вивчення дисциплін художньо–прикладного циклу // Залучення школярів до національної культури засобами

- декоративно – прикладного мистецтва.: Тези науково–практичної конференції. – Київ: КДПУ, 1996. – С. 183 – 185.
150. Савка Л.В. Методика вивчення „Української народної вишивки” майбутніми вчителями обслуговуючої праці: Дис...канд.пед.наук: 13.00.02.- К., 2001.- 268 с.
151. Савченко О. Від людни освіченої – до людини культури// Рідна шк.-1996.- №5-6.-С.2.
152. Світогляд українського народу(спроба характеристики). Відбитки з наукового збірника. Українського Вільного Університету в Празі.- Прага, 1942.- Т. 3. - 21с.
153. Селівачов М.Р. Народне мистецтво й сучасність.-К.: Знання, 1980 – 48 с.
154. Сивачук Н.П. Підготовка майбутніх учителів до народознавчої роботи в школі: Дис...канд.пед.наук: 13.00.04.-К.,1997.-238с.
155. Сиротенко Т.А. Подготовка студентов к руководству кружковой работой учащихся украинским декоративно-прикладным искусством (на примере кружков декоративно-прикладного искусства по специализации «Обслуживающий труд»): Дис...канд.пед.наук:13.00.01, 13.00.02.-К.,1992.-184с.
156. Скатерщиков В. БС 3, Третье издание. – Т. 17. – С. 375.
157. Сковорода Г.Вірші,пісні, байки, діалоги, трактати, притчі, прозові переклади, листи.-К.:Наукова думка,1983.-544с.
158. Солошко Н.М. Діяльність фольклорно-етнографічних об'єднань як фактор виховання творчої активності старшокласників: Автореф. дис... канд. пед. наук.-К., 1992.-24с.
159. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание.- М.: Политиздат, 1972.- 302с.
160. Стельмахович М. Наука українського національного виховання //Обрії.- 1996.-№1(3).-С.19-20.
161. Стельмахович М.И. Традиции и новые технологии в развитии украинской семейной этнопедагогике: Дис...д-ра пед.наук.- Ивано-Франковск, 1988.- С.310.
162. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка.- К.: ІЗИН, 1997.- 232 с.

163. Стогній І.П. Про силу духу і вчення Г.С.Сковороди // Освіта.-1996.-2 жовтня.
164. Струманський В.П. Морально-ціннісне орієнтування виховної роботи// Педагогіка і психологія. - 1997.-№1- С.137-144.
165. Ступарик Б.М. Про мету національного виховання в Україні // Педагогіка і психологія .-1996.-№2-С.87-94.
166. Субтельний О. Україна: Історія.-К.; Либідь, 1991.-509 с.
167. Супруненко В. Народи: Витоки нації: Символи, вірування, звичаї та побут українців.-Запоріжжя: Берегиня, 1992.- 136с.
168. Сухомлинська О.В. Біографія В.О. Сухомлинського у світі наукового аналізу // Рідна школа. - 1993. - № 8. – С. 65.
- 169.Сухомлинський В.О.Вибрані твори.В 5-ти т. - К.:Рад.школа, 1976.- Т. 1. - 654 с.
170. Симонов П.В., Ершов П.М., Вяземский Ю.П. Происхождение духовности. - М.: Наука, 1989.-190 с.
171. Тадеева М.І. Етнопедагогічні традиції виховання у Великій Британії. Автореферат дис... канд. пед. наук.-К,1995.-21 с.
172. Теоретичні засади виховання національної свідомості: Програма спецкурсу і навчальний посібник/ За ред. Д.О. Тхоржевського.-К.:ІЗМН, 1998.-150с.
173. Теорія і історія світової і вітчизняної культури /А.К. Бичко, П.І. Гнатенко, А.М. Феоктистова.-К.: Либідь, 1993.-390 с.
- 174.Тименко В.П. Формирование положительного отношения к художественному труду у учащихся чктырехлетней начальной школы: Дис...канд.пед.наук.: 13.00.01.- К., 1992.- 187с.
175. Тимків Б.М., Кавас К.М. Виготовлення художніх виробів з дерева. У 2-х частинах.- Львів: Світ, 1996.- Ч.2.- 133с.
176. Тугариков В.П.Избранные философские труды.-Л.:Изд-во ЛГУ,1988.-343 с.
177. Українська душа: Зб. наук. праць / За ред. В. Храмової.-К .:Фенікс, 1992.- 128 с.

178. Українська душа: Зб. наук. праць / За ред. В. Храмової.-К.:Фенікс, 1993.- 134 с.
179. Українська культура: Історія і сучасність: Навчальний посібник / За ред. С.О. Черепанової. -Львів, 1994.-456с.
180. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні: Рідне слово // Ушинський К.Д. Педагогічні твори: В 2 т.-К., 1983. – Т.1.
181. Фасоля А.М.Формування духовного світу особистості у процесі вивчення української літератури (9-11 класи): Дис...канд.пед.наук: 13.00.02.-К.,2000.- 217с.
182. Філіпчук Г.Г. Українська етнокультура в змісті національної загальної та педагогічної освіти: Дис...д-ра пед. наук: 13.00.04; 13.00.01 / АПН України, Інститут педагогіки та психології професійної освіти. – К., 1996.- 469с.
183. Фірсова Л.С. Формування естетичної культури майбутнього вчителя початкових класів засобами декоративно-ужиткового мистецтва: Дис...канд. пед.наук.-К., 1999.- 189с.
184. Филатов В.Н. Национальная психология, как структурный элемент национального самосознания: Автореферат дис. ... канд. пед. наук. – Фрунзе, 1970. – 30 с.
185. Философская энциклопедия В 5 т. / Под ред. Ф.В. Константи нова. - М.: Советская энциклопедия, 1976.-Т.3-732 с.
186. Философский энциклопедический словарь. – Изд. 2-е. – М.: Советская энциклопедия.- 1989.- 815с.
187. Фролова Н.В. Трансляция системы ценностных ориентаций на переломных этапах развития общества (психологический аспект): Дис...канд.психол.наук: 19.00.01.-Днепропетровск, 1997.-183 с.
188. Фурман А.В. Проблемні ситуації в навчанні: Книга для вчителя.- К.: Рад. шк., 1991.- 191 с.
189. Чебаненко С.О. Зміст та методика навчання старшокласників карбуванню: Дис...канд.пед.наук: 13.00.02.- К., 1997.- 182 с.

190. Чебаненко С.А. Формування національної свідомості в учнів старших класів у процесі трудового навчання.//Трудова підготовка в закладах освіти. – 1997. - №2. – С. 19-21.
191. Чепіль М.М. Теорія і практика формування національної свідомості дітей та молоді Галичини (друга половина ХІХст. – 1939 р): Дис...д-ра пед.наук: 13.00.01.- Івано-Франківськ, 2001.- 513с.
192. Червак Б. Український націоналізм: До питання про ідеологічні засади. – Трускавець, 1993.-14с.
- 193.Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. - М., Наука,1977.- 142 с.
194. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні.-Прага, 1931.-175 с.
- 195.Чижевський Д. Нариси історії і філософії на Україні–К.: Орій, 1992. – 228 с.
196. Швець Т.А. Народні педагогічні традиції виховання у Франції: Автореферат дис... канд.пед.наук. - Луганськ, 1996.-24с.
197. Шевченко Т.Г. Кобзар.-К.:Дніпро, 1974.-624с.
198. Шоколо О. Вирій народної культури // Радянська школа.- 1990.-№2.- С.41.
199. Шинкарук В.И. Логика, диалектика и теория познания Гегеля: Проблема тождества логики, диалектики и теории познания в философии Гегеля. - К.: Изд-во Киевского ун-та, 1964., 295с.
200. Эстетическая культура советского человека /Под ред. М.С. Кагана. – Л. : Изд – во ЛГУ, 1976. – 168 с.
201. Эстетика: Словарь/ Под ред. А.А. Беляева, Л.И. Новиковой, В.И. Толстых.- М.:Политиздат, 1989.-446 с.
202. Юркевич П.Д. Философские произведения. Из науки о человеческом духе. - М. : Правда, 1990. - 668 с.
203. Ющишин І. Проект на зміну державного шкільного закону з дня 14 мая 1869 року.-Львів, 1913.-С.25.
204. Ярмоленко О.Д. Системний підхід до формування національних та загальнолюдських цінностей в українській етнографії: Автореф. дис...канд. пед. наук.-К., 1995.- 24 с.

205. Red Herbert. The meaning of art. – L., 1967, - 166p.

206. Sheweder R.A. Previrn: A colloquy of colture theorists // Colture Theory; Essays on Mind, Self and Emotion/ R.A. Sheweder, R.A. Le Vine (Eds.).-New York: Cambridge University Press, 1984.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальний лист для з'ясування рівня сформованості національних цінностей у студентів - майбутніх вчителів трудового навчання

Студентам роздають листи з надрукованими питаннями та варіантами відповідей на них. Студент уважно читає питання, потім обирає той варіант відповіді, який його задовольняє або пише власну відповідь. (Обраний варіант позначається знаком √).

1. *Хто ви за національною приналежністю?* _____
 2. *До якого етносу Ви себе відносите?* _____
 3. *У чому Ви вбачаєте сенс свого життя? (виберіть декілька позицій)*
 - 3.1. у людському спілкуванні, дружбі, добрих стосунках з іншими людьми;
 - 3.2. у чесній праці, яка приносить мені задоволення та користь розбудові у державі;
 - 3.3. у дружній родині;
 - 3.4. у пізнанні та реалізації своїх здібностей;
 - 3.5. у відображенні культури України;
 - 3.6. у творчій діяльності;
 - 3.7. у особистому добробуті та спокої;
 - 3.8. у служінні Богу;
 - 3.9. у великої кількості грошей;
 - 3.10. не думав (ла) над цим;
 - 3.11. власна відповідь _____
-

4. *Як Ви ставитесь до розбудови української держави?*

- 4.1. активно;
 - 4.2. зацікавлено;
 - 4.3. лояльно;
 - 4.4. байдуже;
 - 4.5. терпимо;
 - 4.6. ненависно;
 - 4.7. власна відповідь _____
-

5. Які риси Ви найбільш цінуєте у людей?

- 5.1. працелюбність;
 - 5.2. моральні принципи;
 - 5.3. справедливість;
 - 5.4. повагу до батьків та інших людей;
 - 5.5. доброту;
 - 5.6. патріотизм;
 - 5.7. національну гідність;
 - 5.8. діловитість;
 - 5.9. вміння заробляти;
 - 5.10. комунікативність;
 - 5.11. ерудицію, ум, знання;
 - 5.12. власна
відповідь _____
-

6. Що для Вас означає слово “українець”?

- 6.1. людина, що мешкає на території України;
 - 6.2. людина, яка вважає себе носієм української культури;
 - 6.3. людина, у якій батьки належать до української нації;
 - 6.4. людина, яка дбає про розвиток української держави;
 - 6.5. власна
відповідь _____
-

7. Намалуйте три предмета, які асоціюються у Вас з поняттям “Україна”.

Мал. 1

мал.2

мал.3

8. Що Ви вважаєте національними цінностями? (оберіть декілька відповідей)

- 8.1. герб, флаг, гімн;
- 8.2. культура та мистецтво;
- 8.3. історія;
- 8.4. людина – громадянин держави;
- 8.5. мова;
- 8.6. земля (територія держави);

- 8.7. національний менталітет, характер;
 - 8.8. національна валюта;
 - 8.9. власна
відповідь _____
-

9. Чи властиві Вам нижче перелічені ознаки національного характеру українців?

- 9.1. працелюбність;
- 9.2. вірність Україні;
- 9.3. сприйняття національної ідеї;
- 9.4. прагнення злагоди в суспільстві;
- 9.5. волелюбність;
- 9.6. хитрість;
- 9.7. ліризм;
- 9.8. щира любов до родини, роду, нації;
- 9.9. непримиренне становлення до антиукраїнських проявів;
- 9.10. почуття національної гідності;
- 9.11. повсякденне використання української мови;
- 9.12. почуття обов'язку перед людьми та Батьківщиною;
- 9.13. дотримання та пошана до народних звичаїв, традицій, обрядів;
- 9.14. сором'язливість;
- 9.15. любов до землі.

10. Як Ви ставитесь до української культури?

- 10.1. люблю та пишаюся нею;
 - 10.2. вважаю її світовим явищем;
 - 10.3. вважаю її недосконалою, меншовартою;
 - 10.4. не знайом з нею;
 - 10.5. байдуже;
 - 10.6. цікавлюсь нею, але свої знання вважаю поверховими;
 - 10.7. власна
відповідь _____
-

11. Як Ви ставитесь до української мови?

- 11.1. люблю та пишаюся нею;
 - 11.2. володію українською мовою вільно та повсюди;
 - 11.3. не володію нею;
 - 11.4. володію, але соромлюсь нею користуватися;
 - 11.5. користуюсь українською мовою вимушено;
 - 11.6. вважаю українську мову – мовою “селяків”;
 - 11.7. власна
відповідь _____
-

12. Чи задоволені Ви якістю своїх знань про історичну та культурну спадщину України?

- 12.1. задоволений;
 - 12.2. частково задоволений;
 - 12.3. не задоволений;
 - 12.4. власна
відповідь _____
-

13. Чи властиві Вам знання про українську побутову культуру та народне мистецтво?

- 13.1. так, властиві;
 - 13.2. ні, я майже нічого не знаю з цього питання;
 - 13.3. деякою інформацією я володію, але такі знання вважаю зайвими;
 - 13.4. дещо мені відомо, тому що я намагаюсь підвищувати такі знання, бо вони знадобляться мені у майбутньому;
 - 13.5. власна
відповідь _____
-

14. Якщо Ви опанували українською побутовою культурою не достатньо глибоко, то в чому причина?

- 14.1. навчальними планами та програмами не передбачається її вивчення;
 - 14.2. недостатня кількість спеціалізованої літератури;
 - 14.3. недостатнє висвітлення засобами масової інформації українських народних свят та обрядів;
 - 14.4. ігнорування викладачами здобутками української побутової культури та народного мистецтва;
 - 14.5. вилучення із студентського життя українських традицій, звичаїв та обрядів;
 - 14.6. відсутність інтересу до культури та мистецтва українців;
 - 14.7. відсутність пропаганди української побутової культури та народного мистецтва у вузі;
 - 14.8. власна
відповідь _____
-

15. Як Ви вважаєте, чи потрібно виховувати школярів у національному дусі?

- 15.1. так, безумовно;
- 15.2. ні, це зайва справа;
- 15.3. важко відповісти;

15.4. власна
вiдповiдь _____

16. Які з перелічених якостей Ви хотіли б виховувати у своїх майбутніх учнях? (оберіть декілька відповідей)

- 16.1. працелюбність;
 - 16.2. патріотизм;
 - 16.3. національну гідність та гордість;
 - 16.4. підприємливість;
 - 16.5. скромність;
 - 16.6. оптимізм;
 - 16.7. ерудованість та кмітливість;
 - 16.8. поступливість та безкорисність;
 - 16.9. обов'язковість та діловитість;
 - 16.10. гуманність та милосердність;
 - 16.11. ввічливість;
 - 16.12. совітливність;
 - 16.13. культурність;
 - 16.14. гостинність та товарицькість;
 - 16.15. власна
вiдповiдь _____
-

17. Визначте, що Вам особисто дає вивчення української побутової культури? (оберіть декілька відповідей)

- 17.1. пізнати історію України, її минуле, сьогодення та майбутнє;
 - 17.2. виховує патріотизм;
 - 17.3. орієнтує на виховання підростаючого покоління у народних традиціях;
 - 17.4. орієнтує на творче натхнення;
 - 17.5. навчає професійно-педагогічній майстерності;
 - 17.6. виховує людяність, працелюбність, доброзичливість;
 - 17.7. стимулює і задовольняє духовні потреби;
 - 17.8. формує національні духовно-моральні цінності та самосвідомість;
 - 17.9. розвиває естетичний смак;
 - 17.10. нічого не дає;
 - 17.11. викликає жаль та огиду від спілкування з українською побутовою культурою та народним мистецтвом;
 - 17.12. власна
вiдповiдь _____
-

18. Що, на Вашу думку, допоможе оволодіти майбутньому вчителю народною побутовою культурою та мистецтвом?

- 18.1. досконале вивчення історії України та народознавства;
 - 18.2. впровадження до всіх професійно-спрямованих дисциплін українознавчого компоненту;
 - 18.3. забезпечення навчального процесу наочностями з українознавчим змістом;
 - 18.4. залучення студентської молоді до участі у народних звичаях та обрядах;
 - 18.5. зразок для використання та розповсюдження побутової культури та мистецтва українців викладачами у навчальному процесі і у позааудиторній роботі;
 - 18.6. керівництво роботою школярів у гуртках народного декоративно-прикладного мистецтва;
 - 18.7. участь у студентських гуртках народного мистецтва;
 - 18.8. поглиблення вивчення українських народних ремесел та промислів;
 - 18.9. власна
відповідь _____
-

19. *Чи змогли би Ви самостійно організувати роботу із школярами у галузі вивчення української побутової культури та народного мистецтва?*

- 19.1. так;
- 19.2. ні, я не готов до цієї роботи;
- 19.3. не думав над цим;
- 19.4. зміг би, але без задоволення;
- 19.5. не зміг би, але хотів би цьому навчитися.

20. *Чи змогли би Ви розв'язати задачу формування національних цінностей у школярів під час проведення уроків з трудового навчання або у виховній роботі з ними?*

- 20.1. так, зміг би;
 - 20.2. ні, не уявляю як це робити;
 - 20.3. зміг би, але не впевнений у успіху;
 - 20.4. зміг би, але не вважаю це потрібним;
 - 20.5. не зміг би, але хотів би навчитися;
 - 20.6. власна
відповідь _____
-

Дякуємо за відповіді

Додаток Б

Опитувальний лист студентів для визначення рівня опанування українською народною побутовою культурою майбутнього вчителя трудового навчання.

1. *Намалюйте три речі українського інтер'єру, що асоціюється у Вас з поняттям України.*

Мал. 1

мал.2

мал.3

2. *Які вам відомі українські народні промисли та ремесла?*

3. *Чи володієте Ви техніками виконання виробів з будь-якого народного ремесла?*

4. *Чи знаєте Ви українські магічні знаки-символи, які застосовуються у народних візерунках та орнаментах?*

5. *Чи відомо Вам про значення кольорів у оздобленні виробів у техніках народних українських ремесел?*

6. *Чи знаєте Ви про українські родинні та побутові звичаї та обряди?. Перелічіть їх.*

7. *Чи приймаєте Ви участь у народних святкових звичаях та обрядах у себе вдома?*

8. Чи застосовували Ви елементи побутової української культури або народного мистецтва під час проведення уроків з трудового навчання або виховній роботі із школярами?

9. Чи змогли б Ви самостійно організувати навчальний процес з вивчення українських народних ремесел або промислів?

10. Назвіть виховні та навчальні функції української побутової культури народного мистецтва?

11. Які існують форми та методи організації для формування національних цінностей під час вивчення українських народних промислів та ремесел?

12. Як можна усунути основні причини недостатнього опанування цінностями української побутової культури та народного мистецтва серед сучасних вчителів трудового навчання?

Дякуємо за відповіді

Додаток В

Анкета для визначення місця і ролі художньо-трудової діяльності у формуванні національних цінностей майбутнього вчителя трудового навчання.

Шановний друже!

Перед Вами декілька питань, відповіді на котрі дадуть змогу з'ясувати деякі аспекти особливостей формування національних цінностей особистості. Просимо Вас уважно прочитати питання і дати на нього відверті відповіді.

1. *Як Ви вважаєте, що необхідно для формування національних цінностей у майбутнього вчителя трудового навчання?*

Відповідь: _____

2. *Як Ви розумієте поняття “національні цінності вчителя”?*

3. *Як Ви вважаєте, який вид художньо-трудової діяльності найбільш впливатиме на процес формування національних цінностей особистості вчителя трудового навчання? (визначити місце кожного виду мистецтва за значимістю).*

Вид	Місце за значимістю
Лепка	
Живопис	
Народна архітектура	
Декоративно-прикладне мистецтво	
Народні ремесла та промисли	

4. *Як Ви ставитесь до народних ремесел та промислів? (обведіть номер потрібної відповіді)*

- 4.1. високо ціную;
- 4.2. позитивно, але стійкого інтересу немає;
- 4.3. не цікавлюсь.

5. Які джерела інформації про побутову українську культуру та народне мистецтво Вами використовуються? (обведіть номер потрібної відповіді)

5.1. сім'я;

5.2. радіо, телебачення;

5.3. навчально-виховна робота у вузі;

5.4. заняття у студентських гуртках;

5.5. музеї;

5.6. власна відповідь: _____

6. Як часто Ви займаєтесь художньо-трудою діяльністю? (поставте знак "+" у графі з необхідною відповіддю напроти виду художньо-трудою діяльністю).

Вид художньо-трудою діяльності	Ступень регулярності		
	Регулярно	Нерегулярно	Ніколи
Заняття у гуртках з народних українських промислів та ремесел			
Заняття народними промислами та ремеслами під час художньо-трудою діяльності у вузі			
Самоосвіта у галузі опанування видами художньо-трудою діяльності, що ґрунтується на народних промислах та ремеслах			
Відвідування виставок народних умільців та експозицій у музеях			

7. У якій мірі Ви ознайомлені з наступними видами художньо-трудою діяльності? (поставте знак "+" у графі з необхідною відповіддю напроти певного виду художньо-трудою діяльності).

Вид художньо-трудою діяльності	Вмію виготовляти вироби у цієї техніці	Маю уявлення про цей вид мистецтва	Не маю уявлення про цей вид мистецтва
Карбування			
Вишивка			
Гачок			
Макраме			
Аплікація			
Витинанка			
Різьблення			

Гончарство			
Бондарство			
Теслярство			
Бісероплетення			
Килимарство			
Лозоплетіння			
Ковальство			

8. *Яка, на Ваш погляд, роль художньо-трудової діяльності у формуванні національних цінностей?*

9. *Які мотиви ви спонукаєте до занять народними ремеслами та ремеслами?*

Дякуємо за відповідь

Додаток Г

Критерії оцінки рівнів оволодіння знаннями, вміннями та навичками у галузі художньо-трудової діяльності та української побутової культури

Рівні	Критерії оцінки рівнів оволодіння знаннями, вміннями та навичками у галузі художньо-трудової діяльності та української побутової культури
Когнітивний	
Високий	<p>Добре знає що таке українська народна культура, зокрема побутова. Має уявлення про її соціальне значення. Добре обізнаний з українськими народними промислами: знає історію їх виникнення, технологічні особливості та значення цих промислів у житті українців. Добре розуміє особливості народних художніх ремесел: графічні, семантичні, кольорові, технологічні та ін. Знає локальні особливості у графічних, семантичних та кольорових вирішеннях декоративно-ужиткових виробів, що виготовлені за технологіями народних ремесел. Добре знає українські народні звичаї та обряди, їх жанрово-тематичні групи: історичні, календарно-обрядові, соціально-побутові. Обізнаний з багатьма видами ДПМ, знає їх особливості, історію виникнення, прагне до поглиблення цих знань.</p> <p>Розуміє роль традицій та звичаїв у житті народу, їх культурне, виховне та пізнавальне значення.</p> <p>Упевнений в тому, що вивчення народних художніх ремесел, української побутової культури сприяє формуванню національних цінностей особистості, збереженню народної культури, звичаїв та обрядів, вихованню громадян-патріотів України.</p> <p>Вважає за необхідне включати на уроках трудового навчання елементи української побутової культури та навчати школярів народних художніх ремесел, їх технологічних та оздоблювальних особливостей.</p>

<p>Середній</p>	<p>Властиве недостатнє знання української побутової культури, але є розуміння соціального значення цього феномену. Обізнаний з популярними видами народних художніх ремесел, знає їх технологічні особливості, уявляє про значення цих ремесел у житті народу. Прагне поширити та поглибити ці знання. Достатньо володіє інформацією про графічні та кольорові особливості, регіональні ознаки оздоблення виробів у народних традиціях.</p> <p>Розуміється на українських народних звичаях та обрядах, але не ознайомлений з окремими їх жанровими групами. Усвідомлює роль народних традицій у житті як окремої людини, так і суспільства, розуміє виховні можливості побутових звичаїв та обрядів.</p> <p>Упевнений в тому, що більшість народних художніх ремесел, різновиди української побутової культури сприяють збереженню національних цінностей українців.</p> <p>Бажає навчати дітей на уроках трудового навчання найвідоміших видів народних художніх ремесел, застосовувати елементи української побутової культури у навчально-виховній роботі з учнями.</p>
<p>Низький</p>	<p>Має дуже низькі знання про українську культуру взагалі, виявляє незадовільні знання про побутову культуру українського народу. Має обмежену інформацію про народні художні ремесла. Знає про технологічні особливості одного-двох ремесел, або не знає зовсім. Дуже слабо обізнаний про художньо-декоративні особливості оздоблення побутових виробів. Інформацією про регіональні особливості та ознаки в оздобленні виробів не володіє зовсім. Не виявляє прагнення здобувати знання про народну побутову культуру та народні художні ремесла.</p> <p>Дуже погано знає українські звичаї та обряди, не має уяви про їх жанрово-тематичні групи. Не розуміє ролі традицій у житті народу, тому не вважає за необхідне їх вивчати, застосовувати у навчально-виховній роботі із учнями.</p> <p>Вивчення народних художніх ремесел та побутової культури рідного народу вважає марною справою. Не бачить необхідності у їх збереженні.</p> <p>Не бажає застосовувати на уроках трудового навчання елементи української побутової культури та навчати дітей народних художніх ремесел, їх технологічних та оздоблювальних особливостей.</p>

Емоційно-ціннісний	
Високий	<p>Вважає українську побутову культуру світовим явищем, а народні художні ремесла феноменом загально-світової культури. В декорі побутових виробів вбачає зашифровану інформацію про духовно-моральні, етичні та естетичні засади українців, запрограмовану інформацію про долю народу, про процеси розвитку нації.</p> <p>Зміст народних звичаїв та обрядів співпереживає, трансформує у власне ставлення до навколишнього середовища. Традиції легко сприймає, вважає їх головним засобами виховання підростаючих поколінь. Із задоволенням приймає участь в їх популяризації.</p> <p>У народних художніх ремеслах та українській побутовій культурі має постійну потребу, тому вважає, що вона стимулює, окрилює, дає відповіді на багато питань про духовний світ українця, відображає його погляди, мрії, установи, ідеали, потреби.</p> <p>Вважає за необхідне володіти спеціальними вміннями та навичками виготовлення декоративно-ужиткових виробів в традиціях українських художніх ремесел, мати уявлення про особливості їх оздоблення, застосування в побуті. Упевнений, що постійне вивчення та залучення до народного мистецтва є необхідним кроком у процесі спадковості національних цінностей.</p> <p>Вважає обов'язковим прилучення підростаючого покоління до вивчення здобутків народного мистецтва та побутової народної культури українців.</p>
Середній	<p>Шанобливо ставиться до української побутової культури, вважає її цікавою та своєрідною.</p> <p>У речах українського побуту, що виконані в традиціях народних художніх ремесел вбачає утилітарно-естетичні здобутки народного мистецтва. Отримує естетичну насолоду від їх зовнішнього вигляду, розуміє національні особливості цих речей.</p> <p>Не завжди співпереживає зміст звичаїв та обрядів, але з повагою ставиться до українських традицій. Вважає їх ефективним засобом виховання підростаючого покоління та формування в них рис національного характеру.</p> <p>Цікавиться українською побутовою культурою та народними художніми ремеслами, однак не відчуває в них постійної потреби. Вважає, що залучення до вивчення народного декоративно-прикладного мистецтва сприяє вихованню моральності, людяності, любові до народу, інтересу до історії України.</p>

	<p>Бажає оволодіти спеціальними знаннями і вміннями про технологію виготовлення декоративно-ужиткових виробів у традиціях народних художніх ремесел, щоб цей досвід передати наступним поколінням.</p>
Низький	<p>Українську побутову культуру не вважає ваговою частиною національної культури, а лише проявом примітивної, застарілої спадщини минулого.</p> <p>У речах, що виконані в традиціях народних художніх ремесел вбачає тільки утилітарні потреби українців. Не отримує від них естетичної насолоди, не цікавиться значенням кольорів, символів, що відбиті в орнаментах і візерунках.</p> <p>Не сприймає зміст народних традицій, звичаїв та обрядів, при цьому виявляє дратливість, огиду та жаль.</p> <p>Не цікавиться і не вважає за необхідне володіти технологіями виготовлення декоративно-ужиткових виробів. Не бажає вивчати, приймати участь у народних обрядах, не популяризує українську побутову культуру.</p> <p>Упевнений, що залучення до народного мистецтва школярів не стане засобом формування в них національних цінностей. Навіть не вважає за необхідне формувати ці риси ані у собі, ані у підростаючому поколінні.</p>
Діяльнісно-практичний	
Високий	<p>Активно включає до змісту виховання та навчання у школі українські народні звичаї та традиції. Бере активну участь у заняттях студентських етнографічних гуртків, популяризує твори народних художніх ремесел та промислів.</p> <p>За власною ініціативою наповнює зміст занять учнівських гуртків з декоративно-прикладного мистецтва народознавчим компонентом.</p> <p>Збирає науково-популярну літературу з історії виникнення народних художніх ремесел та технології виготовлення декоративно-ужиткових виробів, володіє технологією виготовлення та техніками декорування цих виробів.</p> <p>Вважає, що більша частина виховних заходів у школі повинна носити національно-патріотичне спрямування.</p>
Середній	<p>Включає до програми з трудового навчання під час практики та до організації роботи шкільних гуртків з декоративно-прикладного мистецтва здобутки українських народних традицій.</p> <p>Домашня бібліотечка поряд з різноманітною літера-</p>

	<p>турою містить книжки з проблем національної культури. Вважає, що значна частина виховних заходів у школі повинна носити українознавчий характер.</p> <p>Поверхово володіє спеціальними навичками виготовлення декоративно-ужиткових виробів у традиціях українських художніх ремесел.</p>
Низький	<p>Використовує здобутки української народної культури у шкільній практиці вимушено, як обов'язковий елемент навчальної практики.</p> <p>Не докладає зусиль для вивчення українських народних традицій та звичаїв, технологій виготовлення декоративно-ужиткових виробів у традиціях народних художніх ремесел.</p> <p>Не проявляє активності в роботі студентських мистецьких та етнографічних гуртків.</p> <p>У домашній бібліотечці немає літератури про історію та побут українського народу. При здійсненні навчально-виховної роботи у школі не проводить заходи, присвячені подіям з української історії.</p> <p>На уроках трудового навчання не приділяє належної уваги вивченню народних художніх ремесел.</p>
Трансляційний	
Високий	<p>Добре уявляє необхідність залучення учнів до національної культури, зокрема, до вивчення народних художніх ремесел.</p> <p>Володіє методами, прийомами та засобами організації роботи із залучення учнів до вивчення народних художніх ремесел на уроках трудового навчання.</p> <p>На високому рівні володіє техніками виготовлення декоративно-ужиткових виробів і знає, як передати ці знання учням.</p> <p>Визначає важливе місце у навчально-виховній роботі у школі української побутової культури, вміє і знає як застосувати її здобутки з метою формування національних цінностей у школярів на уроках трудового навчання та в позаурочній роботі.</p>
Середній	<p>Займає нейтральну позицію щодо прилучення учнів до світу народного мистецтва, до вивчення народних художніх ремесел. Вважає це справою окремої людини вивчати чи ні національну культуру та побут.</p> <p>При необхідності зможе застосувати окремі методи, прийоми та засоби організації роботи із залучення учнів до вивчення народних художніх ремесел на заняттях з трудового навчання.</p>

	<p>Вміє на репродуктивному рівні виготовляти декоративно-ужиткові вироби і при необхідності зможе передати ці вміння та навички учням.</p> <p>Не надає важливого місця українській побутовій культурі у навчально-виховній роботі в школі. Немає чіткої уяви про застосування її здобутків з метою формування національних цінностей у школярів в процесі занять з трудового навчання та у позаурочній роботі.</p>
Низький	<p>Не вважає за необхідне залучати школярів до національної культури, тим більш до вивчення народних художніх ремесел.</p> <p>Не володіє методами, прийомами та засобами організації роботи із залучення дітей до вивчення народних художніх ремесел на уроках трудового навчання.</p> <p>Слабко володіє технологіями виготовлення декоративно-ужиткових виробів, тому не уявляє, як навчити учнів цим технологічним операціям та прийомам.</p> <p>Не вбачає необхідності включення української побутової культури у навчально-виховний процес школи.</p>

Додаток Д

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ПРОГРАМА ВИЩИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ
“ МАКЕТУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДНОГО ЖИТЛА ТА
ОФОРМЛЕННЯ ЙОГО ІНТЕР’ЄРУ”**

для студентів спеціальності 7.010103 “Трудове навчання “ (технічна і обслуговуюча праця)

Бердянськ
1999 р.

Укладач: Юлія Юріївна Белова старший викладач кафедри загальнотехнічних дисциплін і обслуговуючої праці Бердянського державного педагогічного інституту ім. П.Д.Осипенко

Рецензенти :

проф.Гусєв В.І.
проф. Деміденко В.К.
проф. Сидоренко В.К.

Програма обговорена на засіданні кафедри загальнотехнічних дисциплін і обслуговуючої праці

Протокол N 5 від 22.05.1998 р.

Зав. кафедрою к.п.н.

доц. Христіанінов О.М.

Схвалено радою
Бердянського державного
педагогічного інституту

Голова Ради інституту

Проф.ГусєвВ.І.
Протокол№ 11 від 25.06.99

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Наш час позначений небувалим зростанням інтересу до проблеми вітчизняної історії, витоків національної культури, до непересічних досягнень свого народу. Знання історичних та культурних надбань предків необхідні не лише для піднесення національної гідності, а й для використання традицій у практиці сьогодення.

У справі оптимізації міжнаціональних відносин, пошуку шляхів задоволення соціально-культурних запитів людей важливого значення набуває народознавство – наука, об'єктом дослідження якої є народи, їхня культура і побут, походження, розміщення, процеси культурно-матеріального розвитку. Ці дослідження зосереджені переважно у сфері традиційно-побутової культури, декоративно-прикладного мистецтва, народних ремесел.

На сучасному етапі дуже важливим є питання формування національної свідомості та самосвідомості особистості, поваги до минулого свого народу, його досягнень у будь-якій галузі культури, науки та мистецтва. Особливого значення набуває питання формування національних цінностей у підростаючого покоління.

Розкрити питання про духовні і матеріальні цінності українського народу дає можливість спецкурс “Макетування українського народного житла та оформлення його інтер'єру” для студентів спеціальності 7.010103 “Трудове навчання” (технічна і обслуговуюча праця).

Даний курс покликаний репрезентувати у свідомості студентської молоді значення національного житла, як первинного осередку етнічної соціалізації особистості, втілення національної системи духовних і матеріальних цінностей, забезпечення єдності й спадкоємності поколінь. Адже через рідну хату кожен народ продовжує себе в своїх дітях, генерує національний дух, характер, менталітет, психологію, традиційно-побутову культуру та спосіб життя.

Програмою даного курсу передбачено висвітлення нагромадженої і відшліфованої упродовж багатьох віків системи знань, ідеалів, духовних і матеріальних цінностей та досвіду українського народу в галузі побудови та

оформлення народного житла і його значення у духовно-моральному житті українців.

Можна сподіватися, що в такому варіанті даний курс стане відчутним внеском у відродження високої честі й гідності традиційної української оселі з її непорушним авторитетом, повагою до батьківського дому, любов'ю, священною Берегинею народних чеснот і норм людської моралі.

Протягом навчання у вузі студенти спеціальності 7.010103 “Трудове навчання (технічна і обслуговуюча праця)” оволодівають знаннями з таких дисциплін як креслення, технічна творчість, практикум у навчальних майстернях, конструювання та моделювання одягу, художня обробка тканини, оформлення інтер'єру, в'язання, плетіння, українська і зарубіжна культура, історія України, народознавство тощо. Перелік цих дисциплін засвідчує потенційну готовність студентів до вивчення курсу “Макетування народного житла та оформлення його інтер'єру”.

Метою цього курсу є :

1. Вивчення регіональних особливостей форм та типів планування сільських народних поселень історико-етнографічних районів України, форм забудови українських дворів та видів забудівель, які на них розташовувалися, типів народного житла, видів планування кімнат, конструктивних особливостей зведення хати та її окремих елементів, особливості оформлення інтер'єру української народної хати (обереги, меблі, посуд, хатне начиння), художньо-декоративне оздоблення елементів інтер'єру та екстер'єру народних забудівель.
- 2.Надбання навичок з макетування, оформлення інтер'єру в українському народному стилі згідно регіональних особливостей етнічних районів України, виготовлення елементів інтер'єру в українських народних традиціях.
- 3.Формування національної гідності, інтересу до історичної спадщини свого народу, виховання любові до України та поваги до культур інших народів.

Формами проведення занять цього курсу є: лекції, диспути, конференції з виголошенням рефератів завдяки залученню студентів до самостійної роботи

над відповідною літературою, осмислення фольклорного та етнографічного матеріалу, підготовка і участь у семінарських, практично-лабораторних заняттях.

Спецкурс “Макетування українського народного житла та оформлення його інтер’єру” складається з лекцій та практичних занять. Лекційний матеріал містить в собі відомості про формування етнічної території, історико-етнографічних районів України, типи поселень та дворів на Україні, види житла та його регіональні особливості і відмінності у оформленні інтер’єру української народної хати. Практична частина спецкурсу складається з ряду семінарських і лабораторно-практичних занять, на яких студенти розробляють ескізи, креслення, інструкційні та технологічні карти для виготовлення макетів народного житла та елементів його інтер’єру та виготовляють їх своїми руками згідно національним традиціям.

У результаті вивчення курсу студент **повинен знати:**

- основні етнографічні райони України та етнічні групи українців;
- основні типи поселень та їх особливості;
- види національного українського житла;
- конструктивні особливості зведення народного житла;
- особливості оформлення інтер’єру української народної хати;
- особливості народного образотворчого мистецтва, ремесел, декоративно-прикладного мистецтва, завдяки яким українці історично оформляли своє житло.

Повинні вміти :

- розробляти ескізи, креслення, інструкційні та технологічні карти на виготовлення макетів традиційного народного житла;
- розробляти інструкційні карти на виготовлення предметів оздоблення інтер’єру житла та господарського подвір’я;
- виготовляти макети традиційного народного житла та господарських забудівель;

- виготовляти макети предметів оформлення інтер'єру згідно традицій народних ремесел та декоративно-прикладного мистецтва.

Тематичний план

№ п/п	Назва теми	Кількість годин				
		всього	лекцій	Семін арів	Лаб. робіт	Сам. роб.
1	Етнографічне районування України та народи, що її населяють.	4	2	-	-	2
2	Типи поселень в Україні.	4	2	-	-	2
3	Типи українського народного двору.	8	2	2	2	2
4	Українське народне житло.	10	2	-	4	4
5	Інтер'єр української народної хати.	14	4	2	4	4
6	Житло в духовному світі українців.	4	2	-	-	2
7	Основи макетування.	10	2	2	4	2
	Всього	54	16	6	14	18

Зміст спецкурсу.

1. Етнографічне районування України та народи, що її населяють.

Формування української етнічної території. Східнослов'янські племена IX-X ст., їх розселення (уличі, тиверці, хорвати, волиняни, полиняни, древляни, в'ятичі).

Формування української народності. Передумова формування української народності. Середня Наддніпрянина – територіальне ядро формування української народності. Виникнення назви “Україна”.

Історико-етнографічні райони України: центрально-східний регіон (Середнє Подніпров'я, Слобожанщина, Південь України), Українське Полісся, Західний або Південно-західний регіон (Волинь, Поділля, Покуття, Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина, Закарпаття).

Етнографічні групи українського народу: гуцули, лемки, бойки, поліщуки та ін.

Етнографічне районування інших народів України.

2. Типи поселень на Україні.

Форми (типи) планування сільських поселень: безсистемна, рядова, кругова, вулична, ланцюгова та комбінована. Варіанти поселень.

Фактори, що впливають на типи планування поселень: особливості географічного середовища, етнічні традиції, умови господарських занять населення та ін.

Характеристика форм планування поселень по історико-етнографічним районам України. Єдність та локальне розмаїття народного житла.

Еволюція типів планування сільських поселень.

3. Типи українського народного двору.

Визначення двору. Форми забудови дворів. Забудова двору за формою взаєморозташування житла і господарських споруд: вільна, однорядна, дворядна, Г-подібна, П-подібна, периметральна.

Забудова садиби, зв'язок житлового будинку з господарськими спорудами, орієнтація на сторони світу. Варіанти розміщення хати відносно вулиці: віддалений, наблизений, безпосередній.

Огорожа двору: вер'є, паркан, тин, мур.

Регіональні особливості забудови двору, розташування житла і господарських споруд, розміщення хати відносно вулиці та видів огорож. Фактори, які на це впливають.

Забудівлі господарського двору: хлів, стайня, саж, курник, клуня, комора, сінник, коша та ін., їх призначення.

Господарські та громадські споруди села: млин, вітряк, школа, корчма, церква.

4. Українське народне житло.

Типи народного житла: одно-, дво-, три- та багатокамерна споруди.

Види планування кімнат у хаті: хата на дві половини, хата через сіни.

Конструктивні особливості зведення хати : розташування вікон, види конструкцій стін: зрубний і каркасний. Будівельні матеріали для зведення стін. Техніка зведення стін.

Долівка та стеля. покриття даху. Будівельні матеріали для їх зведення. Конструктивні особливості стелі. Сволока. Типи стелі: на повздовжньому сволоку, архаїчна трапецієподібна.

Дах. Форми даху: чотирихила, двохила. Будівельні матеріали для його зведення даху.

Декоративно-художнє оздоблення українського народного житла: розпис, пофарбування, викладання з каменю, різьблення по деревині, лепка та ін.

Регіональні особливості типів народного житла. Фактори, які на це впливають.

5. Інтер'єр української народної хати.

Схеми внутрішнього планування української народної хати та її регіональні особливості.

Типи печей на Україні: лівобережний, правобережний, лемківський. Види коминів.

Елементи інтер'єру української національної хати та їх художнє оздоблення: посуд, вмеблення та хатнє начиння.

Види та значення оберегів у інтер'єрі української національної хати: рушники, квіти, ікони, ліжники, килими, писанки та ін.

Святковий та повсякденний інтер'єр народного житла.

Художньо-декоративне оздоблення інтер'єру української народної хати: розпис, лепка, витинанка, вишивка, ткацтво, килимарство, гутництво та ін.

6. Житло в духовному світі українців.

Житлова обрядовість.

Вибір місця для нової хати, вимоги та вибір часу для її закладення. Заборони під час вибору місця для зведення житла.

Обряд закладин: атрибутика та сценарій проведення.

Ритуал закладення сволоку: магичні знаки-обереги на сволоку, будівельна жертва.

Завершення будівництва: особливості ритуалу, обряд “квітки”.

Новосілля: атрибутика, ритуальні дії.

Символіка хати: значення кольорів, орнаментів, визирунків.

7.Основи макетування.

Призначення макетів, їх значення у навчально-виховному процесі. Види макетів, які необхідні для вивчення курсу “Макетування народного житла та оформлення його інтер’єру” : макети ландшафту землі, макети архітектурних споруд , макети елементів інтер’єру.

Матеріали та інструменти, які використовують для виготовлення макетів в умовах школи: глина, папір, тканина, деревина, пластилін, клей, ножиці, лінійка, нитки та ін.

Технологія виготовлення макетів ландшафтів землі, забудівель, елементів інтер’єру.

Семінарські заняття.

- 1.Типи українського народного житла та двору, їх регіональні особливості.
- 2.Регіональні особливості у оформленні інтер’єрів української народної хати.
- 3.Технології виготовлення макетів.

Лабораторні роботи.

- 1.Розробка плану макету подвір’я та забудівель традиційного народного житла. Виконання ескізів зовнішнього вигляду макету, його складових частин та елементів інтер’єру.
2. Розробка інструкційних та технологічних карт на виготовлення елементів макету.

- 3.Виготовлення основи макету подвір'я, розмітка будівель, господарського двору.
- 4.Виготовлення стін та даху макету житла.
- 5.Виготовлення елементів подвір'я та інтер'єру макету житла.
- 6.Оформлення інтер'єру макета житла та господарського двору макету.

Список рекомендованої літератури

- 1.Артюхов С.А. Народи і культура М.,1989.
- 2.Байбурин А.К. Жилища в обрядах и представлениях восточних словян.Л.,1983.
- 3.Бломквист Е.Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов //Востоchnослов. этногр. сборник. М., 1956.
- 4.Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі : Навч. посібник.-К.:Вища шк.,1994.-398 с.
- 5.Бойківщина : Іст.-етнограф.дослідження.К.,1983.
- 6.Вініченко І.І.Українці в державах колишнього СРСР : Іст.-геогр.нарис. Житомир, 1992.
- 7.Воропай О. Звичаї нашого народу : Етногр. нарис : у 2 т. К.,1991.
- 8.Грушевський М.С. Історія України К., 1991 т.1.
- 9.Гуслистий К.Г. До питання про утворення української нації К., 1967.
- 10.Гуцульщина :Історико-етнографічні дослідження / за ред. Ю.Г. Гошка. – К.,1987.
- 11.Данилюк А.Г. Українська хата. К., 1991.
- 12.Ілько В. Закарпатське село на початку ХХ ст. (1900-1915). Львів, 1973.
- 13.Кара-Васильєва Т.В., Заволокіна А.О. Українська народна вишивка.-Київ: Либідь, 1996.- 96 с., іл.
- 14.Кожолянко Г.К. Матеріальна культура населення Буковини.-К.,1988.
- 15.Косьміна Т.В. Сільське житло Поділля.-К.,1980.
16. Культура і побут населення України за ред. С.А. Макаруча – Львів. Видавництво “Світ”, 1994 .- 518 с.
17. Культура і побут населення України : навч.посібник /В.І.Наулко, Л.Ф. Артюх, В.Ф.Горленко та ін. – 2-е вид. Доп. Та перероб.-К.:Либідь, 1993.-288 с.,іл.
18. Матеріальна культура компактних етнічних груп на Україні : Жилище /Под ред.М.Г. Рабиновича.М.,1975.
- 19.Народна архітектура українських Карпат ХУ-ХХ ст. К., 1987.
- 20.Народні художні промисли України.-К.,1979.
- 21.Самойлович В.П. Українське народне житло. К., 1972.
- 22.Сергійчук В.І. Національна символіка України.-К., 1972.
- 23.Стельмах Г.Ю. Історичний розвиток сільських поселень на Україні:Іст.-етногр. дослідження.К.,1964.
- 24.Тищенко Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України.-К.,1992.

- 25.Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник – 2-е вид /А.П.Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін. К.:Либідь,1994 –256 с.,іл.
- 26.Українське народознавство за ред. С.П. Павлюка, Львів :видавництво Фенікс, 1994.
- 27.Етнографія України за ред. С.А.Макарчука Львів. Видавництво Світ, 1994,518с.
- 28.Етнография восточных славян: Очерки традиционной культуры /Под ред.Ю.В. Бромляя, К.В. Чистова.М.,1987.